

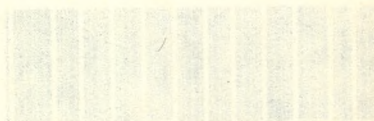
ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 1979

MONOGRAPHIA XXXI

ŽALoba
V OBČANSKÉM PRÁVU
PROCESNÍM

Knihovna UK PP

3125180042

UNIVERSITA KARLOVA - PRAHA 1979

REVIZE
2023-07-19

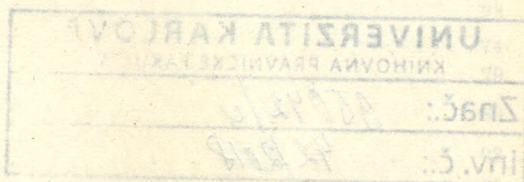
ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 1978

MONOGRAPHIA XXII

ALENA WINTEROVÁ

ŽALoba V OBČANSKÉM PRÁVU PROCESNÍM

CODEPAGE

Knihovna UK PF

3125180042

UNIVERZITA KARLOVA — PRAHA 1979

ALENA WINTEROVÁ

ŽALoba
V OBČANSKÉM PRÁVU
PROCESNÍM

UNIVERZITA KARLOVA KNIHOVNA PRÁVNICKÉ FAKULTY	
Znač.:	95042/e
Inv. č.:	42/2018

UNIVERZITA KARLOVA - PRAHA 1979

© Univerzita Karlova, Praha 1979

4. 1. 1955

OBSAH

Předmluva	7
I. Žaloba	9
1. Náležitosti žaloby podle platného práva	11
2. Náležitosti (prvky) žaloby v teoretickém pohledu	20
3. Žalobní petit	33
4. Účinky podání žaloby	47
II. Druhy žalob	53
1. Třídění žalob podle obsahu petitu	54
2. Zvlášť o určovací žalobě	57
3. Třídění žalob podle hmotněprávního důvodu	68
4. Třídění žalob podle právních účinků	69
III. Dispozice žalobou	73
1. Zpětvzetí žaloby	74
2. Změna žaloby	79
IV. Vzájemná žaloba	86
V. Závěr	93
Seznam literatury	95
Resumé	97

СОДЕРЖАНИЕ

ВВЕДЕНИЕ	7
I. ИСКОВОЕ ЗАЯВЛЕНИЕ	9
1. Элементы искового заявления согласно действующему законодательству	11
2. Элементы искового заявления в теоретическом плане	20
3. Просительный пункт иска	33
4. Последствия предъявления иска	47
II. ВИДЫ ИСКА	53
1. Классификация исков по содержанию просительного пункта	54
2. Отдельное рассмотрение иска о признании	57
3. Классификация исков по материальноправовым основаниям	68
4. Классификация исков по юридическим последствиям	69
III. ПРАВО РАСПОРЯЖЕНИЯ ИСКОМ	73
1. Отказ от иска	74
2. Изменение иска	79
IV. ВСТРЕЧНЫЙ ИСК	86
V. ЗАКЛЮЧЕНИЕ	93
Список литературы	95
Резюме	97

INHALT

Einleitung	7
I. Klage	9
1. Elemente der Klage nach geltendem Recht	11
2. Elemente der Klage unter theoretischem Aspekt	20
3. Klagspetit	33
4. Folgen der Klageerhebung	47
II. Klagenarten	53
1. Klassifikation der Klagen nach Inhalt des Klagspetits	54
2. Spezielle Behandlung der Feststellungsklage	57
3. Klassifikation der Klagen nach materiellrechtlichem Grund	68
4. Klassifikation der Klagen nach Rechtsfolgen	69
III. Verfügung über die Klage	73
1. Klagezurücknahme	74
2. Klageänderung	79
IV. Gegenklage	86
V. Schlussteil	93
Quellennachweis	95
Resumé	100

TABLE DES MATIÈRES

Introduction	7
I. L'action	9
1. Les caractères de l'action d'après le droit en vigueur	11
2. Les caractères (éléments) de l'action sous l'angle théorique	20
3. Les conclusions	33
4. Les effets de l'introduction de l'action	47
II. Les catégories des actions	53
1. Classement des actions d'après la teneur des conclusions	54
2. Spécialement de l'action en détermination d'un droit ou d'un rapport juridique	57
3. Classement des actions d'après les causes de droit matériel	68
4. Classement des actions d'après les effets juridiques	69
III. Disposition de l'action	73
1. Retrait de l'action	74
2. Modification de l'action	79
IV. Demande reconventionnelle	86
V. Conclusion	93
Bibliographie	95
Résumé	103

PŘEDMLUVA

Vyspělá socialistická společnost musí ve stejném rozsahu, v jakém chrání celospolečenské zájmy, chránit i práva a zájmy svých jednotlivých členů, aby tak zajistila předpoklady pro plný rozvoj osobnosti každého jedince. Proto je v poslední době kladen ve státních i politických dokumentech tak velký důraz na řešení otázek socialistického práva a socialistické zákonodárství. Jedním z prostředků ochrany práv občanů a socialistických organizací je i občanské právo procesní a v jeho rámci pak občanskoprávní žaloba, která právě je nástrojem uplatňování ochrany porušených a ohrožených subjektivních práv.

Jestliže tedy jsem zvolila za téma své práce právě žalobu v občanském právu procesním, je to proto, že z výše uvedeného hlediska považuji zpracování tohoto tématu za aktuální a potřebné, a to tím spíše, že otázkám žaloby nebyla u nás věnována v poslední době dostatečná pozornost.

Pouze zdánlivě jde o téma úzké a speciální. Protože jde o jeden z klíčových institutů občanského práva procesního, nutně se jeho zpracování dotýká řady základních teoretických otázek tohoto právního odvětví.

Tak na jedné straně je tu zřejmá souvislost a úzký vztah žaloby k hmotnému právu, čímž se zkoumání žaloby přibližuje k základní teoretické otázce vztahu hmotného a procesního práva. Tato souvislost se projevuje zejména v otázce žalobního práva, kterou se zabývám ve zvláštní studii (AUC č. 1–2/1979, série Iuridica), na niž zde odkazují.

Na druhé straně je to vztah žaloby k rozsudku jako výsledku řízení. Tento vztah je ovlivněn pojetím a šíří uplatnění jednoho ze základních principů civilního procesu, principu dispozičního.

V tomto rozpětí — od subjektivního hmotného práva až k rozsudku — se pak objevují další teoretické otázky (jako procesněprávní vztah, konstitutivnost a deklaratornost rozhodnutí atd.), které sice nebylo možno v práci řešit, ale bylo třeba se jich alespoň dotknout.

Práce ovšem není věnována pouze teoretickým otázkám, ale zabývá se i praktickou stránkou věci. Tady pak se objevuje další problém, že totiž nejen teoretické zpracování, ale také legislativní úprava v platném občanském soudním řádu je dosti kusá a řadu problémů ponechává k vyřešení teorii, právní praxi a dokonce snad i určité právní tradici, která si v tomto směru uchovává, zejména v justiční sféře, jistý vliv.

Nejde přitom zdaleka o nějaké akademické otázky. Právní praxe je stavěna před různé problémy, mj. i procesní, které musí řešit, ať už na ně v teoretických pracích nachází nebo nenachází odpověď. Bylo proto třeba při zpracování přihlížet pozorně i k judikatuře soudů, která často odhaluje, protože je bezprostředním odrazem právního života, i zdánlivě skryté problémy.

Všechny tyto problémy jsem se pokusila v práci vymezit, shrnout názory k nim vyjádřené v literatuře naší i zahraniční, zejména sovětské, která otázkám žaloby věnuje značnou pozornost, a nastínit řešení, jež lze samozřejmě považovat za diskusní. Do jaké míry se zdařilo celou tuto problematiku alespoň postihnout, ukáže již práce sama.

Autorka

Poznámka: Pokud jsou v textu práce uváděna čísla paragrafů bez označení normy, jde vždy o ustanovení občanského soudního řádu. Jinak užívám tyto, v literatuře běžné, zkratky:

- OSŘ — občanský soudní řád, zák. č. 99/1963 Sb., ve znění pozdějších předpisů,
- OSŘ z r. 1950 — občanský soudní řád, zák. č. 142/1950 Sb.,
- OZ — občanský zákoník, zák. č. 40/1964 Sb.,
- ZR — zákon o rodině č. 94/1963 Sb.,
- ZP — zákoník práce, zák. č. 63/1965 Sb., ve znění pozdějších předpisů,
- NŘ — notářský řád, zák. č. 95/1963 Sb., ve znění pozdějších předpisů,
- ČŘS — civilní řád soudní, zák. č. 113/1895 ř. z.,
- JN — jurisdikční norma, zák. č. 111/1895 ř. z.,
- R — rozhodnutí publikované ve Sbírce rozhodnutí čs. soudů,

I. ŽALOBA

Žaloba je dispoziční procesní úkon, kterým se zahajuje občanskoprávní soudní řízení. Jen ve zcela výjimečných případech je přípustné zahájení řízení jiným způsobem (§ 81, 82) a ani v nich není žaloba (ať už se označuje jakkoliv), vyloučena. Podání žaloby je tedy obecný způsob zahájení řízení, které vede k soudnímu rozhodnutí. Každý ví, že chce-li se domoci u soudu ochrany, musí žalovat. Termín žaloba je jedním z těch právních termínů, které jsou zcela běžné nejen mezi právníky, ale i v hovorové řeči a které mají, v té nejobecnější podobě, jednoznačný obsah.

Proto nelze přejít bez povšimnutí skutečnost, že platný občanský soudní řád, který je základním občanskoprávním procesním předpisem, termínu žaloba vůbec neužívá, že tedy tak běžný a obecně srozumitelný termín z našeho zákona zmizel a byl nahrazen návrhem na zahájení řízení. Nezbývá tedy, než začít pojednání o žalobě poznámkou terminologickou.

Termín žaloba je starý český právní termín, původně užívaný bez rozlišení v procesu trestním i civilním, později vyhrazený civilnímu procesu spornému (§ 226–243 ČRS). V nesporném řízení se užívalo pro označení procesního úkonu, jímž se řízení zahajuje, termínu návrh, žádost.

Občanský soudní řád z r. 1950 nepřevzal teoretické rozlišování civilního řízení na řízení sporné a nesporné a upravil občanskoprávní řízení jako jednotné. Prvá část OSŘ obsahovala ustanovení společná pro všechna občanskoprávní soudní řízení, druhá, zvláštní část, obsahovala doplňky a odchylky pro některé druhy řízení. Tyto doplňky a odchylky byly nezbytné vzhledem ke zvláštní povaze předmětu řízení, jak to vyžaduje charakter hmotněprávního vztahu, o němž se má rozhodovat. V jedenácti hlavách zvláštní části byly upraveny doplňky a odchylky některých řízení proti obecnému modelu řízení podle první části. Tak bylo upraveno v druhé části řízení v manželských věcech, řízení v poručenských a opetrovnických věcech dětí v rodičovské moci atd. Nejobecnější z těchto odchylek byly tzv.

ostatní věci občanskoprávní, o nichž řízení upravovala jedenáctá hlava zvláštní části. Sem patřila všechna řízení o dvoustranných právních poměrech, v nichž strany stojí proti sobě jako vzájemní odpůrci, pokud se o nich nemělo rozhodovat podle některé z předchozích hlav zvláštní části. Byla tedy tato jedenáctá hlava úpravou obecného sporného řízení (jak také plyne z důvodové zprávy). Označení sporné řízení se však zákonodárce záměrně vyhnul proto, že by to bylo v rozporu se základní myšlenkou, kterou nový občanský soudní řád sledoval, totiž myšlenkou jednotného civilního řízení ovládaného jednotnými společnými základními zásadami.

V obecné části občanského soudního řádu z r. 1950, v rámci obecné úpravy zahájení řízení, se hovořilo o návrhu na zahájení řízení, jako o jednom ze dvou možných způsobů zahájení (na návrh a bez návrhu). Zvláštní formou tohoto obecného návrhu na zahájení řízení pak byla žaloba, vyhrazená právě pro zahájení řízení v ostatních občanskoprávních věcech. Žaloba, její náležitosti a její druhy, pokud se odlišovaly od obecných požadavků kladených na návrh na zahájení řízení, byly upraveny v § 405 a 406 výlučně pro tyto „ostatní věci občanskoprávní“, tedy pro řízení mající charakter sporu.

V praxi se toto rozlišení po čase vžilo, i když po počátečních nejasnostech. Ty zejména vznikaly tam, kde řízení svou povahou sporné, pro něž dříve byl termín žaloba v soudní praxi vžitý a běžně užívaný, bylo samostatně upraveno v některé z prvních deseti hlav zvláštní části (např. řízení o rozvod manželství, řízení o zjištění či popření otcovství) a bylo tedy namístě zde ve smyslu své úpravy užívat termínu návrh na zahájení řízení.

Šlo (a jde) samozřejmě pouze o otázku terminologickou, bez nějakých věcných důsledků. Nesprávné pojmenování procesního úkonu — je-li z jeho obsahu patrné, čím má být — není takovou závadou, pro kterou by tento úkon nevyvolal účinky, které jinak má. Tak tomu bylo podle judikatury už za platnosti civilního soudního řádu z r. 1895, tím spíše za platnosti procesních řádů vydaných v lidově demokratickém nebo socialistickém státě (srov. § 41 odst. 2 OSŘ). Avšak přesto, že šlo jen o otázku terminologickou, byla snaha sjednotit terminologii praxe, zejména justiční praxe, s požadavky zákona, správná. Nejvyšší soud ve svých rozborech věnoval právě i těmto otázkám pozornost.

Platný občanský soudní řád z r. 1963 nepřevzal systematiku dřívějšího a zvolil úpravu jinou, i když vychází ze shodné koncepce jednotnosti občanskoprávního soudního řízení. Zahájení řízení je pro všechna řízení upraveno společně. Řízení se zahajuje buď na návrh nebo bez návrhu, návrh se ve všech případech označuje jako návrh na zahájení řízení (§ 79 až 82). Termín žaloba občanský soudní řád neužívá. Proč tomu tak je, je těžké se dohadovat a důvodová zpráva se k této otázce nevyjadřuje.

Striktně vzato, má-li terminologie užívaná v praxi odpovídat termi-

nologii zákonné, což jistě má, měl by termín žaloba z naší právní praxe vymizet a být všude nahrazen termínem návrh na zahájení řízení. Pro „žalobu“ lze uplatnit jen nepřímý argument, totiž ten, že v ustanovení o účastnících řízení (§ 90) se vedle jejich označení navrhovatel a odpůrce používá pro řízení sporné též označení (ovšem pouze v závorce) žalobce a žalovaný. To však je argument sám o sobě nedostatečný.

Přesto se domnívám, že termín žaloba v naší právní praxi i v teorii zůstane zachován. Je to starý český právní termín, s nímž se můžeme setkat již ve starých právních pramenech.¹⁾ Je vžitý, obecně srozumitelný, krátký a výstižný. Těžko si lze představit, že by proti němu mohly být nějaké odůvodněné námitky. O tom, že patrně nejsou, svědčí i skutečnost, že nový Řád Rozhodčího soudu ČOK (vyhl. FMZO č. 47/75 Sb.) používá ve vztahu k rozhodčímu řízení v mezinárodním obchodním styku výlučně termínu žaloba.²⁾ Není snad žádného důvodu pro to, aby „žaloba“ byla vypovězena ze soudních síní a nalezla útočiště v řízení před rozhodci.

Nezbývá tedy než doufat, že se časem i občanskoprávní soudní předpisy k tomuto pěknému českému právnímu termínu vrátí. Do té doby však chybí zákonný podklad pro jeho užívání a tím tedy také pro jeho omezení na řízení sporné.

Dnes se tedy setkáme v praxi se žalobou o rozvod manželství i návrhem na zahájení řízení o rozvod manželství, se žalobou o určení otcovství i návrhem na zahájení řízení o určení otcovství atd., přičemž zde hraje roli spíše právní cit a jistá setrvačnost.

To však se netýká už pouze žaloby. Na zbytečnou nejistotu, vyvolanou zaváděním nových termínů, které se nevžijí, upozorňuje též Fiala³⁾ v jiných souvislostech.

1. NÁLEŽITOSTI ŽALOBY PODLE PLATNÉHO PRÁVA

A. Forma žaloby

Žaloba je jedním z procesních úkonů účastníků. Proto se na ni vztahují obecná ustanovení občanského soudního řádu o úkonech účastníků a o formě, náležitostech a vadách podání (§ 41–43). Speciální ustanovení o náležitostech žaloby obsahuje § 79.

1) Např. ve Všehrdových Knihách devaterých srov. Klabouch: Staré české soudnictví, Orbis 1967.

2) V souladu s ustanovením § 9 zák. č. 98/1963 Sb. o rozhodčím řízení v mezinárodním styku a o výkonu rozhodčích nálezů.

3) Fiala: Historický vývoj některých procesních principů, zásad a institutů civilního procesu, AUC XXI/1974.

Pro úkony účastníků obecně není předepsána žádná forma, mohou tedy své úkony provádět jakoukoli formou, není-li pro některý úkon předepsána určitá forma zvláštní (§ 41). Určitá forma žaloby předepsána zákonem není.

Z toho, že zákon hovoří jednak o úkonech účastníků, jednak o podáních, plyne, že mezi nimi rozlišuje. Podáním, které je rovněž procesním úkonem, je úkon učiněný mimo rámec jednání, kterým účastník (či jiný subjekt) něco soudu navrhuje, sděluje, vyjadřuje stanovisko apod. Žaloba patří tedy do kategorie podání a je tedy možno ji učinit písemně, ústně do protokolu nebo telegraficky.

Nejběžnější formou žaloby je forma písemná. Další možné formy, i když to ze znění zákona nevyplývá, mají spíše výjimečnou povahu a jsou připuštěny proto, aby usnadnily přístup k soudu osobám, které nejsou s to žalobu sepsat samy, nebo aby umožnily zachování lhůt, ocitne-li se žalobce v časové tísní. Osoby s právnickou kvalifikací, zejména profesionální právníci, měly by žalobu podávat vždy v písemné formě, i když ovšem ani jim by soud nemohl sepsání ústně podané žaloby do protokolu odmítnout.

Řízení je sice ovládáno zásadou ústnosti, ta však neznamená, že by to, co bylo ústně předneseno, nemuselo být také zachyceno písemně jako podklad pro rozhodnutí, pro případné přezkoumání rozhodnutí v oprávněm řízení atd. Proto žalobu ústně přednesenou musí vždy soud (soudce, justiční čekatel, soudní tajemník) sepsat do protokolu, takže žaloba má stejně nakonec písemnou formu. Rozdíl je pouze v tom, že práce spojená se sepsáním žaloby se přenáší na soud, což je namísto pouze v odůvodněných případech.

Ústní podání žaloby do protokolu zvýhodňuje žalobce nejen ve směru už uvedeném, ale také v tom směru, že není třeba (ať už z neznalosti nebo z jiného důvodu) respektovat pravidla o místní soudní příslušnosti. K sepsání žaloby je povinen každý okresní soud, i nepříslušný, je dále povinen z údajů žalobce posoudit, který soud je příslušný a protokol bez průtahů postoupit příslušnému soudu. Takto podaná žaloba má tytéž účinky, jako by byla podána přímo u příslušného soudu, čili řízení ve věci je zahájeno dnem, kdy došlo k sepsání, nikoli až dnem, kdy protokol o ústně podané žalobě dojde příslušnému soudu. Správně proto bylo rozhodnuto, že žaloba o popření otcovství není opožděná, i když k příslušnému soudu došla po uplynutí preklusivní lhůty, jestliže byla včas u jiného soudu sepsána (R 89/57). Z ustanovení § 42 odst. 2 lze rovněž dále vyvodit, že ústně podaná žaloba je žalobou se všemi účinky teprve okamžikem jejího sepsání do protokolu; sám o sobě její ústní přednes, kdyby snad nedošlo k sepsání téhož dne, právní účinky nemá.

Aby se výhody, poskytované možností podat žalobu ústně do soudního protokolu nezneužívalo, je sepsání žaloby soudem zpoplatněno.

Podání žaloby ústně do protokolu má, vedle nesporných výhod pro účast-

nika i tu pozitivní stránku z hlediska řízení, které má být zahájeno, že již při sepisování žaloby vyloučí se údaje nepodstatné a naopak budou do protokolu uvedeny všechny náležitosti, které žaloba má mít a v takové podobě, v jaké je má mít.

Soudce (i jiný pověřený pracovník soudu) sepisující žalobu do protokolu je povinen žadatele poučit o jeho právech a obsah žaloby s ním dohodnout. Nesmí však zde vystupovat v autoritativní roli soudce a státního orgánu, nýbrž musí vystupovat jako pomocník žalobce, který je povinen se řídit pokyny žalobce. Setrvá-li žalobce přes poučení na nesprávném názoru, ať už v meritu (např. co do rozsahu uplatňovaného nároku) nebo v procesních otázkách (např. v určení místně příslušného soudu, kterému má být protokol o žalobě postoupen), je soudce povinen mu vyhovět, právě proto, že jde o pouhé sepsání žaloby, nikoli o řízení o ní. Tyto všechny okolnosti způsobují, podle mého soudu, podjatost soudce, který by měl být z řízení vyloučen, jestliže žalobu do protokolu sám sepisoval.

Konečně poskytuje občanský soudní řád možnost podat žalobu telegraficky (dálnopisem). To má svůj význam v případech, kdy jde o zachování lhůt, ač zákon tuto možnost neomezuje, takže bude žaloba telegraficky podána účinně i tam, kde ztráta lhůty účastníku nehrozila.

Jde o zachování lhůt hmotněprávních, pro něž platí, že úkon musí být nejpozději do skončení lhůty proveden, tedy žaloba musí být u soudu podána, má-li se zabránit promlčení či prekluzi práva. Je-li výjimečně k podání žaloby stanovena procesní lhůta (např. při nařízení předběžného opatření podle § 76), je tato lhůta zachována i jen při včasné odevzdání písemné žaloby poště k doručení; proto z hlediska dodržení procesních lhůt nemá telegrafické podání žaloby význam.

Řízení je zahájeno dnem, kdy telegrafická žaloba dojde soudu, ovšem pod podmínkou, že budou nejpozději do tří dnů doplněny chybějící náležitosti (vždy alespoň podpis žalobce). Nebude-li telegraficky podaná žaloba ve lhůtě doplněna, postupuje soud jako v případě jiných vad.

Jinou formou, než některou z uvedených, žalobu podat nelze. Pokud by se tak stalo (např. telefonicky), nevzniká soudu povinnost se věcí zabývat.

B. Obsah žaloby

Žaloba má obsahovat vedle obecných náležitostí každého podání (§ 42 odst. 3) též zvláštní náležitosti návrhu na zahájení řízení (§ 79 odst. 1). To platí pro žaloby podávané kteroukoli dovolenou formou.

U žalob podávaných písemně je na žalobci (jeho zástupci či zmocněnci), aby o splnění těchto náležitostí dbal. U žalob podávaných ústně do protokolu dbá o splnění náležitostí pracovník soudu, který protokol sepisuje. Pro žaloby podávané telegraficky stanoví jednací řád pro soudy, že obsahují-li

všechny předepsané náležitosti, stačí doplnit je podpisem na znamení souhlasu s obsahem telegrafického podání. Chybí-li však v telegraficky podané žalobě některá náležitost, je třeba celou žalobu se všemi náležitostmi opakovat, aby účinky telegrafického podání zůstaly zachovány. Tento požadavek jednacího řádu, vedený snahou zabránit možné neurčitosti, je však v rozporu s ustanovením zákona a ve sporném případě bylo by třeba respektovat zákonné ustanovení.

Obligatorní náležitosti žaloby jsou tyto:

a) Označení soudu, jemuž je žaloba určena; tento soud žalobce volí podle pravidel o věcné a místní příslušnosti. U soudu takto označeného, jemuž je žaloba podána, je řízení zahájeno bez ohledu na to, zda skutečně příslušný je. Není-li dána jeho příslušnost, postupuje podle § 104 odst. 1 (věcná příslušnost) nebo podle § 105 odst. 2 (místní příslušnost).

b) Označení toho, kdo žalobu podává (žalobce) i označení dalších účastníků řízení, a to jménem, zaměstnáním a bydlištěm. Tyto údaje zpravidla stačí k přesné identifikaci osob. Organizace se označuje názvem a sídlem. Je-li některý účastník zastoupen, ať zákonným zástupcem či zmocněncem, též označení zástupce jménem, zaměstnáním a bydlištěm. U advokátů namísto bydliště postačí označení advokátní poradny, kde působí. Z těchto údajů soud zjišťuje, mezi kým bude řízení probíhat, neboť označení účastníků ve sporném řízení je výlučně věcí žalobce a soud na ně nemá vliv.

c) Označení věci, které se žaloba týká, to znamená označení uplatňovaného nároku, jde-li o plnění, nebo označení práva, jehož ochrany se žalobce domáhá. Je-li uplatňován majetkový nárok jiný než peněžitý, je třeba uvést cenu předmětu řízení. Označení věci je důležité pro první orientaci soudu o jaké řízení půjde a pro obsazení soudu. Cena předmětu řízení je nezbytná pro výpočet soudního poplatku.

d) Pravdivé vyličení rozhodujících skutečností. Tato obligatorní náležitost žaloby je důsledkem dispoziční a zejména projednací zásady, ovládající civilní soudní proces. Projednací zásada, tak jak ji chápe socialistická teorie civilního procesu, znamená součinnost soudu s účastníky řízení, směřující ke zjištění skutečného stavu věci jako podkladu pro rozhodnutí. Také tato součinnost se řídí procesními předpisy, které vycházejí z toho, že základem pro skutková zjištění soudu musí být informace o skutečnostech pocházející od účastníků, tedy na prvním místě od žalobce. Je to odůvodněno tím, že účastníci nejlépe vědí, jaké právní skutečnosti se mezi nimi udály a tím, že jde především o jejich zájem na poskytnutí ochrany. Soud v civilním řízení nemá povinnost po skutečnostech pátrat, vyšetřovat je, ani ji mít nemůže, protože není k tomu vybaven potřebným aparátem. Aby tedy měl soud základ pro skutková zjištění, musí být potřebná součinnost uložena účastníkům (na prvním místě žalobci) jako povinnost. Tato povin-

nost se označuje jako povinnost tvrzení. Její nesplnění je sankcionováno tím, že se účastník od soudu žádané ochrany nedomůže (břemeno tvrzení).

Svou povinnost tvrzení má žalobce v celém rozsahu splnit už v žalobě. Má v ní uvést skutečnosti rozhodné, relevantní, což se nemusí vždy zdařit, ať už pro neznalost účastníka, nebo pro to, že svou situaci právně kvalifikuje jinak než soud a proto považuje za rozhodné jiné skutečnosti. Tak se může stát, že v žalobě jsou vylíčeny i skutečnosti nerozhodné; ty pak soud, jakmile si ujasní o jaký právní poměr jde, při svém zjišťování pomine. Nebo se může stát, že některé rozhodné skutečnosti v žalobě chybí; tento nedostatek lze v řízení, právě za součinnosti účastníků se soudem, odstranit. Je tedy důležité, aby žaloba obsahovala vylíčení alespoň některých základních rozhodných skutečností.

Tyto skutečnosti mají být vylíčeny pravdivě. Nepravdivé vylíčení skutečností může žalobce postihnout v náhradě nákladů podle § 147, avšak jiná sankce zde nehrozí.

Žalobce není povinen uvádět právní kvalifikaci vylíčeného skutkového stavu. Právní posouzení je věcí soudu. To ovšem platí i pro skutkové posouzení. Ale v důsledku zásady iura novit curia, není třeba soudu pro právní posouzení nabízet podklady, soud v každém případě na zjištěný skutkový stav sám aplikuje příslušnou právní normu (s výjimkou řídkých případů, kdy právní norma, které má být použito, není kryta zásadou iura novit curia; tam je sice aplikace práva rovněž věcí soudu, avšak účastník má povinnost tvrzení, event. i důkazní ohledně existence a obsahu takové normy).

Za platnosti civilního soudního řádu bylo výslovně zapovězeno do žaloby pojímat jakékoli právní výhody, pod sankcí uložení náhrady nákladů způsobených tím, že v podání byly údaje k věci nepatřící (§ 78 a 49 ČRS). Tato ustanovení měla svůj racionální základ, zřejmě se jimi sledovalo, aby soud nebyl předem právními úvahami ovlivňován. Při nedostatku podobného ustanovení v platném právu a zejména za zcela jiných sociálně-ekonomických podmínek, nelze dnes z toho, že žalobce uvede v žalobě svůj právní názor, vyvozovat žádné důsledky a také to snad není třeba. V žádném případě však právní kvalifikace není žalobcovou povinností a zásadně do žaloby nepatří.

e) Označení důkazů, jichž se žalobce dovolává. Žalobce je povinen navrhnout soudu důkazy (důkazní prostředky), kterými lze prokázat skutečnosti jím tvrzené. Rovněž tato povinnost je důsledkem dispoziční a projednací zásady; označuje se jako povinnost důkazní. Ani po důkazních prostředcích není soud povinen pátrat, vyhledávat je a je tedy věcí účastníků, aby navrhli důkazní prostředky k tomu, co tvrdí. To platí pro všechny účastníky, avšak pro žalobce především. Ten musí v žalobě důkazní prostředky navrhnout.

Ze socialistického pojetí projednací zásady a z vůdčího postavení zásady materiální pravdy vyplývá, že soud není omezen výlučně na důkazní prostředky účastníky navržené. Může a je dokonce povinen provést i jiné důkazy, např. ty, které navrhuje prokurátor, nebo i ty, které nikdo nenavrhol, pokud se soud o nich nějak dozví (§ 120).

Proto nesplnění důkazní povinnosti v žalobě se nemusí vždy projevit pro žalobce nepříznivě. Avšak projeví se nepříznivě, nemá-li soud k dispozici jiné důkazní prostředky; potom neprokázání tvrzených skutečností jde k tíži žalobce (důkazní břemeno). Pro soud totiž neprokázaná skutečnost znamená tolik, co skutečnost neexistující a podle toho rozhodne.

Žalobce může navrhnout jakékoli důkazní prostředky, v libovolném množství. Navržené důkazní prostředky mají se vztahovat ke všem jednotlivým tvrzeným skutečnostem, protože ohledně každé tvrzené skutečnosti (pokud je relevantní) platí pravidlo o důkazním břemeni a úspěch žaloby může ztroskotat i jen na jedné z rozhodných skutečností. Nemusí však navrhovat důkazní prostředky ke skutečnostem, které není třeba v procesu dokazovat.

Pokud výjimečně je pro prokázání skutečností předepsán určitý důkazní prostředek, musí žalobce navrhnout tento předepsaný důkazní prostředek (např. doklad o tom, že žalovaný byl o splnění upomenut, požaduje-li se vydání platebního rozkazu; je tedy předepsán důkaz distinu).

Žalobce je povinen důkazní prostředky navrhnout a také je předložit, pokud jsou to listiny nebo věcné důkazy, které má u sebe. Jinak však opatřování důkazních prostředků je věcí soudu. Aby je soud mohl opatřit, musí být navržené důkazní prostředky už v žalobě přesně specifikovány, včetně údajů, kde je možno je opatřit (označení svědka jménem, zaměstnáním a bydlištěm, přesné označení listiny a toho, kdo ji má atd.). Není třeba specifikace, navrhuje-li se důkaz znaleckým posudkem, protože výběr a ustanovení znalce (po slyšení účastníků) je věcí soudu.

Občanský soudní řád ukládá občanům obecnou svědeckou povinnost (§ 126), povinnost poskytnout potřebné doklady a spolupráci znalci (§ 127), povinnost ediční (§ 129, 130). Ukládá dále orgánům a organizacím, aby na dotaz soudu sdělovaly skutečnosti, které mají význam pro řízení (§ 128). Nesplnění těchto povinností může být sankcionováno předvedením k soudu, uložením pořádkové pokuty. Tím jsou vytvořeny předpoklady pro to, aby navržené důkazní prostředky mohly být skutečně opatřeny.

Jestliže však se je nepodaří opatřit, má to stejné důsledky, jako kdyby nebyly navrženy a uplatní se zde pravidlo o důkazním břemeni. Skutečnost, že navržený svědek odmítl vypovídat, stejně jako skutečnost, že svědecká výpověď podle hodnocení soudu neprokazuje žalobcovo tvrzení, má pro žalobce stejné následky, jako kdyby byl svou důkazní povinností nesplnil.

f) Údaj o tom, co se úkonem sleduje, čili čeho se žalobce žalobou domáhá. Jde o tzv. žalobní petit (žalobní návrh, žalobní žádost, žalobní prosbu).

V žalobním petitu má být stručným, jasným a určitým způsobem formulován žalobcův požadavek, v jakém směru a v jakém rozsahu se domáhá poskytnutí ochrany, jinak řečeno, co přesně od soudu požaduje.

Petit má být formulován jako návrh výroku rozsudku, jaký si žalobce přeje dosáhnout. Výrok soudu, který odpovídá znění žalobního petitu znamená pro žalobce plné vítězství ve sporu. Je tedy petit jednak vyjádřením žalobcova požadavku v dané věci, jednak současně vytváří hranice předmětu řízení, v nichž se má soud pohybovat, neboť zásadně nesmí rozhodovat o ničem jiném a o ničem víc, než bylo v petitu požadováno.

Petit má vyplývat z rozhodných skutečností žalobcem uvedených. I když tedy žalobce není povinen v žalobě činit právní závěry, interně pro sebe tak činit musí, právě aby mohl v petitu konkretizovat své požadavky, které, podle jeho názoru, z tvrzených skutečností plynou.

(Podrobněji o petitu, jeho druzích a jeho významu pro řízení srov. 3. kapitola I. části.)

g) Vlastnoruční podpis žalobce (je-li zastoupen, pak podpis zástupce či zmocněnce) a datum sepsání žaloby. Svým podpisem stvrzuje žalobce (jeho zástupce), že žaloba je jeho procesním úkonem, s jehož obsahem se všemi důsledky souhlasí. Datum sepsání žaloby má pouze všeobecný orientační význam. Procesní důsledky s tímto datem spojeny nejsou, protože řízení je zahájeno teprve dnem, kdy žaloba dojde soudu.

*

Uvedené náležitosti jsou obligatorní pro všechny druhy žalob. Někdy může mít žaloba ještě další náležitosti, fakultativní. Ty lze rozdělit do dvou skupin. Jde jednak o náležitosti, které určitá žaloba nebo žaloba za určitých okolností mít musí. Jednak jde o náležitosti, které žaloba podle přání žalobce obsahovat může. Tyto fakultativní náležitosti tvoří součást skutkových tvrzení (vedle skutkových tvrzení vztahujících se přímo k uplatňovanému právu) a vztahuje se k nim též důkazní povinnost, popřípadě tvoří i součást petitu.

Do první skupiny patří např.:

a) U určovacích žalob uvedení skutečností, z nichž plyne žalobcův nálehavý právní zájem na žádaném určení a navržení důkazů o těchto skutečnostech.

b) U žalob směřujících k vydání platebního rozkazu tvrzení a důkaz o tom, že žalobce byl o zaplacení upomenut; v petitu pak výslovný návrh na vydání platebního rozkazu.

c) Může-li v konkrétní věci vzniknout pochybnost o splnění některé procesní podmínky, tvrzení a důkaz o skutečnostech, z nichž plyne, že je podmínka splněna (např. tvrzení o skutečnosti, která podmiňuje volbu místně příslušného soudu podle § 87). I když soud zkoumá procesní podmínky z úřední povinnosti, je na žalobci, aby soudu pro to ve sporných případech poskytl podklad.

Do druhé skupiny patří např.:

a) Návrh na vydání předběžného opatření a uvedení skutečností to odůvodňujících.

b) Návrh na zajištění důkazu a uvedení skutečností to odůvodňujících.

c) Návrh na přiznání osvobození od soudních poplatků a uvedení skutečností to odůvodňujících.

d) Návrh na vyslovení předběžné vykonatelnosti rozsudku a uvedení skutečností to odůvodňujících, atd.

C. Vady žaloby, jejich odstraňování a důsledky

Občanský soudní řád zaujímá k vadám žaloby neformální a benevolentní stanovisko. Je to projev demokratizace soudnictví v socialistickém státě, který sleduje reálné poskytování ochrany porušeným a ohroženým právům občanů a organizací. V důsledku nových společensko-ekonomických poměrů odpadá z civilního soudního řízení celá oblast výrobně-hospodářských a podnikatelských vztahů, proto i řízení může být zjednodušeno a to do té míry, že není zapotřebí povinného zastoupení advokátem. Zastoupení advokátem v občanském soudním řízení je právem účastníka, nikoli jeho povinností.

Tím však více je zdůrazněna povinnost soudu vůči účastníkům dbát o to, aby nikdo pro nedostatek právních znalostí neutrpěl újmu (§ 5).

Tato povinnost soudů projevuje se velmi výrazně právě u žaloby. Řízení je zahájeno i podáním vadné žaloby a o nápravu nedostatků a vad musí dbát soud společně s účastníky. Řízení je tedy zahájeno podáním žaloby vždy, bez ohledu na její nedostatky, pokud lze vůbec podání jako žalobu kvalifikovat.

Pokusíme-li se o přesnější vymezení toho, kdy ještě je žaloba žalobou, můžeme z ustanovení občanského soudního řádu a na základě dosavadních výkladů vyvodit, že:

- z hlediska formy není žalobou podání učiněné jinou, než dovolenou formou; dovolená forma vyčerpává prakticky všechny běžné možnosti; jiná forma není přípustná a nemůže být jako žaloba kvalifikována;
- z hlediska obsahového není žalobou podání učiněné anonymně; jednak zde chybí podstatná náležitost (označení účastníka), za druhé nelze takovou vadu odstranit; anonymním podáním se soud nemusí zabývat;
- konečně, rovněž z hlediska obsahového, není žalobou takové podání,

z něhož není patrné, že se jím ten, kdo podání činí, domáhá poskytnutí ochrany soudem v nějakém konkrétním právním vztahu, jestliže tedy vůbec nevyjadřuje, co se jím žádá; i zde má soud povinnost žadatele poučit, ale chybí-li jakýkoli — byť i neurčitý — petit, není takovým podáním řízení zahájeno.

V ostatních případech, jde-li o písemný, ústní či telegrafický projev, z něhož je patrné, kdo jej činí a čeho se (alespoň zhruba) domáhá, lze v obecnosti říci, že podání žalobou je. Na jeho označení, jak už bylo řečeno, nezáleží.

Soudu nyní vzniká povinnost, za současného zkoumání podmínek řízení, pokud lze na jejich splnění z údajů žaloby usuzovat, starat se o opravu a doplnění nesprávné či neúplné žaloby. Vyzve žalobce, aby žalobu opravil či doplnil a poučí ho, v jakém směru to má učinit. Nelze-li nedostatek odstranit hned, určí mu k tomu přiměřenou lhůtu. Méně závažné nedostatky lze doplnit až při jednání. Je-li ve stanovené lhůtě žaloba doplněna či opravena, pokračuje se v řízení tak, jako by zde původního nedostatku nebylo. Není-li ve stanovené lhůtě žaloba doplněna či opravena, pokračuje soud v řízení jen tehdy, lze-li i přes nedostatky žaloby ve věci jednat. Jinak soud řízení zastaví.

Kdy soud řízení zastaví z důvodu, že pro nedostatek v žalobě, který nebyl odstraněn, nelze ve věci jednat, závisí na posouzení jednotlivého případu. Obecně lze říci, že takovým nedostatkem bude:

- chybí-li vůbec jakékoli označení žalovaného; řízení bez žalovaného nemůže probíhat. Jiná je situace, je-li žalovaný označen, ale je neznámého pobytu; v takovém případě již je jako účastník určen a soud mu může ustanovit opatrovníka pro řízení podle § 29;
- chybí-li vůbec jakékoli vyličení skutkového stavu a žalobce není s to žádné skutečnosti, z nichž vyvozuje své uplatněné právo, uvést; je-li vyličení skutečností kusé, nesoustavné, rozporné, lze žalobu věcně projednávat, ale nějaký skutkový základ, byť i chatrný, zde musí být. Naproti tomu nebrání věcnému projednání žaloby naprostý nedostatek důkazních prostředků; soud může vždy nařídít alespoň důkaz výsledkem účastníků a event. pak i další důkazy, o nichž by se z výsledku účastníků dozvěděl. Nedostatek důkazních prostředků se může projevit v obsahu rozhodnutí, ale meritornímu projednání nebrání;
- chybí-li petit a žalobce jej přes poučení soudem nevyjádří.

V ostatních případech lze zásadně v řízení pokračovat. Nedostatky žaloby, které nebrání věcnému projednání, se podle okolností projeví v obsahu meritorního rozhodnutí (neunesení břemene tvrzení nebo důkazního břemene), nebo ve způsobu provedení řízení (místo rozkazního řízení nařídí soud jednání), mohou se projevit i v uložení náhrady zaviněných nákladů podle § 147.

2. NÁLEŽITOSTI (PRVKY) ŽALOBY V TEORETICKÉM POHLEDU

Přehled náležitostí žaloby podle platného občanského soudního řádu nyní umožňuje, abychom věnovali pozornost teoretickému výkladu a třídění náležitostí (složek, prvků) žaloby. Jde o otázky zřídka kdy systematicky zpracované, spíše jen dotčené v jiných souvislostech, s výjimkou ovšem sovětské procesualistiky, která i těmto otázkám, jako žalobě vůbec, věnuje značnou pozornost. Přitom jde o problém nikoli nevýznamný, jehož řešení je podmínkou správného výkladu totožnosti žaloby pro otázku litispendence, pro otázku změny žaloby atd. Právní praxe v této souvislosti užívá řadu pojmů (dále ještě na ně poukážeme), jejichž obsah není jednoznačný, ale zřejmě je potřebuje a už proto si zaslouží, aby jim byla věnována pozornost i v této práci.

V žádné sovětské teoretické práci zaměřené na institut žaloby nechybí rozbor elementů (prvků) žaloby. Většinou se rozlišují dva, méně často tři prvky, z nichž se žaloba nezbytně skládá. Prvky všeobecně uznávanými jsou *předmět žaloby* a *základ žaloby* (Abramov, Avdějenková, Rjabová, Dobrovolskij, Čečina a další); za třetí prvek považují někteří autoři (zejména Gurvič, nověji Klejnman) *obsah žaloby*. Mezi autory není však jednotný názor ani na vymezení obsahu těchto prvků.

Za předmět žaloby považuje se převážně uplatněný nárok, to, čeho se žalobce domáhá, tedy požadované plnění nebo určení právního poměru. Materiální předmět plnění je buď z předmětu žaloby vylučován, nebo jinými autory do předmětu žaloby zahrnován jako jeho součást.

Za základ žaloby se považují skutečnosti, z nichž žalobce své požadavky vyvozuje. Musí to být právně relevantní skutečnosti. Někteří autoři zdůrazňují, že jde právě jen o skutečnosti a vylučují ze základu žaloby právní důvod žaloby (Abramov). Jiní (Rjabová a zejména pak Dobrovolskij) zahrnují do základu žaloby nejen skutečnosti, ale i její právní důvod, právní základ.

Třetím prvkem je obsah žaloby, kterým, podle Gurviče, je žalobcem navržená forma soudní ochrany, tj. žalobcův návrh na přiznání určitého plnění, na určení existence právního poměru nebo na vznik, změnu či zrušení právního poměru. Proti tomu se namítá (Abramov), že v tomto případě jde o procesní cíl žaloby a cíl, kterého má být dosaženo, nemůže současně tvořit jeden ze žalobních prvků.

Všichni sovětské procesualistické se shodují v tom, že procesní význam základu a předmětu žaloby (popř. obsahu žaloby) spočívá v individualizaci žaloby, která pak umožňuje určení pravomoci a příslušnosti soudu, vymezuje rozsah zjišťování skutkového stavu, určuje předmět dokazování atd.

Zcela jiný a tedy nesrovnatelný přístup k teoretickým otázkám žaloby se projevuje ve francouzské teorii civilního procesu, která ostatně je stále

pod silným vlivem civilního práva hmotného a i pojetí žaloby tam stále vykazuje hmotněprávní přístup (typicky např. ve třídění žalob, kde jediným uznávaným kritériem je povaha uplatňovaného hmotněprávního nároku). Za předmět žaloby se považuje to, čeho se žalobce domáhá, tedy navrhovaný obsah výroku rozsudku.⁴⁾

Jinak skutkovému základu žaloby, právnímu důvodu žaloby, žalobnímu petitu není v procesní teorii věnována pozornost.

Předpokladem přípustnosti žaloby, vzdor silnému vlivu hmotného práva, není ovšem skutečná existence subjektivního práva. Obligatorní předpoklady přípustnosti každé žaloby jsou jednak zákonem stanovené podmínky formálního rázu, jednak podmínky formulované a stále pilované teorii, které procesní předpisy přímo nestanoví. Jsou to požadavky kladené na osobu žalobce ve vztahu k předmětu sporu, a to: *zájem (intérêt)*, *kvalita (qualité)* a *způsobilost (capacité)*.

Žalobce musí vykazovat zájem na požadované právní ochraně, který musí popřípadě, není-li zjevný, prokázat. Jestliže rozhodnutí pro něj neznamená jakýkoli právní či faktický (hmotný nebo morální) užitek, chybí podstatná náležitost žaloby a ta bude soudem odmítnuta bez věcného projednání. Zájem musí být již existující (*actio nata*), aktuální, přímý a osobní.

Je zajímavé, že příklady nedostatku žalobcova zájmu ze soudní praxe, v literatuře uváděné, vztahují se výlučně k takovým žalobám, které mají povahu určovací. Protože ani teorie, tím méně francouzský civilní procesní řád nerozlišují žaloby na plnění a určovací, a tedy také nestanoví podmínku právního zájmu u určovacích žalob, dospívá se takto obecně k vyloučení zbytečných (akademických) sporů.

Kvalitou žalobce se rozumí oprávnění (*pouvoir*), na jehož základě je žalováno. Odpovídá nejspíše našemu pojmu procesní legitimace. Ve vlastní věci, při uplatnění vlastního práva, je tato kvalita samozřejmá, neboť vyplývá z uplatňovaného práva. Ve věci jiného může žalovat jen ten, kdo je k tomu ze zákona oprávněn. Otázkou kvality např. je, kdo je oprávněn jednat za právnickou osobu, ale patří sem i zastoupení, smluvní nebo zákonné u osob fyzických. Nedostatek kvality žalobce znamená odmítnutí žaloby bez věcného projednání.

Konečně jde o způsobilost k právům a procesní způsobilost. Při nedostatku procesní způsobilosti se rozlišuje povinnost spolupůsobení zástupce a povinnost zastoupení. Od kvality žalobce se způsobilost žalobce liší tím, že způsobilost je otázka výkonu žalobního práva, kdežto kvalita je otázka práva na žalobu (např. vdaná žena podle francouzského práva má plnou procesní způsobilost, ale nemá kvalitu k podání některých majetkových žalob, které jsou vyhrazeny pouze manželovi).

⁴⁾ Solus, Perrot: *Droit judiciaire privé*, Sirey 1961, str. 193.

To je tedy, ve stručnosti, pohled francouzské procesní teorie na předpoklady a náležitosti žaloby. I když v mnohém zde není principiální odlišnost od naší právní úpravy, je celkový teoretický přístup natolik jiný, že z něho, kromě informace, nemůžeme pro naše úvahy nic vytěžit.

V naší literatuře se pod vlivem německé a rakouské procesní teorie za nezbytné prvky žaloby považují *strany (účastníci)*, *předmět žaloby* (žalobní nárok) a *žalobní důvod*.⁵⁾

A. Účastníci řízení

Účastníci řízení musí být nezbytně v žalobě přesně vymezení, to platí zejména ve sporném řízení bezvýjimečně. Můžeme-li považovat, v souladu se závěry sovětské procesní teorie, prvky žaloby za prvky žalobu individualizující, pak nezbytně mezi ně patří vymezení osob, jichž se má řízení týkat, tedy účastníků. Totožnost účastníků v žalobě určených má zásadně zůstat zachována po celou dobu řízení, až do meritorního rozhodnutí.

Přesto může výjimečně dojít v průběhu řízení ke změně v osobách účastníků. Tato změna může být důsledkem právního nástupnictví, kdy jiný subjekt vstupuje do práv a povinností účastníka. V řízení se pokračuje v tom stadiu, v němž ke změně účastníka došlo. Protože zde nový účastník vstupuje do postavení předchozího a přebírá jeho práva a povinnosti, nelze tento případ podle mého názoru považovat za změnu žaloby. Totožnost žaloby je zachována.

O jiný případ jde u tzv. záměny účastníků, kterou platné procesní právo připouští při nedostatku věcné legitimace. Zde se, a to na základě projevené vůle žalobcovy, zaměňuje původní účastník účastníkem jiným, přičemž řízení musí být s novým účastníkem provedeno znovu od počátku, neboť on nevstupuje do práv a povinností svého předchůdce. V tomto případě lze, domnívám se, hovořit o změně žaloby, a sice o speciálním případě změny žaloby v subjektivním smyslu. Zákon výslovně takovou možnost upravuje a zkroven stanoví za jakých podmínek ji lze připustit (souhlas soudu, původních účastníků řízení i nového účastníka, pokud se má stát žalobcem).

Starší literatura řešila otázku této subjektivní změny při nedostatku zákonné úpravy tak, že jde o žalobu novou, protože změna žaloby v subjektivním smyslu není přípustná. Argumentace Šťastného⁶⁾ se opírá o nedostatek pozitivní úpravy v civilním soudním řádu a proto je dnes bezpředmětná. Upravuje-li platný občanský soudní řád možnost záměny účastníka, aniž by se řízení s původními účastníky nějak formálně ukončovalo, je

⁵⁾ Šťastný: Civilní žaloba v právu československém, Praha 1934, str. 50.

⁶⁾ Šťastný: cit. práce, str. 51.

možno to kvalifikovat jako zvláštní případ změny žaloby.⁷⁾ V podrobnostech se otázka záměny účastníků vymyká tématu práce.

Pokud jde o účastníky, je však zde ještě jiná otázka, a to otázka jejich právního zájmu. Výslovně právní zájem žalobcův (a to naléhavý) požaduje zákon pro žaloby určovací (§ 80) a dále v některých zvláštních případech (§ 195, § 93). Obecně není existence a průkaz právního zájmu žalobce na poskytnutí ochrany požadována.

Přesto teorie shodně zastává názor, že právní zájem žalobcův na požadované ochraně musí být dán v každém případě, i u jiných žalob než určovacích. U žalob na plnění se má zato, že existence právního zájmu žalobcova je samozřejmá a plyne z toho, že jeho právo bylo už porušeno (tvrzeným) nesplněním povinnosti žalovaného. Právní zájem je třeba předpokládat i tam, kde žalobce uplatňuje právo jiného na základě svěřené procesní legitimace. Právní zájem prokurátora a národního výboru je nahrazen zájmem společnosti nebo zájmem na ochraně práv občanů.

Nezbytnost právního zájmu pěkně vyjadřuje Ott:⁸⁾ „Povždy nasvědčovati musí žalobě praktická potřeba určení aneb uskutečnění nároku; bez podmínky této soud jakožto orgán moci veřejné činným býti nemůže, poněvadž jej zaneprázdnňovati nelze theoretickým rozebíráním právní otázky, která mezi příslušníky státu praktického dosahu nemá.“

Avšak přesto je mezi různými druhy žalob v tomto směru rozdíl. Rozdíl je jednak v tom, že u žaloby určovací musí být právní zájem naléhavý, kdežto u ostatních žalob lze předpokládat právní zájem i nenaléhavý. Za druhé je rozdíl v tom, že u žalob určovacích musí se existence naléhavého právního zájmu dokázat, kdežto u ostatních žalob se prezumuje. Existují i některé konkrétní žaloby určovací, kde požadavek naléhavého právního zájmu zákonodárce neklade, čímž nepochybně záměrně ulehčuje žalobcovu situaci (srov. např. § 64 zákoníku práce, § 24 odst. 5 zák. č. 122/75 Sb. o zemědělském družstevnictví, kde jde o žalobu na určení, že rozvázání pracovního poměru nebo vyloučení z družstva je neplatné).

Připustíme-li tedy, že právní zájem žalobcův je nezbytným požadavkem každé žaloby, musíme současně zdůraznit, že může být u různých žalob různé intenzity.

B. Předmět žaloby

Dříve než se pokusím reprodukovat a shrnout názory v naší literatuře na předmět žaloby vyslovené, chci připomenout, že teoretické pojmy, kterými se zde zabýváme, nejsou v teorii natolik propracované a ustálené, aby

⁷⁾ Srov. Fiala: Změna účastníka v občanskoprávním řízení, AUC 1/1961.

⁸⁾ Ott: Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního, Praha 1908, str. 6 II. dílu.

měly svůj jasný a nepochybný obsah. Oporu pro jejich vymezení nelze nalézt v zákoně, neboť právní předpisy se takovým ne zcela určitým pojmům správně vyhýbají a přenechávají jejich vymezení teorii. V důsledku toho nevěnují těmto pojmům pozornost ani učební pomůcky pro posluchače práv, zaměřené většinou spíše prakticky. To lze říci jak o současných, tak i o dřívějších učebnicích (Ott, Hora). Praxe však leckdy tyto pojmy potřebuje a tak se stává, že je používá různě a v různém smyslu. Můžeme uvést několik příkladů z publikované judikatury čs. soudů z poslední doby. Jednoznačně se užívá pojmu žalobní petit a jako synonyma žalobní návrh, žalobní žádost nebo starší žalobní prosba. Jinak pojmy, se kterými se v judikátech setkáváme, pokud se vztahují k prvkům žaloby, nejsou jednoznačné. Např.: žalobní nárok (R 63/50, R 62/60), žalovaný nárok (R 280/50, R 76/56), žalovatelný právní nárok (R 80/50), předmět žaloby (R 10/69), právní základ žaloby (R 10/59), žalobní základ (R 44/60), základ uplatňovaného nároku (R 46/60), právní důvod žaloby (R 23/56, R 42/57, 6 61/70), platný žalobní důvod (R 79/51) atd.

Za předmět žaloby bývá v literatuře považován tzv. žalobní nárok (též označovaný jako procesní nárok). Žalobní nárok je možno vymezit buď jako obsah žalobního návrhu (petitu), tedy konkrétní požadavek vůči soudu. Tak je žalobní nárok chápán v užším smyslu (a také tak většinou užíván v praxi). Nebo je možno žalobní nárok vymezit jako obsah žalobního návrhu spolu se skutkovým odůvodněním. Tak je žalobní nárok chápán v širším smyslu.

Ott⁹⁾ v této souvislosti zdůrazňuje, že nestačí pro obsah žaloby individualizace žalobního nároku (to, co se žádá), ale že je nutná též jeho substanciace příslušnými skutečnostmi nárok zakládajícími. Chápe tedy žalobní nárok v užším smyslu.

Šťastný¹⁰⁾ naproti tomu se přiklání k širšímu pojetí žalobního nároku, je jím v jeho pojetí tedy žalobní návrh a jeho meritorní zdůvodnění.

Také v polské literatuře vymezuje se žalobní nárok těmito dvěma složkami, označuje se však jako procesní nárok. Procesní nárok podle učebnice Siedleckého¹¹⁾ tvoří jednak žalobní návrh, jednak skutkové okolnosti tento návrh odůvodňující. Procesní nárok pak je předmětem procesu. Shodně je pojímán žalobní nárok v polské studii o systému procesního práva,¹²⁾ a to v souvislosti s vymezením předmětu civilního řízení. Zjednodušeně řečeno je zde rovnice: předmět procesu = předmět žaloby = procesní nárok = žalobní návrh + skutkové odůvodnění.

⁹⁾ Ott: cit. práce, str. 12.

¹⁰⁾ Šťastný: cit. práce, str. 60.

¹¹⁾ Siedlecki: Zarys postępowania cywilnego, Warszawa 1968, str. 196.

¹²⁾ Jodlowski a kol.: Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego, Polska akademia nauk, 1974, str. 155.

Z našich současných autorů Macur,¹³⁾ zastává názor, že předmětem civilního procesu je procesní nárok. Procesní nárok není ani subjektivní hmotné právo ani hmotněprávní nárok žalobou uplatněný, nýbrž je to samostatný procesní pojem. Je vyjádřením programu civilního řízení, stanoví okruh otázek, o nichž bude rozhodováno. Autor hovoří o funkčním spojení elementů procesního nároku (tj. předmětu nároku a základu nároku), z čehož plyne zásadní shoda s předchozími názory.

K takovému vymezení žalobního (procesního) nároku se také přikláním. Považuji za přesvědčivé argumenty Šfastného, že totiž širší chápání žalobního nároku (žalobní návrh + skutkové odůvodnění) napomáhá při řešení otázky totožnosti žalob a při řešení otázky změny žaloby. Nadto užší chápání žalobního nároku znamená jeho ztotožnění se žalobním petitem a zdá se pak jen nadbytečným jiným označením téhož.

C. Žalobní důvod

Také pojem žalobní důvod (důvod žaloby) může být a je užíván v různém smyslu.

Tak může být žalobní důvod chápán ve smyslu skutkovém, jako skutkové odůvodnění, tedy jako souhrn těch skutečností, kterými žalobce odůvodňuje svůj uplatňovaný nárok. V tomto smyslu je tedy žalobním důvodem vylíčený skutkový děj, jehož právní kvalifikace je pak výlučně věcí soudu.

Poněkud jiný význam má žalobní důvod chápáný ve smyslu právním (také se říká právní důvod žaloby). Tím je míněn konkrétní právní poměr, jenž ze žalobcem uváděných právních skutečností vznikl a jehož ochrana je požadována (např. vlastnické právo, kupní smlouva apod.). Jestliže říkáme „poněkud jiný význam“, chceme tím zdůraznit, že nejde o zásadní rozpor mezi dvěma pojmy (žalobní důvod ve smyslu skutkovém a ve smyslu právním). I v právním důvodu žaloby jsou zahrnuty především právně relevantní skutečnosti, avšak včetně právního vztahu z nich vzniklého, ať už je žalobcem v žalobě výslovně vyjádřen nebo ne. Je tedy skutkovým důvodem žaloby o zaplacení určité částky skutečnost, že žalobce žalovanému v určité době určitou částku jako půjčku předal, právním důvodem žaloby pak je smlouva o půjčce.

Konečně bývá žalobní důvod ve starší literatuře vykládán ve zcela odlišném smyslu, a to ve smyslu důvodu právní ochrany. V tomto smyslu jsou žalobním důvodem předpoklady či podmínky judikační povinnosti soudu, a to povinnosti žalobě vyhovět. Toto pojetí plyne z učení o nároku na právní ochranu (konkrétní žalobní právo) a proto, domnívám se, nemá pro nás žádný teoretický ani praktický význam.

¹³⁾ Macur: Občanské právo procesní v systému práva, UJEP, Brno 1975, str. 225.

Většina našich procesualistů, pokud se žalobním důvodem zabývali, jej chápe jako právní důvod žaloby. Tak Ott¹⁴⁾ píše, že co do právního důvodu liší se žaloby z věcného práva od žalob z obligačního práva, žaloba z držby od žaloby petitorní atd. Podobně Hora uvádí, že ze skutkových okolností musí vyplynout o „jaký právní poměr žalobce svůj nárok opírá (důvod žaloby)“.¹⁵⁾ Není však třeba, aby žalobce výslovně právní důvod v žalobě uváděl. Na jiném místě vymezuje právní důvod žaloby jako „onen právní poměr, o nějž žalobce svůj nárok opírá a jenž vychází najevo ze souhrnu skutečností žalobcem k odůvodnění jeho nároku tvrzených“.¹⁶⁾

Žalobnímu důvodu věnoval samostatnou studii Procházka.¹⁷⁾ Vychází v ní z normativistického učení, jehož je zastáncem i při své konstrukci celého civilního sporného procesu. Proto žalobu pojímá jako návrh rozsudečné normy a žalobní důvod jako žalobcem udávanou existenci či neexistenci předprocesní právní normy. Tuto předprocesní právní normu (hmotněprávní) považuje za kreační pro vznik odvozené právní normy, tj. civilního rozsudku. Jinak řečeno, je mu žalobním důvodem udánlivý právní stav, o jeho deklaraci žalobce žádá.

Je zajímavé, že oprostíme-li Procházkovo pojetí od normativistických kategorií, které jsou nepřijatelné, nerozchází se ve výsledku podstatně s převažujícím míněním, podle něhož žalobním důvodem je právní poměr, jemuž má být poskytnuta ochrana.

S větším zaměřením na praktickou stránku věnují pozornost žalobnímu důvodu Šťastný¹⁸⁾ a Cerman.¹⁹⁾ Oběma je vodítkem a východiskem pozitivněprávní ustanovení, a to § 235 ČŘS. Jde o ustanovení o změně žaloby a podmínkách přípustnosti této změny za řízení. Ve čtvrtém odstavci § 235 bylo stanoveno: „Za změnu žaloby nesluší pokládati, když skutkové okolnosti v žalobě dané a důkazy v ní nabídnuté se změň, doplní, vysvětlí neb opraví, aniž se změň žalobní důvod, nebo když, rovněž beze změny žalobního důvodu, žalobní prosba v hlavní věci nebo vzhledem k vedlejším požadavkům se obmezí nebo místo předmětu původně žádaného se žádá předmět jiný neb interesse.“

Oba zmínění autoři rozbořem citovaného ustanovení shodně dospívají k závěru, že je lépe vyhnout se pokusu o definici pojmu žalobní důvod a snaží se alespoň vymezit, kdy jde o změnu žalobního důvodu a tím o změnu žaloby.

Šťastný vychází z předpokladu, že lze-li žalobní tvrzení opravit a měnit bez dalšího, jen když se tím nemění žalobní důvod, pak žalobním důvodem

¹⁴⁾ Ott: cit. práce, str. 40.

¹⁵⁾ Hora: Čs. civilní právo procesní, 1923, II. díl, str. 148.

¹⁶⁾ Hora: cit. práce, str. 169.

¹⁷⁾ Procházka: Žalobní důvod, Praha—Brno 1932.

¹⁸⁾ Šťastný: cit. práce, str. 108 a násl.

není celé meritorní odůvodnění žalobního návrhu, ale pouze určitá jeho část. Tak např. nepatří k žalobnímu důvodu tvrzení odůvodňující splatnost nároku. Klade si pak otázku, zda změna žalobního důvodu je změnou právní kvalifikace. Ve většině případů tomu tak je, jsou však i případy, kdy změna právní kvalifikace není současně změnou právního důvodu žaloby a proto nelze mezi žalobní důvod a právní kvalifikaci klást rovnítko. Jestliže např. se původně žaluje na vydání věci a žalobce změní svůj návrh na zaplacení peněžní náhrady, jde o změnu právní kvalifikace (v prvním případě ochrana vlastnického práva, ve druhém náhrada škody), ale nejde o změnu žalobního důvodu. Nelze tedy obecně odpovědět tak, že změnou žalobního důvodu je změna právní kvalifikace.

Na základě rozboru řady konkrétních příkladů činí Šťastný tento závěr:

Žalobní důvod je část žalobcova skutkového přednesu, která není obecně přesně ohraničitelná. Změna skutkových tvrzení není změnou žalobního důvodu, jestliže mezi oběma skutkovými přednesy je alespoň částečná shoda. Tato shoda může být v tom, že oba přednesy opírají žalobní návrh o tutéž právní normu (shodná právní kvalifikace). Pak jde jen o doplnění dřívějšího skutkového přednesu a žalobní důvod se nemění. Shoda však může být i tenkrát, když se nový přednes opírá o jinou právní normu (jiná právní kvalifikace). V tom případě nejde o změnu žalobního důvodu, jestliže nová právní norma má větší nebo aspoň významnější část skutkové podstaty totožnou s normou dřívější. A to už závisí na uvážení soudu v konkrétním případě.

Cerman, na rozdíl od Šťastného, je toho názoru, že právní důvod žaloby lze obecně přesně ohraničit na podkladě ustanovení § 235 ČRS. Za právní důvod žaloby považuje právní kvalifikaci tvrzeného skutkového stavu. Právní vývody sice civilní řád soudní do žaloby zahrnovat nedovoluje, ale žalobce samozřejmě sám pro sebe si daný skutkový stav kvalifikovat musí, už proto, aby byl schopen vybrat a uvést ty skutečnosti, které jsou právně relevantní. Proto změna v tvrzení těchto právně relevantních skutečností je změnou žalobního důvodu a bez změny žalobního důvodu lze měnit pouze tvrzení o skutečnostech podružných, nerozhodných, jako je např. většinou časové a místní určení žalobního děje. Rozhodné skutečnosti nahrazují vlastně zakázanou právní kvalifikaci žalobcovu. Obtíže vyplývající z toho, že dojde ke změně právní kvalifikace řeší Cerman tak, že ve většině případů (až na výjimky, které připouští), znamená změna právní kvalifikace i změnu alespoň části právně relevantních skutečností a je tedy proto změnou žalobního důvodu.

*

Stručný přehled názorů na pojem žalobního důvodu jsme zde uvedli hlavně pro ilustraci toho, že jde o jeden z právních termínů ne zcela jednoznač-

ného obsahu, jehož vágnost nebyla odstraněna ani tím, že se stal termínem pozitivněprávním (§ 235 ČRS) a že už z toho důvodu s ním musela operovat a vypořádat se i praxe.

Máme-li se jím vůbec zabývat, musíme si především zodpovědět otázku, zda je to pojem pro teorii i praxi socialistického civilního procesu potřebný, zda zde má svůj význam. Domnívám se, že ano, a to přesto, že procesní předpisy (ani OSŘ z r. 1950, ani platný OSŘ), patrně správně, pojmu žalobní důvod neužívají. Připouštějí však změnu žaloby a ponechávají tak teorii i praxi vyřešení otázky, v čem může změna žaloby spočívat. Změna žaloby může spočívat podle převážného mínění ve změně žalobního petitu, ve změně tvrzeného skutkového stavu i ve změně žalobního důvodu. Judikatura skutečně poskytuje příklady změny žaloby spočívající ve změně žalobního důvodu beze změny petitu (např. místo původního nároku z kupní smlouvy je uplatněn týž nárok ze smlouvy nájemní — R 42/57, nebo jde o změnu výpovědního důvodu — R 81/57).

Svědčí o tom i řada příkladů z praxe, které uvádí Nyp1.²⁰⁾ To vše dokazuje, že se nelze bez pojmu žalobní důvod v civilním procesu obejít. Také v sovětské teorii civilního procesu se v poslední době zdůrazňuje nutnost teoretického rozpracování nejen skutkového, ale i právního důvodu (základu — osnovení) žaloby.²¹⁾ Proto se domnívám, že bude namísto věnovat žalobnímu důvodu pozornost.

Aniž se chci pokoušet o definici pojmu, můžeme si ve shodě s převažujícím míněním vymezit právní důvod žaloby jako ten konkrétní právní vztah, z něhož plynou práva a povinnosti, o kterých má soud rozhodnout, ten právní vztah, kterému má být poskytnuta ochrana. Citujme právní větu soudního rozhodnutí z r. 1917, že „žalobní důvod tvoří právní poměr, na němž se zakládá žalobní nárok a o nějž žalobce opírá svůj návrh žalobní proti žalovanému“, a domnívám se, že s ní můžeme souhlasit. Vyžaduje však dvě poznámky.

Je především třeba poznamenat, že takto vymezený žalobní důvod míří na typické žaloby na plnění, jejichž cílem je vydání deklaratorního rozhodnutí. Tedy např. u žaloby reivindikační je žalobním důvodem vlastnické právo k věci.

U negativních žalob určovacích nemůže být žalobním důvodem právní poměr, rovněž ne u žalob na založení, změnu či zrušení právního poměru. Zde je nutno žalobní důvod spatřovat v určitých právně relevantních skutečnostech, které ke vzniku, změně či zániku právního poměru mohou vést. Protože pak relevantní skutečnosti musí být v žalobě tvrzeny, splývá

¹⁹⁾ Cerman: Změna žalobního důvodu, Právník 1940, str. 480.

²⁰⁾ Nyp1: Právní důvod žaloby, Právník 8/1969.

²¹⁾ Klejnman: Novějšíje tečenija v sovětskoj nauke graždanskogo processualnogo prava, Moskva 1967, str. 38.

v těchto případech žalobní důvod zcela se žalobním tvrzením. Proto nebude změnou žaloby, jestliže se žalobce v řízení o rozvod dovolává postupně zcela jiných rozhodných skutečností.

U žalob na plnění však žalobní důvod s tvrzenými skutečnostmi nesplyvá, nýbrž má z tvrzených skutečností vyplynout. Toho právě se týká druhá poznámka. Žalobce je povinen tvrdit rozhodné skutečnosti, není však povinen tvrdit určitý právní důvod a dovolávat se jej. Výslovné vyjádření právního důvodu žaloby není nezbytnou náležitostí žaloby, žalobce jej může a nemusí uvést. Tak je tomu proto, že jde o otázku právní, o otázku právního posouzení, a to je věcí soudu, nikoli věcí účastníků (zásada *iura novit curia*).

Žalobce uvádí rozhodné skutečnosti, z nichž vyplývá právní důvod žaloby, tj. právní poměr, z něhož plynou konkrétní práva a povinnosti. Je věcí soudu, za předpokladu, že tvrzené relevantní skutečnosti jsou prokázány, aby z nich vyvodil právní důsledky a rozhodl. Tvrdí-li žalobce v žalobě, že žalovanému prodal určitou věc, že však žalovaný nezaplatil smlouvenou cenu, nemusí uvádět, že právním důvodem žaloby je platná kupní smlouva, ale soud sám tento závěr z prokázaných skutečností vyvodí. Změní-li žalobce v průběhu řízení svůj návrh tak, že požaduje přisouzení stejné částky nikoli z důvodu kupní smlouvy, ale z důvodu náhrady škody, jde o změnu žalobního důvodu a tím o změnu žaloby. Avšak nový žalobní důvod opět nemusí být výslovně vyjádřen, ani by to samo o sobě nestačilo, nýbrž musí být tvrzeny jiné skutečnosti, rozhodné z hlediska odpovědnosti za škodu a z nich potom soud právní důvod žaloby vyvodí.

Nechceme-li problém zbytečně komplikovat, pak z toho, zdá se, vyplývá, že právní důvod žaloby je totéž, co právní kvalifikace určitého skutkového stavu.

Vedle právního důvodu žaloby rozlišuje Ott právní základ žaloby. Právním základem žaloby je „právní pravidlo (tedy norma), kterýmž se stanoví, za jakých podmínek skutkových nárok vzhází“.²²⁾ Je-li pak žalobním důvodem konkrétní právní poměr, soud tento žalobní důvod vyvozuje z tvrzených skutečností, které subsumuje pod určitou normu (tj. právní základ žaloby), a to není nic jiného, než právní kvalifikace. Chybí-li právní základ žaloby, chybí i právní důvod a žalobě nelze vyhovět (srov. R 75/66 — došlo-li k oprávněnému zásahu do práva žalobce na ochranu osobnosti před účinností nového OZ, nevznikl nárok na ochranu osobnosti, protože OZ z r. 1950 neposkytuje právní základ takové žaloby).

Věc však není vždy tak jednoduchá, jako v uvedených příkladech. Problém je v tom, zda je soud při právní kvalifikaci skutkového stavu zcela neomezen vůlí účastníka, nebo zda musí, a v kladném případě do jaké míry musí respektovat žalobní důvod (tedy rovněž právní kvalifikaci) naznačený nebo i výslovně uvedený žalobcem. Je-li otázka položena takto, zdálo by se,

že odpověď na ni je jednoznačná: právní posouzení je jen a výlučně věcí soudu, za předpokladu, že bude rozhodovat v mezích žalobního petitu. V konkrétním případě však i zde mohou vznikat pochybnosti.

Otázkou vztahu žalobního důvodu, jehož se dovolává žalobce a právní kvalifikace, jak ji provádí soud, se velmi zevrubně zabývá Nypl.²³⁾

Nypl rozlišuje, pokud jde o žalobní důvod, tři možné situace.

Nejčastější a také pro řešení vztahu žalobního důvodu a právní kvalifikace nejjednodušší je ta, která odpovídá našemu schematickému příkladu. Je to případ, kdy „uplatněné právo je nezaměnitelně identifikováno skutkovým stavem, uvedeným v žalobě“²⁴⁾ a soud posuzuje, zda jsou či nejsou splněny všechny předpoklady žalobního důvodu a zda nárok žalobcem uplatněný z tohoto důvodu vyplývá.

Jiná situace může však nastat tehdy, když žalobce pro neznalost neuvede všechny relevantní skutečnosti z hlediska zamýšleného žalobního důvodu a naopak uvádí skutečnosti irrelevantní. Výběr relevantních skutečností je otázkou právní a náleží tedy soudu, aby vybral z celého skutkového tvrzení ty skutečnosti, které považuje za rozhodné a opomenul ty, které jsou nerozhodné. To může soud snadno učinit tehdy, lze-li ze skutkového stavu vůbec usuzovat na to, o jaký žalobní důvod žalobce svůj nárok opírá. Chybí-li z hlediska takto nepřímou udané normy tvrzení o určité relevantní skutečnosti, může ji soud dotazem na žalobce a spoluprací s ním doplnit. V tom smyslu má soud vůči účastníkům poučovací povinnost. Významně se zde projeví a uplatní to nové pojetí pojednací zásady civilního procesu, které tuto zásadu chápe jako součinnost soudu s účastníky a dalšími subjekty řízení, jako je prokurátor nebo národní výbor.

Věc však může být komplikována tím, že nedostatečná skutková tvrzení mohou být doplněna ve dvou různých směrech a to podle výběru žalobního důvodu (a tedy normy), o který může být též nárok opřen. Nypl uvádí příklady, kdy se tak může stát a zejména poukazuje na praktické důsledky výběru žalobního důvodu z hlediska různé úpravy promlčení příp. prekluze, existence či neexistence nároku na přidělení náhradního bytu v závislosti na důvodu zrušení užívacího práva apod. Z toho pak vyvozuje, že jakkoli je právní posouzení věcí soudu, je určení žalobního důvodu výlučně věcí žalobce. Soud může určit okruh relevantních skutečností podle té normy, které se žalobce, ať už výslovně nebo nepřímou, dovolává. Není-li žalobní důvod ze skutkových údajů patrný, musí soud od žalobce zjistit, jaké právo vlastně uplatňuje. Soud musí okruh relevantních skutečností určit ve shodě se žalobním důvodem, který žalobce uplatňuje a nemůže petitu vyhovět

²²⁾ Ott: cit. práce, str. 13.

²³⁾ Nypl: cit. práce.

²⁴⁾ Nypl: cit. práce, str. 593.

na základě případných dalších skutečností, které by kladný výrok odůvodňovaly, pokud se jich žalobce nedovolává. Znamenalo by to totiž, že soud rozhoduje o jiné věci, přisuzuje jiné právo, než které bylo uplatněno a vybíjí tak z mezí daných dispoziční zásadou. Tak např. Nyppl uvádí, že domáhá-li se žalobce vydání věci z titulu smlouvy o výměně věci za věc, nemůže soud uložit žalovanému povinnost věc vydat z titulu darování, i kdyby zjistil, že ve skutečnosti žalovaný věc žalobci daroval. To ovšem platí pouze za předpokladu, že žalobce setrvá na svém tvrzení a své skutkové údaje v tomto smyslu nezmění.

Konečně je možná, výjimečně, i třetí situace, totiž že na základě týchž, zcela shodných skutečností, lze uplatňovat též nárok, ale z různých právních důvodů. Táž skutková podstata může odůvodňovat též žalobní petit, ale žalobní důvod může být různý, opět s různými důsledky např. v oblasti promlčení. Nyppl uvádí příklad žaloby o zaplacení peněžité částky z titulu náhrady škody nebo titulu slevy v kupní ceně, obojí založené na stejném skutkovém základě. I v tomto případě je rozhodný, podle autora, žalobní důvod určený žalobcem a soud není oprávněn rozhodnout o jiném právu (žalobním důvodu) než o tom, které žalobce uplatnil. Můžeme zde doplnit, že takové situace nejsou v praxi zcela ojedinělé, např. z téhož skutkového stavu může vyplývat odpovědnost za škodu nebo odpovědnost za neoprávněný majetkový prospěch.

Nyppl tedy dospívá k závěru, že právní důvod žaloby je identifikačním znakem žaloby a že jeho určení je výlučně věcí žalobce. Soud nesmí rozhodovat o jiném právu, než o tom, které bylo uplatněno. Není-li žalobní důvod jasně ze žaloby rozpoznatelný, musí se soud žalobce dotázat, musí ho též popřípadě poučit, aby neutrpěl újmu, ale nemůže rozhodovat o jiném, než žalobcem uplatněném žalobním důvodu.

Nyplova argumentace a rozbor konkrétních případů jsou v mnohém směru přesvědčivé.

Přesto se domnívám, že Nyppl nedoceňuje náležitě význam a smysl zásady „*iura novit curia*“ a tím přenáší do značné míry na žalobce riziko, vyplývající z nesprávného právního posouzení skutkového stavu. Přitom žalobce povinnost právního posouzení ani nemá a není žádný právní podklad pro to, aby byl k jeho vyjádření nucen.

Zásada *iura novit curia* vyjadřuje logickou myšlenku, že soud jako státní orgán povoláný k poskytování ochrany práv a oprávněných zájmů občanů a organizací i státu, musí znát objektivně platící právo, aby je mohl autoritativně aplikovat. Vyjadřuje zároveň i myšlenku, že právní posouzení zjištěného skutkového stavu je věcí soudu. To ovšem platí i o skutkových zjištěních, neboť i zde jedině soud rozhoduje, které skutečnosti jsou a které nejsou dokázány, čili které z procesního hlediska existují či neexistují. Ovšem rozdíl je v tom, že pro skutková zjištění musí mít soud podklady

v tvrzeních účastníků, aby vůbec věděl, co má zjišťovat, kdežto pro právní subsumpci těchto již zjištěných skutečností žádné podklady od účastníků nepotřebuje a provede právní kvalifikaci sám porovnáním individuální skutkové podstaty s obecnou skutkovou podstatou právní normy.

Vyhledání odpovídající právní normy je postupná myšlenková činnost soudu. Soud nejprve srovná zobecněné poznatky o skutečnostech (tvrzení) „s abstraktními skutkovými podstatami právních norem procesních i hmotněprávních, a z nich pak vybere ty právní normy, které odpovídají svou podstatou zobecněným skutečnostem tvrzeným v návrhu. Po pečlivém rozboru těchto norem postupuje zpět k tvrzeným skutečnostem, a zkoumá, zda učiněná skutková tvrzení odpovídají těmto normám. K takovým skutečnostem, které neodpovídají abstraktním skutkovým podstatám vybraných právních norem, soud dále nepřihlíží a vyloučí je z dalších svých úvah. Jsou-li tvrzení nedostatečná, pokusí se pomocí dotazů tato tvrzení doplnit. Tím dospěje k myšlenkové konkrétní skutečnosti, tj. k tvrzení o skutečnosti, které je z hlediska vybraných právních norem pro úvahu o rozhodnutí projednávané věci důležité.“²⁵⁾ Tento postup od tvrzených skutečností k normě a od normy zpět k tvrzeným skutečnostem se může i vícekrát v průběhu řízení opakovat, než se podřazení skutkového stavu pod příslušnou normou ustálí. Tím je teprve soudu dána možnost konečného výběru relevantních skutečností a vyloučení skutečností nepodstatných.

Vedle tvrzení účastníků je ještě soud povinen pečlivě přihlížet ke všemu, co za řízení vyšlo najevo. V důsledku projednací zásady však po dalších skutečnostech, které nebyly ani původně tvrzeny, ani účastníky později doplněny, ani nevyšly najevo jinak, není soud povinen ani oprávněn pátrat. Takto zjištěný „uzavřený“ skutkový stav pak soud po právní stránce posoudí a rozhodne v rámci žalobního petitu, zda uplatněný nárok ze skutkového stavu vyplývá nebo nevyplyvá.

Podle mého názoru tedy nelze souhlasit s Nyplem především v poslední jím uváděné skupině případů, kdy z téhož skutkového stavu mohou plynout dva shodné nároky z různých žalobních důvodů. Je-li zde prokázán skutkový stav a na jeho základě uplatněný nárok, je výlučně věcí soudu, aby provedl právní kvalifikaci a rozhodl, zda jde o náhradu škody, či odpovědnost za vadu prodávané věci, či odpovědnost za neoprávněný majetkový prospěch. Žalobce není povinen mezi dvěma žalobními důvody volit a dokonce, pokud tak učiní, soud jeho právním názorem není vázán.

Složitější je otázka u druhé skupiny uváděných příkladů, kdy tvrzení o určité skutečnosti chybí. Tu pak je namístě dotaz spojený s poučením účastníka a pokud účastník poskytne potřebnou součinnost, bude tento

²⁵⁾ Fiala: Důkaz zavinění v občanském soudním řízení, NČSAV 1965, str. 28.

nedostatek napraven. Nebude-li však napraven a tvrzení o skutečnostech zůstane mezerovité, i takový skutkový stav musí soud posoudit, popřípadě tak, že zde právo nevzniklo.

Považuji proto za správné rozhodnutí R 6/1955, v jehož právní větě se říká, že „soud může dát přivolení k výpovědi z jiného výpovědního důvodu nežli toho, jehož se pronajímatel výslovně dovolával, jestliže skutkové okolnosti pronajímatelem tvrzené a soudem zjištěné zakládají tento jiný důvod. Nesmí to však učinit proti vůli pronajímatele a takovým způsobem, jímž by byla nájemci znemožněna obrana proti tomuto jinému výpovědnímu důvodu“. (Srov. však již citované R 81/57, které řeší opačně, avšak v odvolacím řízení, kde je to namístě.)

Problémem zůstává otázka, a potud je třeba s Nyplem souhlasit, zda je soud povinen respektovat žalobní důvod, jehož se žalobce výslovně dovolává a výslovně si nepřejí právní kvalifikaci jinou. Nypl správně upozorňuje, že pro to může mít žalobce závažný důvod a dovozuje, že soud pak smí rozhodnout jen na základě tohoto žalobního důvodu, i kdyby mu zjištěný skutkový stav dovoľoval vyhovět petitu z jiného právního důvodu.

Tento problém, jistě výjimečný, řešila judikatura i nauka již dříve. Věsměs tak, že výslovný návrh strany je třeba respektovat, i když je zřejmé, že nemůže uspět a že dojde k zamítnutí žaloby. Soud je povinen ji poučit, avšak „nechce-li tomu strana rozuměti, není jí arci pomoci“. ²⁶⁾ Ve stejném smyslu řešila otázku současná soudní praxe — viz cit. R 6/75 („proti vůli pronajímatele“).

Souhlasím s názorem, že v takto vyhraněném výjimečném případě je žalobní důvod skutečně identifikačním znakem žaloby a soud, nemá-li vybočit z mezí dispoziční zásady, není oprávněn provést právní kvalifikaci jinou. Právní posouzení přitom zůstává věcí soudu, avšak je podle vůle účastníka ohraničeno pouze na tu normu, kterou účastník zvolil.

Jsem si ovšem vědoma, že tu dochází ke střetu s vůdčím principem socialistického civilního procesu — s principem materiální pravdy — a že řešení není nepochybné.

3. ŽALOBNÍ PETIT

Žalobní petit (žalobní návrh, žádost, prosba) je nejdůležitější obsahová náležitost žaloby. Nejdůležitější je nejen proto, že jeho nedostatek, který by se ani po poučení účastníka soudem nepodařilo odstranit, brání věcnému projednání a musí vést k zastavení řízení. To, jak bylo už uvedeno, platí i o některých jiných náležitostech, bez nichž nelze jednat. Avšak žalobní petit můžeme považovat za nejdůležitější součást žaloby proto, že se jím individualizuje žaloba a že společně se skutkovým tvrzením tvoří tzv. pro-

²⁶⁾ Cerman: cit. práce, str. 492, judikatura tam uváděná.

cesní nárok, o němž má soud jednat a rozhodnout. Zatímco však skutková tvrzení pouze skutkově odůvodňují žalobní návrh, žalobní návrh sám stanoví soudu meze toho, o čem a jak má rozhodnout.

Soud nesmí rozhodnout o ničem jiném a o ničem navíc, než co je požadováno v petitu. V tomto smyslu tedy je soud petitem vázán (ne ultra petita partium), a to s výjimkou případů, kdy pozitivněprávní úprava výslovně soudu dovoluje překročení mezí žalobního petitu (§ 153 odst. 2 OSŘ). Naproti tomu není soud vázán návrhem, jak má rozhodnout, protože tento návrh zní vždy tak, aby rozhodl ve prospěch žalobce v celém rozsahu (jinak ani znít nemůže, domáhá-li se žalobce ochrany pro sebe). Soud může podle výsledků řízení rozhodnout tak, že petitu buď zčásti nebo zcela nevyhoví a neporušuje tím svou vázanost, jen když se jeho výrok o celém petitu a ničem jiném, ať už kladně nebo záporně, vyjadřuje.

Žalobní petit je tedy žalobcovým návrhem, jak by podle jeho přání měl znít výrok rozsudku soudu. Protože jde o návrh soudního výroku, jsou kladeny na jeho formulaci, jeho přesnost a určitost téměř stejné požadavky, jako na přesnost a určitost výroku rozsudku.

Říkáme-li, že „téměř“ stejné požadavky, je to proto, že ve skutečnosti občanský soudní řád stanoví pouze, že z návrhu na zahájení řízení musí být patrné, čeho se navrhovatel domáhá (§ 79). Těžko asi by bylo možno říci, že z výroku rozsudku musí být patrné, o čem se jím rozhoduje. Ve výroku rozsudku to musí být řečeno naprosto jasně, jednoznačně a určitě.

Rozdíl je v tom, že výrok soudu je autoritativní výrok státního orgánu, jehož obsah bude popřípadě vynucován a který je konečný v tom smyslu, že jej nelze už měnit. Zvolil-li zákon pro návrh na zahájení řízení tak „mírnou“ formulaci, že musí být patrné, čeho se navrhovatel domáhá, je to asi proto, že nechce klást na účastníka velké požadavky, pokud jde o přesnou právníkovou formulaci. Obsah žaloby není v tom smyslu konečný, že by nemohl být za případné pomoci soudu zpřesněn.

Soud si musí ujasnit čeho se žalobce domáhá a v součinnosti s ním upravit formulačně žalobní petit tak, aby odpovídal objektivnímu hmotnému právu a aby jeho formulace odpovídala dovoleným způsobům výkonu rozhodnutí. Praxe dokonce některé nároky považuje za mlčky zahrnuté do nároku výslovně vyjádřeného (např.: návrh otce na zrušení výživného zahrnuje v sobě i návrh na snížení výživného — R 2/67; nebo jestliže z obsahu žaloby vyplývá, že se pracovník domáhá vyslovení neplatnosti rozvázání pracovního poměru proto, že chce i nadále zůstat u organizace zaměstnán, pak nutno mít zato — s tím, že případné pochybnosti odstraní soud v průběhu řízení — že uplatňuje i nárok na náhradu mzdy — R 10/69). Tu však je třeba zdůraznit, zejména vzhledem k druhému citovanému rozhodnutí, že určující je vůle žalobce, jejíž obsah soud musí zjistit, nikoli pouhý předpoklad soudu.

Nakonec však musí být návrh žalobců vyjádřen naprosto přesně a určitě; o tom svědčí právě to, že soud je návrhem vázán a smí jej překročit jen v taxativně stanovených případech.

Od požadavku určitosti žalobního petitu nelze ustoupit ani tam, kde výše nároku není přesně vyčíslitelná a lze ji pouze přibližně odhadnout. I zde je třeba, aby žalobce přesně vymezil svůj požadavek a v tomto rámci pak soud rozhodne. Protože soud bude v takovém případě určovat výši nároku podle své úvahy (§ 136), může žalobci přiznat plnou náhradu nákladů řízení, i když měl úspěch jen částečný. Totéž platí, když rozhodnutí o výši plnění záviselo na znaleckém posudku. Tímto ustanovením je vlastně chráněn účastník v případě, že požadavek určitosti petitu je vůči němu příliš tvrdý.

Petit musí být určitý i v těch případech, kdy soud může překročit návrhy účastníků a kdy tedy není petitem omezen. Ani zde se nelze omezit na neurčitý požadavek „podle úvahy soudu“, „podle okolností“ apod. Je to odůvodněno tím, že jednak má soud v určitém petitu podklad, pokud jde o stanovisko žalobce, jednak ani v těchto případech nemůže přisoudit nic jiného, než je požadováno, může přisoudit jen víc, než je požadováno.

Na požadavku určitosti žalobního petitu nelze trvat v otázce náhrady nákladů řízení, protože jejich výše není v době podávání žaloby ještě známa. Soud ostatně rozhoduje o nákladech řízení i bez návrhu, není proto třeba vůbec o nákladech v žalobním petitu hovořit, i když se tak běžně činí.

Žalobní petit musí být určitý ve smyslu subjektivním i objektivním.

V subjektivním smyslu to znamená, že musí být přesně označeny osoby, jichž se petit týká. Pokud jde o účastníky, stačí označení jejich procesním postavením, jsou-li již náležitě označení na jiném místě žaloby.

V objektivním smyslu to znamená, že musí být přesně individualizovány povinnosti i práva. Jinak objektivní určitost závisí na druhu žaloby.

Předně musí být petit určitý v tom smyslu, aby bylo jasno, zda se žalobce domáhá vyslovení povinnosti k plnění, určení existence či neexistence práva, změny či zrušení právního vztahu, popř. jiného výroku (o třídění žalob v tomto smyslu viz kap. 1 III. části). Podle Šťastného²⁷⁾ je stupeň určitosti petitu podle jednotlivých druhů žalob různý v tom smyslu, že nejurčitější má být petit žaloby na plnění, kdežto u ostatních žalob je požadavek určitosti nižší.

Podle mého názoru nejde o větší či menší určitost. Petit buď určitý je, nebo určitý není. Rozdíl je spíše v tom, že určitost petitu je dána u každého druhu žaloby jinými znaky.

Petit žaloby na plnění je tehdy určitým, je-li v něm jasně vyjádřeno kdo, co, komu a kdy má plnit.

²⁷⁾ Šťastný: cit. práce, str. 142.

„Kdo“ a „komu“ představuje již zmíněnou určitost v subjektivním smyslu.

Nejnáročnější je určité vymezení toho „co“ se má plnit. Plnění má být přesně vyjádřeno tak, aby rozsudek, který formulaci petitu převezme, byl nepochybným exekučním titulem. U peněžitého plnění je to určení částky a měny (popř. i s příslušenstvím, které nemusí být vyčísleno, ale musí být udána procentní sazba a od kdy). Má-li být plněna věc individuálně určená, musí být popsána znaky, které ji co nejbezpečněji odlišují od jiných věcí téhož druhu. Jde-li o konání, zdržení se nebo strpění, musí být přesně vyjádřen druh činnosti nebo nečinnosti z hlediska způsobu, místa event. času.

Určení „kdy“ je otázkou vykonatelnosti rozsudku, kterou soud vysloví v souladu se zákonnou úpravou, zpravidla tři dny po právní moci rozsudku. Proto petit nemusí být v tomto směru určitý, ani u plnění za dobu minulou, tím méně u opětuujících se dávek do budoucna. Nemusí, na rozdíl od výroku, obsahovat časové určení vůbec, ledaže by sám žalobce měl výjimečně zájem na delší lhůtě k plnění, popř. na stanovení plnění ve splátkách. Jeho návrhem v tomto smyslu však není soud vázán.

Petit určovací žaloby i dalších druhů žalob musí přesně označit právo či právní poměr, jehož se má určení týkat, nebo který má být rozsudkem založen, změněn či zrušen.

A. Druhy petitů

Žalobní petit je zpravidla *jednoduchý*, tzn., že se jím zpravidla žalobce domáhá přisouzení jednoho nároku nebo žádá určení jednoho právního poměru.

Jednou žalobou lze však uplatňovat mezi týmiž účastníky více právních nároků. Potom je petit *složený*, neboť žalobce v něm musí oba nebo všechny své požadavky formulovat. Moderní procesní právo připouští takové hromadění žalobních nároků (objektivní kumulace) ve značném rozsahu, a to z důvodů hospodárnosti a účelnosti řízení.

Kumulace nároků nebyla myslitelná ve starém římském procesu, když v jeho pojetí každá žaloba sloužila ochraně určitého subjektivního práva. Nebyla dovolena ani ve starém českém právu, kde důsledně platila zásada, že se „jedna žaloba smí týkat pouze jediné věci a ani konexní případy nelze žalovat najednou“.²⁸⁾

Civilní řád soudní však již výslovně dovoloval spojení více nároků proti témuž žalovanému v jedné žalobě, i když šlo o nároky, které nebyly ve skutkovém nebo právním spojení, pokud je procesní soud pro

²⁸⁾ Klabouch: cit. práce, str. 157.

všechny nároky příslušný a též způsob řízení je přípustný (§ 227 ČRS). Uplatnění více nároků touž žalobou mohlo být tedy znemožněno jak různou věcnou příslušností, stanovenou pro uplatnění každého z nároků, tak různou místní příslušností, tak i různým způsobem řízení.

Občanský soudní řád z r. 1950 výslovné ustanovení o hromadění nároků v jednom žalobním petitu neměl. V teorii ani v praxi však nebylo pochyb o přípustnosti objektivní kumulace jako samozřejmého projevu hospodárnosti řízení. Její přípustnost byla nepřímou vyvozována z jiných ustanovení OSŘ — např. z ustanovení o rozsudku, který se týká několika nároků se samostatným skutkovým základem. Pro nedostatek zvláštního ustanovení se dovozovalo, že podmínkou objektivní kumulace je shodná příslušnost soudu pro projednání všech v žalobě uplatněných nároků.²⁹⁾

Ani platný občanský soudní řád neobsahuje výslovné ustanovení o možnosti uplatnit v jedné žalobě více nároků, lze však ji rovněž nepřímou vyvodit z jiných ustanovení. Z těchto ustanovení zcela nepochybně plyne, že s kumulací nároků zákon počítá (např. § 112, 89). Proto není otázkou, zda je objektivní kumulace přípustná, ale pouze, za jakých podmínek je přípustná. Z různých ustanovení OSŘ můžeme vyvodit tyto podmínky přípustnosti objektivní kumulace:

a) Především musí být pro rozhodování o všech uplatněných nárocích dána pravomoc soudu, a to k okamžiku podání žaloby (to zejména s ohledem na ustanovení § 8 OSŘ; šlo-li by o nárok, který sice patří do pravomoci soudu, ale teprve po předchozím řízení u jiného orgánu, muselo by již řízení u jiného orgánu bezvýsledně skončit).

b) Dále musí být dána shodná příslušnost pro projednání obou (všech) nároků. Z hlediska věcné příslušnosti je věc potud usnadněna, že věcně příslušný pro všechny občanskoprávní věci v I. stupni je okresní soud.³⁰⁾ Z hlediska místní příslušnosti je ve většině případů splněn požadavek shodnosti už tím, že obecná místní příslušnost, když jde o téhož žalovaného, je táž. Navíc však § 89 stanoví shodnou místní příslušnost pro věci spojené (s výjimkou výlučné místní příslušnosti, kterou takto na základě § 89 měnit nelze). Výhody § 89 lze využít při volbě příslušného soudu podle § 87 a soud takto zvolený bude pak příslušný i pro další nároky žalobou uplatněné. Kumulace nároků v žalobě není zásadně vyloučena ani u věcí, pro něž platí výlučná místní příslušnost, pokud by to povaha věci připouštěla (např. uplatnění práva k nemovitosti). Žaloba by však musela být podána u soudu výlučně příslušného a pro další uplatněný nárok by příslušnost plynula z ustanovení § 89.

²⁹⁾ Komentář k OSŘ, Praha 1959, II. díl, str. 629.

³⁰⁾ Výjimku představuje dnes pouze ustanovení § 113 zák. č. 121/1975 Sb. o sociálním zabezpečení.

c) I bez výsledného zákonného ustanovení lze usuzovat, že v jedné žalobě mohou být kumulovány jen nároky, pro jejichž projednání je stanoven shodný způsob řízení. Protože zjevně nelze spojovat zvláštní druhy řízení podle 5. hlavy III. části OSŘ (nesporná řízení) s řízením sporným, nelze kumulovat v jedné žalobě nároky tomu odpovídající, byť i nějak skutkově souvislé (např. nárok na výživné pro nezletilé dítě společně s nárokem rozvedené manželky na příspěvek na výživu). Takové nároky lze spojovat pouze tam, kde to výslovně zákon stanoví (srov. § 113).

d) Obdobné musí být podle mého názoru i řešení otázky, zda lze kumulovat nároky, pro jejichž projednání stanoví zákon jiné obsazení soudu (tj. senát nebo samosoudce). Takové spojení by znamenalo, že o jednom z uplatněných nároků je pak rozhodováno v jiném obsazení, než podle zákona mělo být. Takovou vadu řízení prohlašuje OSŘ za důvod pro podání opravných prostředků řádných i mimořádných a soudím proto, že bez výslovného zmocnění zákonem nelze takto možnost objektivní kumulace v žalobě rozšiřovat. (Praxe zaujímá stanovisko opačné, s tím, že v takových případech vždy musí rozhodnout senát — viz stanovisko občanskoprávního kolegia NS Cpj 38/70 R 2/71.)

e) Kumulovat nelze v jedné žalobě nároky, které vedle sebe nemohou obstát ve stejném čase, tj. tehdy, jestliže rozhodnutí o prvním nároku vytváří teprve předpoklad vzniku druhého nároku. Proto nelze za platného právního stavu spojovat řízení o rozvod manželství s řízením o vypořádání BSM, s řízením o zrušení společného užívání bytu, nebo s řízením o příspěvku na výživu rozvedeného manžela.

Z ustanovení § 112 lze dovodit, že v žalobě kumulované nároky nemusí spolu skutkově souviset, neboť se týkají týchž účastníků. Zásadně lze tedy jednou žalobou uplatňovat jakékoli nároky (za splnění uvedených podmínek). Je však třeba mít při tom na zřeteli účel, který se spojením různých věcí k jednomu řízení sleduje. Tímto účelem je hospodárnost řízení z hlediska soudu i účastníků. Jestliže se věci ke spojení nehodí proto, že jejich společným projednáním se nedosáhne ani úspory času ani nákladů a budou pouze znamenat paralelní samostatná řízení v rámci jednoho řízení, může je soud rozdělit a určit k samostatnému projednání.

Od objektivní kumulace je třeba odlišovat v procesu tzv. subjektivní kumulaci. Subjektivní kumulace znamená, že na straně žalující nebo na straně žalované stojí více subjektů. V souvislosti se žalobním petitem lze si pak položit otázku, zda je přípustné spojit v jedné žalobě subjektivní a objektivní kumulaci, tj. zda lze uplatnit v jedné žalobě více různých nároků proti více osobám.

Odpověď lze opět vyvodit z ustanovení § 112, který stanoví předpoklady spojení věcí ke společnému řízení, a to v tom smyslu, že nároky uplatňované vůči různým žalovaným jednou žalobou musí spolu skutkově sou-

viset. Požadovaná skutková souvislost bude dána tehdy, když alespoň část skutečností, rozhodných pro vznik jednoho nároku bude rozhodná též pro vznik a přiznání druhého nároku. Tím bude odůvodněno společné řízení o obou nárocích potud, že právě tyto skutečnosti nebude třeba samostatně zjišťovat ve dvou samostatných řízeních. Kromě skutkové souvislosti musí být ovšem splněny i ostatní podmínky objektivní kumulace. Výrazněji se v tomto případě uplatní výhoda poskytovaná ustanovením § 89 o tom, že místní příslušnost v jedné věci je dána i pro věci spojené, takže žalobce může pak volit mezi obecnými soudy žalovaných (§ 11 odst. 2). V důsledku trvání soudní příslušnosti zůstává pak soud podle § 89 příslušný i po vyloučení některé věci k samostatnému řízení.

Z hlediska určitosti petitu platí vše, co bylo řečeno o petitu jednoduchém, také pro kumulovaný žalobní petit. Všechny nároky musí být přesně konkretizovány, tak, jako nárok jediný.

Objektivní kumulace ve smyslu výše vyloženém znamená, že se dva nebo více nároků uplatňuje touž žalobou paralelně a současně a žaloba směřuje k tomu, aby také oba nebo všechny nároky byly rozsudkem žalobci přiznány.

O zvláštní případy objektivní kumulace jde tehdy, jestliže se dva nároky neuplatňují v jedné žalobě paralelně a současně, nýbrž podmíněně tak, že rozsudkem bude podle okolností přiznán jen jeden z uplatněných nároků popř. jen jeden bude úspěšně vydobyt. Podle toho, na čem závisí, který z uplatněných nároků a za jakých podmínek bude soudem v rozsudku přiznán, označují se v procesní teorii takové žalobní petitely jako eventuální petit, alternativní petit, alternativa fakultas (alternativní zmocnění). Žádný z nich není výslovně platným občanským soudním řádem upraven. V teorii se však shodně soudí, že není důvodu, proč je nepřipustit, když odpovídají hmotněprávním vztahům, jejichž ochraně slouží a nejsou v rozporu s charakterem socialistického procesu. Naopak, podobně jako kumulace nároků v žalobě, slouží zrychlení a zhospodárnění řízení.

O *eventuální petit* jde tam, kde žalobce požaduje žalobou přisouzení určitého plnění a pro případ, že by přisouzení tohoto prvního (primárního) plnění nebylo možné, požaduje plnění jiné, náhradní (sekundární). Jde o kumulaci dvou nároků, z nichž druhý teprve popřípadě vznikne, jestliže vyjde najevo, že nemůže být uspokojen nárok první, ačkoli je po právu. Nejde tedy v žádném případě o volbu mezi dvěma plněními. Volit nemůže žalobce, kterému přísluší v okamžiku podání žaloby pouze první nárok, volit nemůže ani žalovaný, kterému primárně svědčí pouze první povinnost a volit nemůže ani soud. Soud musí ve výroku rozsudku uložit splnění první povinnosti, jestliže se ukáže být po právu a její splnění možné. Druhý nárok a jemu odpovídající povinnost může vzniknout teprve v průběhu řízení (a žalobce na tuto eventualitu v žalobním petitu pamatuje) tím, že

vyjde najevo nemožnost prvního plnění. Nejčastějším případem je nárok na vydání určité věci, ať už z titulu vlastnického práva nebo na základě smlouvy a pro případ, že žalovaný věc nemá, takže mu nemůže být uložena povinnost ji vydat, plnění peněžité z důvodu náhrady škody, vydání neoprávněného majetkového prospěchu apod.

Eventuální petit musí být určitý v obou částech, jak ohledně hlavního nároku, tak ohledně nároku eventuálního. Výrok rozsudku, vydaného k takové žalobě, vždy ukládá splnění jen jedné z obou povinností, protože eventualita žalobcem předvídaná by se musela projevit už v průběhu řízení. Opačnému názoru,³¹⁾ podle něhož mají být obě povinnosti uloženy ve výroku rozsudku a žalobce, který neuspěje při vymáhání první povinnosti, bude na základě téhož titulu oprávněn vymáhat druhou povinnost, nelze přisvědčit. Druhý nárok vzniká teprve při nemožnosti splnění prvního, proto soud nemůže současně kladně rozhodnout o obou.

Alternativní petit je namístě tam, kde podle hmotného práva existuje v právním vztahu možnost volby mezi dvěma plněními. Je-li možnost volby dána žalobci, nepřichází alternativní petit v úvahu; v takovém případě musí žalobce volit před podáním žaloby a žalobou se domáhat již jen jednoho zvoleného plnění. (Např. podle § 251 odst. 1 OZ má občan právo na výměnu věci nebo na zrušení smlouvy — volit musí před podáním žaloby.)³²⁾

Alternativní petit může tedy žalobce použít jen tam, kde možnost volby má žalovaný. Tak podle § 72 OZ, lze-li dluh splnit několikerým způsobem, má právo volby splnění dlužník, není-li právním předpisem stanoveno nebo účastníky dohodnuto jinak.

Na rozdíl od eventuálního petitu, který je výhodou pro žalobce, již může a nemusí využít, je v tomto případě žalobce nucen k alternativnímu petitu pod následkem neúspěšnosti své žaloby, aby žalovanému poskytl možnost provedení volby, která mu přísluší. Je-li volba žalovaným provedena v průběhu řízení, bude ve výroku rozsudku uloženo jen jedno určité zvolené plnění, protože od vykonané volby již nelze odstoupit.

Jinak však nelze odsoudit žalovaného bezpodmínečně jen k jednomu z obou plnění, protože právo volby má žalovaný až do okamžiku splnění, a to před splatností pohledávky nebo i po ní.³³⁾ Výrok rozsudku uloží v takovém případě žalovanému, aby splnil jednu nebo druhou povinnost podle své volby ve lhůtě, která bude pro obě plnění shodná. Jakmile nastane

³¹⁾ Komentář k OSŘ, 1959, II. díl, str. 627.

³²⁾ Jsou však i názory opačné, že volit může věřitel až v exekuci — srov. Hora: cit. práce, str. 147.

³³⁾ Učebnice Československé občanské právo, 1974, I. díl, str. 474; Zettl: Alternativní petit žalobní, Právník 1942, str. 74; Steiner: Občanské právo procesní v teorii a praxi, 1975, str. 286.

vykonatelnost rozsudku a splněno nebylo, může žalobce navrhnout výkon rozhodnutí pro kterékoli plnění. Možnost volby žalovaného musí končit v okamžiku faktického započetí výkonu rozhodnutí, kdy už byla alespoň část některého plnění vydobyla.

Rovněž alternativní petiti musí být zcela určitý, pokud jde o přesnou individualizaci jednotlivých vymáhaných plnění.

Alternativa fakultas je zvláštní případ žalobního petitu, v němž se žalobce domáhá určitého věcného plnění, zároveň však prohlašuje, že se žalovaný může zprostit vymáhané povinnosti zaplacením určité peněžité částky, již je žalobce ochoten namísto vymáhaného plnění přijmout.

Alternativa fakultas byla výslovně upravena v § 410 ČRS, v pozdějších soudních řádech upravena není. V teorii i v soudní praxi se však připouští, protože koresponduje předpisům hmotného práva. *Alternativa fakultas* se liší od alternativního petitu a alternativního výroku tím, že neklade vedle sebe dvě rovnocenné povinnosti, z nichž pouze jedna má být podle volby žalovaného splněna, nýbrž vymahatelná povinnost je zde pouze jedna, ta, která je předmětem žaloby. Avšak žalovaný se může této povinnosti zprostit jiným plněním. Poskytnutí tohoto jiného plnění je jeho právem, nikoli povinností. Žalobce je povinen jiné plnění přijmout, nemůže však je vymáhat. Výkon rozhodnutí může být veden pouze k vydobytí původního nároku.

Při nedostatku obdobné procesní úpravy, jakou představoval § 410 ČRS, vzniká otázka, zda je takové prohlášení žalobce možno pojmout do rozsudku. Zde pak je třeba rozlišovat dvě situace.

Je-li zde hmotněprávní podklad v podobě zákonného ustanovení či smlouvy, jimiž je od počátku dlužníkovi dána možnost, aby se jiným plněním svého závazku zprostil, není důvodu, aby taková *alternativa fakultas* nebyla pojata do žalobního petitu a též do výroku rozsudku, protože plně odpovídá hmotněprávnímu stavu.

Ve druhém případě, není-li zde právní předpis a nebyla-li *alternativa fakultas* smluvně dohodnuta, pak její uvedení v žalobním petitu představuje pouhou nabídku žalobce, jeho jednostranný návrh, který bez akceptace žalovaným a bez výslovného procesního ustanovení nemůže být pojat do rozsudku. Dojde-li však k akceptaci nabídky během řízení, dostává *alternativa fakultas* hmotněprávní smluvní podklad a jde zde o obdobu prvního případu.³⁴⁾

Lze uzavřít, že tzv. *alternativa fakultas* není v našem občanském soudním řízení vyloučena, jestliže má svůj základ v hmotném právu. V soudní praxi se vyskytuje jen ojediněle.

K jednotlivým druhům petitu je vhodné se ještě zmínit o případě, kdy

³⁴⁾ Podrobněji viz Steiner: cit. práce, str. 287, k jehož stanovisku se přikláním.

žalobou vymáhaná povinnost je vázána na splnění podmínky nebo na splnění vzájemné povinnosti žalobce. Tu pak lze již žalobní petit formulovat tak, že povinnost plnění, která má být výrokem uložena, je vázána na splnění podmínky nebo splnění vzájemné povinnosti, jež ovšem musí být v petitu rovněž přesně a určitě vymezeny. Taková formulace není na závadu určitosti petitu. Není však nezbytně nutné, aby žalobce již do petitu žaloby formulaci podmínky či své vzájemné povinnosti pojal. Je totiž především povinností soudu, aby na základě uplatněné námitky žalovaného a na základě takto zjištěného stavu uvedl vázanost uloženého plnění na splnění podmínky nebo vzájemné povinnosti žalobcovy ve výroku rozsudku.

B. Význam žalobního petitu pro řízení a rozhodnutí soudu

Žalobním petitem vymezuje žalobce soudu rámec jeho rozhodování. Soud má rozhodnout o celém žalobním petitu ať už kladně, či záporně, a o ničem víc. V té míře, jak je pozitivní právní úpravou připuštěna v procesu změna žaloby, rozšíření žaloby, žaloba navzájem, může se v průběhu řízení žalobní petit měnit a rozšiřovat, též popřípadě i o vzájemný žalobní petit žalovaného, to však nic nemění na tom, že žalobní petit ve svém konečném znění je pro soud rámcem rozhodování, z něž nesmí vybočit.

Již zmíněné procesní pravidlo *iudex ne eat ultra petita partium*, vyjadřované též tak, že soud je petitem vázán, platí v civilním procesu, ať už je nebo není v pozitivněprávní úpravě výslovně zakotveno. Vyplývá přímo z podstaty civilního procesu jako nástroje ochrany subjektivních občanských práv. Stejně jako soud nerozhoduje zásadně z vlastní iniciativy, nýbrž z podnětu účastníka, nerozhoduje zásadně o ničem jiném a o ničem navíc, než čeho se účastník domáhá. Je-li ve sféře subjektivních občanských, rodinných, pracovních a družstevních práv zásadně věci nositelů těchto práv, aby je uplatňovali o dožadovali se ochrany porušených či ohrožených práv, musí být též zásadně jejich věcí, aby vymezili rozsah požadované ochrany. Tak se formuje dispoziční princip civilního procesu, jehož významným projevem je i pravidlo o vázanosti soudu žalobním petitem.

V civilním řádu soudním bylo formulováno výslovně jako zákaz daný soudem „straně něco přirknouti, co nebylo navrženo“ (§ 405). Výjimky v tomto směru v nalézacím řízení sporném nebyly připuštěny. Pouze v exekuci byl přípustný nález *ultra petitum* v řízení rozvrhovém.

Pravidlo *ne ultra petita* platí i v socialistickém civilním procesu, i když je tento proces budován na zcela jiných společenskoekonomických základech. Dispoziční charakter civilního procesu je i zde určujícím faktorem.

To neznamená, že by socialistické procesní právo formalisticky připouš-

tělo poškození oprávněného účastníka řízení, který pro neznalost práva uplatňuje své nároky v menším rozsahu, než mu přísluší. Jestliže vyjde v průběhu řízení najevo, že nárok účastníka je podle hmotného práva vyšší než požadovaný, je soud povinen o tom navrhovatele poučit (§ 5). Navrhovatel pak může podle toho svůj návrh rozšířit, přičemž půjde o změnu návrhu (§ 95) a nebude zde důvod, aby soud takovou změnu nepřipustil.

Jestliže však navrhovatel svůj návrh (petit) nerozšíří přes poučení soudem, musí soud jeho vůli respektovat a rozhodnout jen v rámci petitu. Jiná právní úprava by se dostávala do rozporu s dispozičním charakterem norem hmotného práva, které převážně připouštějí, aby se subjekt svého práva platně vzdal i jinak s ním nakládal podle své vůle.

Jestliže je však pravidlo o vázanosti soudu žalobním petitem plně opodstatněné i v socialistickém procesním právu, neznamená to, že se musí uplatňovat ve všech případech a bezvýjimečně. Důvodů pro prolomení pravidla v jednotlivých případech lze shledat v teorii socialistického civilního procesu celou řadu.

Především je zde důvodem to, že civilní řízení není výlučně jen soukromou věcí účastníků, ale dotýká se ve větší či menší míře též společenských zájmů, především celospolečenského zájmu na zachování a prosazování socialistické zákonnosti. Z toho vyplývá připuštění účasti prokurátora, popř. národního výboru v civilním řízení jako strážce společenských zájmů, což potom popřípadě odůvodňuje v konkrétní právní úpravě průlom do vázanosti soudu žalobním petitem.

Jiným důvodem pro modifikaci zmíněného pravidla je to, že socialistický civilní proces je důsledně budován na principu materiální pravdy. Umožňuje proto mj. zjišťovat skutkový stav i jinak než z tvrzení a důkazů nabídnutých účastníky (může jít o tvrzení a návrhy prokurátora, ale též skutečnosti a důkazy, o nichž se soud jinak dozví). Není-li tedy soud omezen bezpodmínečně na tvrzení a důkazy účastníků při zjišťování skutkového stavu, může spíše než soud v buržoazním procesu zjistit skutkový stav, vzhledem k němuž se žalobní petit jeví jako nedostatečný.

Další důvod lze spatřovat v tom, že se v socialistickém civilním procesu stírá nebo zcela popírá rozlišování sporného a nesporného řízení. Je-li sporné a nesporné řízení upraveno jako jednotné řízení, vyvolává to potřebu úpravy určitých odchylek od jednotného modelu řízení. Tyto odchylky se pak mohou mj. dotýkat i pravidla o vázanosti soudu petitem.

Konečně ještě je zde ten důvod, že právní úprava občanskoprávních a zejména rodinněprávních a pracovněprávních vztahů jeví tendenci k větší kogentnosti, což ovlivňuje i dispoziční charakter procesního práva.³⁵⁾

³⁵⁾ Srov. Winterová: Úvaha nad pojetím dispoziční zásady v občanském právu procesním, AUC 2/1976.

To jsou ve stručném shrnutí základní důvody, které mohou vést k prolomení pravidla o vázanosti soudu petitem. Konkrétní zákonná úprava je pak vždy výsledkem určitého kompromisu, který vzejde z úvahy o tom, jaký zájem nutno preferovat.

Tak sovětská právní úprava (čl. 195 GPK) obsahuje značně obecné ustanovení o právu soudu překročit meze žalobního návrhu, jestliže je to nutné pro ochranu práv a zákonem chráněných zájmů státních orgánů a organizací, kolchozů, jiných družstevních a společenských organizací nebo občanů. To samozřejmě za předpokladu, že to odůvodňuje zjištěný skutkový stav.

Judikatura sovětských soudů zaujala k čl. 195 GPK stanovisko, že soud nemůže vyjít nad rámec žalobního návrhu tam, kde je rozsah uplatněného nároku založen na smlouvě nebo stanoven zákonem. Soud dále nemůže přisoudit to, co nebylo požadováno (tzn. něco jiného).³⁶⁾

Naproti tomu podle citovaného Komentáře je soud povinen překročit meze žalobního návrhu (a to i v subjektivním smyslu) ve sporu plynoucím z protiprávní smlouvy. Tu je soud povinen zapojit do řízení všechny účastníky smlouvy, řešit otázku neplatnosti smlouvy i otázku případnutí plnění státu.

Polský civilní procesní kodex stanoví výslovně, že soud nesmí rozhodovat o tom, co nebylo požadováno, ani nesmí jít nad žádost stran (čl. 321, § 1 KPC). Z této zásady připouští výjimky ve dvou skupinách případů, a to:

a) je-li žalobcem socialistická organizace,

b) ve věcech výživného, ve věcech nároků pracovníků z pracovněprávního poměru a ve věcech náhrady škody způsobené nedovoleným činem.

Je zřejmé, že polská právní úprava dotyčné otázky je konkrétnější než úprava sovětská. Tam však, kde je připuštěna výjimka ze zásady vázanosti soudu petitem, není soud omezen ani co do rozsahu, ani co do předmětu. Může tedy přisoudit nejen víc, než bylo požadováno, ale též něco jiného, co vůbec žalobním petitem zahrnuto nebylo. V tomto směru je tedy průlom do pravidla značný. V těchto případech [sub a) a b)] je soud omezen žalobou pouze v tom smyslu, že nemůže vyjít za skutkový základ žaloby; avšak o nárocích ze skutkového stavu vyplývajících rozhoduje zcela neomezeně.³⁷⁾

Podstatně užší, zejména po poslední novele občanského soudního řádu (zák. č. 49/1973 Sb.) je čs. platná úprava. Občanský soudní řád zák. 99/1963 Sb. stanovil oproti předchozímu OSŘ z r. 1950, který otázku výslovně neřešil, nepřímou vázanost soudu žalobním petitem. Stanovil ji tím, že

³⁶⁾ Kommentarij k GPK, Moskva 1976.

³⁷⁾ Siedlecki: cit. práce.

v § 153 odst. 2 uvedl taxativní výčet případů, v nichž soud může překročit návrhy účastníků a přisoudit více, než čeho se domáhají. Znamená tedy v tomto smyslu nové prolomení dispoziční zásady, neboť předchozí občanský soudní řád žádné takové výjimky nestanovil a platnost pravidla ne ultra petita byla shodně judikaturou i teorií vyvozována nepřímou z jiných ustanovení jako samozřejmý projev dispozičního charakteru civilního procesu.³⁸⁾

Důvodová zpráva k novému občanskému soudnímu řádu k této otázce uvedla, že „rozhodnutí není řešením jen sporu mezi účastníky, ale současně i řešením určitého konfliktu ve společenských vztazích. Osnova proto také umožňuje, aby soud mohl přisoudit i více, ovšem jediné, jde-li o některý z případů uvedených v osnově“.

Ustanovení § 153 odst. 2 upravovalo tři případy, v nichž mohl soud překročit žalobní petit. Z nich věnujme nejprve pozornost případu třetímu, který se od počátku účinnosti nového občanského soudního řádu jevil jako nejproblematictější a který byl také pozdější novelou z r. 1973 zrušen. Šlo o případ, kdy rozhodnutí o výši plnění závisí na znaleckém posudku nebo úvaze soudu. Rozhodnutí o výši plnění závisí na znaleckém posudku tehdy, vychází-li z posouzení skutečností, k nimž je třeba odborných znalostí jiných než právních (§ 127). Rozhodnutí o výši plnění závisí na úvaze soudu, lze-li výši nároků zjistit jen s nepoměrnými obtížemi nebo nelze-li ji zjistit vůbec (§ 136). Nastala-li v řízení situace, kdy ke stanovení výše plnění (nejtypičtěji u náhrady škody) bylo zapotřebí znaleckého posudku nebo úvahy soudu, nebyl soud vázán při rozhodování žalobním petitem a mohl přisoudit více.

Toto ustanovení vyvolávalo od počátku pochybnosti jak teoretického, tak praktického rázu. Z teoretického hlediska bylo napadáno jako neodůvodněný průlom do dispoziční zásady, který není nikterak nezbytný vzhledem k poučovací povinnosti soudu vůči účastníkům a vzhledem k tomu, že účastník má vždy možnost rozšířit žalobu, ukazují-li výsledky řízení, že by mohl s úspěchem požadovat více, než původně v žalobním petitu požadoval. Z praktického hlediska bylo poukazováno zejména na nejasnost v otázce, zda soud může nebo je povinen petit překročit, pokud má k tomu podklad ve skutkových zjištěních; na možnost platného hmotněprávního úkonu žalobce, jímž se vzdává nároku, pokud přesahuje žalobní petit; na nejasnosti poplatkové at.³⁹⁾

Jako v jiných případech, i zde by patrně bylo bývalo možné sporné otázky postupně interpretací vyjasnit — zůstalo však nevyjasněno teore-

³⁸⁾ Komentář k OSŘ, 1959, I. díl, str. 589.

³⁹⁾ Hrdlička: Možnosti překročení mezi návrhu na zahájení řízení, Socialistická zákonost 1964.

tické zdůvodnění, totiž odpověď na otázku, proč by právě tyto případy, kdy čistě náhodně (skutkově) je dána nemožnost či obtížnost přesného vyčíslení nároku, zasluhovaly větší společenské ingerence než případy jiné. Ustanovení se v praxi také nevžilo a bylo zrušeno novelou zák. č. 49/1973 Sb.

V novelizovaném znění zůstaly v platnosti pouze dva případy výjimek z pravidla ne ultra petita, a to:

a) jestliže řízení bylo možno zahájit i bez návrhu,

b) jestliže z právního předpisu vyplývá určitý způsob vypořádání vztahu mezi účastníky (v původním znění OSŘ z r. 1963 poněkud neurčitá formule „jestliže to odpovídá právnímu předpisu“ byla novelou zpřesněna tak, jak uvedeno; obsahově jde o totéž).

Obě tyto výjimky jsou samozřejmé a jak uvádí Hrdlička v citované práci, bylo by tu překročení návrhu přípustné i bez výslovného ustanovení. V prvním případě je totiž řízení stejně ovládáno zásadou oficiality, protože jde o řízení svou povahou nesporné. Ve druhém případě pak je ustanovení OSŘ o vázanosti derogováno speciálním ustanovením jiného zákona. Přes tuto samozřejmost je však třeba výslovné ustanovení zákona považovat za správné, neboť předchází interpretačním obtížím, které by jinak jistě vznikaly.

Ad a) Bez návrhu lze zahájit řízení uvedená v § 81 OSŘ a §§ 11–13 ZR. Prakticky se uplatní ustanovení § 153 odst. 2 při rozhodování o výživném pro nezletilé dítě v rámci péče soudu o nezletilé, kdy soud není vázán návrhem zákonného zástupce nezletilého dítěte co do výše výživného, ale výživné stanoví bez ohledu na návrh s přihlédnutím k odůvodněným potřebám dítěte a ke schopnostem a možnostem povinného.

Ad b) Zde jde o ty případy, kdy úprava určitého hmotněprávního vztahu, daná předpisem hmotného práva, má kogentní charakter, takže účastníci právního vztahu nemohou svými právy volně disponovat a nemohou si dohodnout něco jiného. Vázanost soudu žalobním petitem by v těchto případech znamenala, že by se výrok rozsudku mohl dostat do rozporu s ustanovením hmotněprávním, což je důsledek nežádoucí. Proto musí soud v těchto případech respektovat především právní úpravu vypořádání vztahu mezi účastníky, a to i za cenu, že překračuje žalobní petit a přisuzuje účastníku více, než požadoval.

Jak vyplývá z důvodové zprávy, byly zde míněny především předpisy o dělení odpovědnosti k náhradě škody, ustanovení však prakticky dopadá i na jiné případy.

Pokud jde o odpovědnost za škodu způsobenou více subjekty, vycházejí předpisy hmotného práva z koncepce, že jde o závazky dílčí, nikoli solidární, pokud by solidarita mezi zavázanými nebyla založena v odůvodněných případech soudním rozhodnutím. Jinak jsou podíly dlužníků určeny

podle jejich účasti na způsobení škody (§ 438 OZ), podle míry zavinění (§ 179 odst. 5 ZP) nebo podle jiných kritérií (§ 182 ZP). Ve všech těchto případech výši podílů určí soud podle příslušného zákonem stanoveného hlediska bez ohledu na žalobní petit vztahující se k jednotlivým žalovaným.

Z ostatních případů, kdy z právního předpisu vyplývá určitý způsob vypořádání vztahu mezi účastníky, lze uvést příkladmo řízení o vypořádání BSM a o vypořádání společného užívání pozemku manžely (§§ 150 a 215 OZ) a řízení o zrušení práva společného užívání bytu manžely po rozvodu manželství (§ 177 OZ). V těchto i některých dalších případech zákon vyžaduje, aby soud mezi účastníky provedl vypořádání podle určitých hledisek a může tedy popřípadě i žalobci přisoudit více, než čeho se domáhá, pokud to odpovídá těmto zákonným hlediskům.

Z textu ustanovení § 153 odst. 2 plyne jasně, že ve všech uvedených případech může soud žalobci přisoudit více než v petitu požadoval, nikoli snad, že může přisoudit též něco jiného, než bylo požadováno. Soud nemůže nikdy rozhodovat o jiném nároku, než jaký byl žalobou uplatněn.

4. ÚČINKY PODÁNÍ ŽALOBY

Podle platného občanského soudního řádu je zahájení řízení bezprostředním účinkem podání žaloby. Pokud je řízení zahajováno na návrh a nikoli jiným přípustným způsobem, je dnem zahájení řízení den, kdy soudu došla žaloba (§ 82). Je-li žaloba podávána ústně do protokolu, je dnem zahájení řízení den, kdy byl protokol sepsán, a to i tehdy, byl-li sepsán u jiného než příslušného soudu a teprve dodatečně příslušnému soudu zaslán.

Různé právní účinky spojené se zahájením řízení nastávají tedy dnem podání žaloby, proto lze hovořit též přímo o účincích žaloby. Zákon totiž neváže jiné účinky k okamžiku zahájení řízení a jiné účinky až k okamžiku doručení žaloby žalovanému, jako tomu bylo za platnosti civilního soudního řádu. Všechny účinky zahájení řízení se tedy vážou ke dni, kdy je žaloba soudu podána, ovšem s výjimkou těch případů, kdy žaloba zároveň představuje hmotněprávní úkon, který je ve smyslu § 41 účinný vůči ostatním účastníkům teprve od okamžiku, kdy se o něm v řízení dozvěděli (o tom viz dále).

Účinky podání žaloby se projevují jak ve sféře procesní, tak i v oblasti hmotného práva. Podle toho se zpravidla rozlišují procesní účinky podání žaloby a hmotněprávní účinky podání žaloby. Není to však jediná možná klasifikace. Šťastný⁴⁰⁾ rozlišuje podle jiného kritéria dvě skupiny právních účinků žaloby.

⁴⁰⁾ Šťastný: cit. práce, str. 43 a násl.

Do první skupiny řadí *aktualizaci povinností procesního soudu* nebo jiných subjektů. Sem spadají nejrůznější povinnosti soudu i účastníků řízení vzniklé ze zahájení řízení, jako je doručení žaloby, zkoumání procesních podmínek, vznik povinnosti soudu projednat i vzájemnou žalobu, pro niž by jinak nebyl příslušný, atd.

Druhou skupinu právních účinků žaloby tvoří podle Šťastného ty účinky, které *brání soudu přihlížet ke změnám nastalým za procesu* a ukládají mu přihlížet pouze ke stavu, jaký zde je právě v okamžiku podání žaloby. Sem řadí především zákaz zcizení rei litigiosae (§ 234 ČRS stanovil, že zcizení věci nebo pohledávky ve spor uvedený nemá vlivu na rozepří. Hmotněprávně šlo sice o úkon platný, avšak v procesu nebylo dovoleno k takovému zcizení sporné věci nebo práva přihlížet a tato skutečnost nesměla být ve sporu uplatňována).

Platný občanský soudní řád žádné obdobné ustanovení neobsahuje, naopak umožňuje daleko pružněji záměnu účastníků v průběhu řízení, aby se změny věcné legitimace nastalé až v průběhu řízení mohly také procesně vyřešit. To sice představuje výhodu menší formálnosti a je to v souladu se zásadou materiální pravdy důsledně u nás uplatňovanou; nelze však nevidět, že tímto způsobem umožňuje právo vyhnout se splnění povinnosti, zejména povinnosti vydat věc individuálně určenou, čemuž právě § 234 ČRS měl čelit.

I platné právo obsahuje však některá ustanovení patřící do této skupiny právních účinků žaloby, která přikazují soudu, aby hleděl k okamžiku zahájení řízení a nepřihlížel k pozdějším změnám. Tak zakotvuje stavení běhu promlčecí doby k okamžiku podání žaloby (§ 112 OZ). Upravuje rovněž pravidlo perpetuatio fori (§ 11 OSŘ), podle něhož se místní příslušnost určuje podle okolností, které tu jsou v době zahájení řízení.

Přesto však nejví se Šťastného třídění ani z teoretického hlediska, ani z hlediska praktické potřeby a přehlednosti dostatečně odůvodněné. Při držíme se proto vžitého a běžnějšího rozdělení právních účinků žaloby v platné právní úpravě na účinky *procesní* a *hmotněprávní*.

K procesním účinkům podání žaloby náleží:

A. *Vznik procesněprávního vztahu* mezi účastníky řízení a soudem. Civilněprocesnímu právnímu vztahu je v poslední době věnována v procesní teorii značná pozornost. Spory jsou zde zejména v otázce, zda tento právní vztah vzniká vždy jen mezi soudem a některým z účastníků, nebo zda vzniká též mezi účastníky navzájem. Dále není jednoty v otázce, zda zahájením řízení vzniká jediný (složený) procesněprávní poměr, nebo zda je proces souhrnem více dílčích procesněprávních poměrů. Literatura k této otázce je velmi bohatá a naznačuje, že jde o zcela základní teoretický problém civilního procesu.⁴¹⁾

⁴¹⁾ Srov. Štajgr: Některé teoretické otázky civilního práva procesního, AUC X/1969,

Rozborem procesněprávního vztahu se zde blíže nebudeme zabývat. Je však, domnívám se, nepochybné, že základní procesněprávní vztah je založen podáním žaloby v každém případě, ať už je potom posuzován jako jediný nebo pouze jako základní, k němuž se připojují procesněprávní vztahy další. Přikláním se však k názoru, že takto vzniklý procesněprávní vztah je trojstranným právním vztahem mezi soudem a účastníky i účastníky navzájem, že jde v rámci jednoho procesu o procesněprávní vztah jediný, i když v jeho rámci vznikají vedlejší procesněprávní vztahy mezi těmito základními subjekty řízení a třetími osobami zúčastněnými na procesu.⁴²⁾

Obsahem základního procesněprávního vztahu, jako každého právního vztahu, jsou práva a povinnosti jeho subjektů. Jsou to tedy všechna procesní práva a procesní povinnosti jak soudu, tak účastníků od počátku řízení až do jeho pravomocného skončení. Ježto však proces je jev dynamický, ani procesněprávní vztah nemá statický, nýbrž dynamický charakter a vyvíjí se v určitém časovém úseku. Proto můžeme uvést alespoň ta procesní práva a povinnosti, která vznikají subjektům procesněprávního poměru bezprostředně v důsledku podání žaloby:

a) Procesní povinnosti soudu:

aa) Soud je povinen zkoumat náležitosti žaloby a postarat se o opravu nebo doplnění nesprávných, neúplných nebo chybějících náležitostí. Přitom musí žalobce poučit o tom, v jakém směru má opravu a doplnění provést a jaké důsledky může mít skutečnost, že by žalobce opravu či doplnění neprovedl (§ 43).

ab) Soud je povinen neprodleně doručit žalobu ostatním účastníkům do vlastních rukou (§ 79). To platí i tehdy, vyžaduje-li žaloba opravu nebo doplnění, pokud nejde o takové vady, které by doručení ostatním účastníkům znemožňovaly.

^{*} ac) Soud je povinen vyzvat žalobce k zaplacení soudního poplatku a stanoviti mu k tomu lhůtu, nebyl-li poplatek zaplacen současně s podáním žaloby a pokud zde povinnost k zaplacení poplatku je (§ 8 SP).

ad) Soud je povinen zkoumat z údajů žaloby, popř. i jinak, zda jsou splněny procesní podmínky (§ 103) a starat se o nápravu nedostatků, pokud je lze odstranit.

ae) Soud je povinen postupovat v řízení z úřední povinnosti bez dalších návrhů účastníků tak, aby věc byla co nejrychleji projednána a rozhodnuta. To platí i tehdy, jestliže jsou účastníci nečinní (§ 100 a 101). Soud je povinen připravit a nařídit jednání bez zbytečných odkladů (§§ 114, 115).

str. 24 a násl.; Fiala: Spory vznikající z podnětu výkonu rozhodnutí, AUC XVI/1972, str. 17 a násl. a lit. tam citovaná; Jodlowski a kol.: cit. práce, str. 125.; Klejnman: cit. práce.

⁴²⁾ Fiala: práce cit. v předchozí poznámce, str. 20.

b) Procesní práva a povinnosti účastníků:

ba) Účastníci mají práva a povinnosti odpovídající shora uvedeným povinnostem soudu; zejména právo, aby soud bez dalších návrhů v řízení postupoval tak, aby věc byla co nejrychleji rozhodnuta. Procesní lhůty v tomto směru však stanoveny nejsou, účastník tedy nemůže procesními prostředky vymáhat splnění této povinnosti.

bb) Účastníci mají právo, aby jim soud zajistil stejné možnosti k uplatnění jejich práv (§ 18), zejména žalovaný aby mohl uplatnit své obrany a námitky už od počátku řízení (příprava jednání) a při jednání samém (§§ 114, 118).

bc) Účastníkům vzniká od počátku řízení oprávnění k dispozičním úkonům. Žalobce může měnit žalobu a vzít žalobu zpět, žalovaný může podat vzájemnou žalobu, pro niž se procesní soud od okamžiku zahájení řízení stává příslušným (§ 89). Od počátku řízení je dále možná změna účastníků, přistoupení dalšího účastníka, vstup vedlejšího účastníka do řízení (§ 92). Většina těchto úkonů je vázána na souhlas soudu, ten pak je podmíněn zpravidla ohledem na ochranu společenských zájmů. Za této podmínky je změna v předmětu řízení (změna žaloby) a změna v osobách (změna účastníků) připuštěna v našem procesním právu pružněji než ve starším procesu, kde se zdůrazňovala tzv. „setrvační povinnost sporných stran“⁴³⁾ jako účinek zahájeného řízení. Setrvační povinnost se projevovala jak ve vázanosti k žalobě, tak ve vázanosti k žalovanému.

bd) Účastníkům vzniká od počátku řízení povinnost přispět k tomu, aby bylo dosaženo účelu řízení, zejména tím, že pravdivě a úplně vyličí všechny potřebné skutečnosti, označí důkazní prostředky a že dbají pokynů soudu (§ 101).

B. *Vznik překážky litispendence* pro jiné řízení v téže věci. Později podanou žalobou v téže věci by bylo sice řízení rovněž zahájeno, avšak pro neodstranitelný nedostatek procesní podmínky by muselo být zastaveno. Pokud by v téže věci byla dvě řízení zahájena současně v též den, měla by být zastavena řízení obě, protože obě trpí nedostatkem vzniklým současně se zahájením řízení. Už Šťastný⁴⁴⁾ volí však řešení, které je méně formalistické, totiž, že postačí, bude-li zastaveno pouze jedno z řízení, lhostejno které, protože pro druhé z nich pak překážka odpadá. Nedojde-li ke zpětvzetí jedné žaloby a není-li zde ani jiný důvod zastavení jednoho z obou řízení, může soud zřejmě volit, které z nich zastaví. Pokud by šlo o soudy různé (a pravidla o místní příslušnosti takovou situaci mnohdy umožňují), nezbylo by patrně, než zastavit obě řízení, pokud by se účastníci přes poučení soudem nedohodli na zpětvzetí jedné žaloby.

⁴³⁾ Ott: cit. práce, str. 38.

⁴⁴⁾ Šťastný: cit. práce, str. 168.

Litispence nastává pro totožnou věc (§ 83). Totožnost věci je dána totožností účastníků a totožností žalobního nároku. Totožnost účastníků je dána tehdy, vystupují-li v obou řízeních jako účastníci tytéž osoby buď ve shodném, nebo v opačném procesním postavení. Totožnost účastníků je zde i tehdy, je-li na místě účastníka jeho právní nástupce, což bude mít spíše význam pro otázku rei iudicatae než pro otázku litispence, ale ani zde nelze takový případ vyloučit.

Totožnost žalobního nároku v tom smyslu, jak byl výše vymezen, předpokládá nejen totožnost žalobního návrhu (petitu), ale i totožnost jeho meritorního odůvodnění, tedy žalobcem tvrzeného skutkového stavu. Z tohoto vymezení vyplývá, že navzájem netvoří překážku litispence žaloba na plnění a žaloba na určení, byť jde o týž právní poměr, a to pro rozdílnost žalobního návrhu. Že nemohou zpravidla současně obstat a řízení o nich současně probíhat, bude dáno jinou příčinou (patrně nedostatkem právního zájmu na požadovaném určení).

C. *Možnost volby příslušného soudu* tam, kde je žalobci umožněn výběr (§ 87, § 11 odst. 2), se vyčerpává provedením této volby k okamžiku zahájení řízení. Po podání žaloby nemůže již žalobce volit příslušný soud, ani kdyby byl o svém právu výběru soudu před podáním žaloby nevěděl.

D. Ke dni podání žaloby se pojí účinek tzv. *perpetuatio fori*; ke skutečností rozhodným z hlediska určení příslušného soudu, avšak nastalým po zahájení řízení, nelze přihlížet (§ 11 odst. 1). Soud zůstává příslušný po celou dobu řízení, pokud zákon výslovně pro určitý případ nestanoví něco jiného (§ 177 odst. 2, § 193).

Hmotněprávní účinky podání žaloby jsou:

A. Nejvýznamnějším účinkem podání žaloby v oblasti hmotného práva je *vliv na běh lhůt*, promlčecích i prekluzivních.

Jestliže podle hmotného práva určité subjektivní právo zaniká po uplynutí stanovené lhůty (prekluze), má podání žaloby nejpozději posledního dne této lhůty ten účinek, že právo takto uplatněné nezanikne a může být soudem přiznáno bez ohledu na to, že v průběhu řízení stanovená lhůta uplyne. Ač je jinak pro rozhodnutí významný stav v době vyhlášení rozhodnutí (§ 154), v tomto případě hledí soud k době zahájení řízení (např. uplatnění práva na splnění dohody o výměně bytů podle § 189 OZ).

Pro subjektivní práva, která se promlčují, stanoví § 112 OZ, že promlčecí doba neběží od uplatnění práva u soudu nebo u jiného příslušného orgánu (tzn. od zahájení řízení), jestliže ještě v promlčecí době byla podána žaloba a věřitel v zahájeném řízení řádně pokračuje. Rovněž zde platí, že soud musí přihlížet ke stavu v době zahájení řízení, pokud žalovaný během řízení vznese námitku promlčení.

Ve starší literatuře hovoří se o přetržení promlčení v důsledku podání žaloby za předpokladu, že žalobce ve sporu řádně pokračuje a zvítězí,⁴⁵⁾

v novější literatuře se ve spojení s § 112 OZ hovoří o stavení promlčení.⁴⁶⁾ Ve skutečnosti v době zahájení řízení není ještě jisto, zda se běh promlčecí doby staví nebo zda se přerušuje. Jisto je pouze, že promlčecí doba od zahájení řízení dále neběží, a tím je žalobci zaručeno, že během řízení už nemůže dojít k promlčení jeho uplatněného práva, pokud bude v řízení řádně pokračovat. Byl-li běh promlčecí doby podáním žaloby zastaven nebo přerušen, ukáže teprve výsledek, k němuž řízení dospěje.

Jestliže žalobce zvítězí a uplatněné právo mu bude pravomocným rozhodnutím přiznáno, byl běh původní promlčecí doby přerušen a nastupuje nová, desetiletá promlčecí doba (§ 110 OZ).

Dojde-li však např. ke zpětvzetí žaloby a řízení bude zastaveno, byl běh původní promlčecí doby pouze po dobu řízení zastaven a po právní moci usnesení o zastavení řízení bude pokračovat.⁴⁷⁾

Lze tedy říci, že podání žaloby má vliv na další běh promlčecí lhůty, který se projeví buď stavením, nebo přerušením této lhůty. V literatuře byl též vysloven názor, že podáním žaloby se pouze prodlužuje běh promlčecí doby do skončení řízení, ale dále již nepokračuje.⁴⁸⁾ S tímto názorem však nesouhlasím; domnívám se, že takový výklad zhoršuje nepřiměřeně postavení věřitele, aniž by měl oporu v zákoně.

B. Podání žaloby může být současně *hmotněprávním úkonem* věřitele vůči dlužníkovi (např. může být výzvou věřitele ke splnění dluhu podle § 78 OZ, není-li doba splnění stanovena; nebo oznámením věřitele, že trvá na splnění podle § 86 OZ apod.). V těchto případech však účinky hmotněprávního úkonu nenastávají již podáním žaloby, nýbrž až dnem jejího doručení žalovanému, protože je rozhodný teprve okamžik, kdy se žalovaný o právním úkonu žalobce dozví (§ 41 odst. 3).

C. Podání žaloby může mít ve sféře hmotného práva i *jiné účinky* stanovené zákonem. Tak např. podle § 89 ZR se právo na výživné nepromlčuje, avšak lze je přiznat jen ode dne zahájení soudního řízení sporného; pouze v nesporném řízení lze výživné pro nezletilé dítě přiznat i za dobu minulou. I zde je okamžik zahájení řízení rozhodný, protože lze výživné přiznat za dobu nejdéle tří let zpět od zahájení řízení.

⁴⁵⁾ Hora: cit. práce, str. 166.

⁴⁶⁾ Učebnice cit. v pozn. 33, str. 202.

⁴⁷⁾ Švestka, Česka, Chyský: Promlčení a prekluze v čs. právním řádu, 1967, str. 229.

⁴⁸⁾ Švestka, Česka, Chyský: cit. práce, str. 222 a literatura tam uvedená.

II. DRUHY ŽALOB

Žaloba jakožto procesní úkon je jediným a jednotným institutem procesního práva. Slouží však uplatňování ochrany nejrozličnějších porušených nebo ohrožených subjektivních práv, pokud rozhodování o nich patří do civilní soudní pravomoci. Také požadovaný a soudem poskytovaný způsob ochrany je různý. Proto se také jednotlivé žaloby od sebe liší, i když pro každou žalobu zásadně platí to, co bylo v předchozích kapitolách vyloženo.

Jednotlivé žaloby se liší obsahem svého petitu, podle cíle, který je žalobou sledován. Liší se dále právními účinky, přesněji řečeno nikoli právními účinky žaloby, ale právními účinky rozsudku, jehož vydání je žalobou požadováno. Konečně se liší i hmotněprávním důvodem v žalobě obsaženým. Podle těchto kritérií se také žaloby v procesní teorii třídí.

Závažnost toho kterého kritéria a na něm založené klasifikace žalob souvisí s vývojem názorů na žalobu a žalobní právo. Při materiálněprávním pojetí žaloby odpadá jakékoli jiné třídění (pokud se vůbec klasifikace žalob provádí) než třídění z hlediska hmotněprávního důvodu žaloby. Žaloba sdílí označení uplatňovaného práva — např. žaloba vlastnická, žaloba dědická.

Jiné třídění nastupuje teprve tehdy, když se žaloba jako procesní institut odpoutává od hmotného práva. I tu pak zůstává vliv hmotného práva ve větší míře či menší míře, takže můžeme konstatovat, že čím více se uplatňují hmotněprávní aspekty v pojetí žaloby v jakékoli podobě, tím více se také projevují v třídění žalob.

Žaloby je tedy možno třídít podle různých kritérií.

V československé i polské procesní teorii (pod vlivem německého a rakouského procesu) má nejvýznamnější místo třídění žalob podle obsahu petitu na žaloby na plnění, žaloby určovací a žaloby statusové, jak to též odpovídá naší platné zákonné úpravě (§ 80). Ve starší literatuře se vedle žalob na plnění a žalob určovacích staví kategorie žalob pravotvorných,

což se jen částečně shoduje s kategorií statusových žalob, jak o tom ještě bude dále pojednáno.

Obdobné třídění žalob se vyskytuje v sovětské procesní teorii, pokud jde o žaloby na plnění a žaloby určovací. Žaloby pravotvorné převážně nejsou v sovětské teorii uznávány jako samostatný druh žalob a pokud existují, jsou přiřazovány podle své povahy buď k žalobám na plnění, nebo k žalobám určovacím.

Naproti tomu významnější místo než u nás má v sovětské procesní teorii třídění žalob podle materiálněprávního důvodu, což souvisí s převažujícím dualistickým pojetím žaloby jako jednoty hmotněprávní a procesní stránky. V sovětské procesní teorii se všeobecně uznává dvojí, rovnocenná klasifikace žalob, a to jednak podle hmotněprávního důvodu žaloby, jednak podle procesního cíle žaloby.⁴⁹⁾ Třídění žalob podle hmotněprávních znaků výrazně převažuje ve francouzské procesní teorii.

Konečně je možné třídění žalob podle právních účinků rozsudku, k jehož vydání žaloba směřuje, na deklaratorní a konstitutivní (pravotvorné). Toto třídění se částečně prolíná s předchozím a vyvolává teoretické pochybnosti, k nimž se dále pokusíme zaujmout stanovisko.

V dalším výkladu se postupně zaměříme na jednotlivá třídění žalob, a to:

1. podle obsahu petitu (procesního cíle),
2. podle hmotněprávního důvodu žaloby,
3. podle právních účinků.

1. TŘÍDĚNÍ ŽALOB PODLE OBSAHU PETITU

Platný občanský soudní řád stanoví výslovně (stejně jako soudní řády předchozí), čeho se lze žalobou domáhat, čili jaké jsou přípustné druhy žalob z hlediska obsahu petitu. V důsledku této tradiční pozitivněprávní úpravy v naší procesní teorii nemají a neměly místa spory o přípustnost jiných žalob, než žalob na plnění (tj. zejména žalob určovacích; o jejich obecnou přípustnost — při nedostatku zákonné úpravy — byly vedeny spory např. ve francouzské procesní teorii).

Věnujme nejprve pozornost pozitivněprávní úpravě. V § 80 OSŘ se stanoví, že návrhem na zahájení řízení lze uplatnit, aby bylo rozhodnuto zejména

A. o osobním stavu;

B. o splnění povinnosti, která vyplývá ze zákona, z právního vztahu nebo z porušení práva;

C. o určení, zda tu právní vztah nebo právo je či není, je-li na tom náležitý právní zájem.

⁴⁹⁾ Klejman: cit. práce, str. 32.

Ad A. V prvním odstavci zákon mezi návrhy rozhodnutí o *osobním stavu* vypočítává žalobu o rozvod, neplatnost manželství, o určení zda tu manželství je či není, o určení otcovství, o osvojení, o způsobilosti k právním úkonům, o prohlášení za mrtvého. Nejde o výpočet taxativní, patří sem zřejmě i některé další návrhy — např. na vyslovení pěstounské péče nebo na omezení či zbavení rodičovských práv.

Žaloby a rozhodnutí o osobním stavu (statusové) se liší od žalob na plnění i od žalob určovacích. Nesměřují k získání exekučního titulu (jako žaloby na plnění), ani k vyjasnění nejistých právních poměrů (jako žaloby určovací), nýbrž směřují k autoritativní úpravě osobního statusu občana. Rozsudky o nich vydané mají téměř vždy konstitutivní povahu s účinky *ex nunc* a jsou závazné pro každého, nikoli pouze pro účastníky a státní orgány, jako je tomu u rozsudků ostatních.

Ad B. Ve druhém odstavci jsou upraveny *žaloby na plnění*, které jsou nejpůvodnějším a nejtypičtějším druhem žalob. Směřují k vydání exekučního titulu, kterým je autoritativní uložení určité povinnosti žalovanému soudem. Tuto povinnost soud ovšem nezakládá, musí jít o povinnost, která vyplývá ze zákona, z právního vztahu nebo z porušení práva. Jde tedy v tomto smyslu o reparaci v právních vztazích, když nebyla včas splněna povinnost, která z hmotného práva plyne.

Občanskoprávní povinnosti jen zřídka vyplývají přímo ze zákona — jako příklad tu možno uvést § 101 ZR, nebo § 154 OZ. Daleko častější jsou případy povinností, vyplývajících z právního vztahu (ať věcněprávního či obligačního) nebo z porušení práva (odpovědnost za vady, za škodu, za neoprávněný majetkový prospěch). Ostatně se tyto právní tituly mohou prolínat (odpovědnost za vady plyne jak ze smlouvy, tak z porušení práva smluvní stranou) a proto jejich výčet v § 80 není příliš zdařilý. Navíc je vůbec zbytečný, když nemá žádný procesní význam. Žalobou na plnění lze se domáhat splnění jakékoli povinnosti, pokud rozhodování o tom patří vůbec do civilní pravomoci soudů.⁵⁰⁾

Povinnost žalobou na plnění vymáhaná může spočívat v jakékoli povinnosti, která v občanskoprávních vztazích může vzniknout, tj. v povinnosti dát, konat, zdržet se, strpět. Těmto jednotlivým druhům povinností musí v procesním právu odpovídat způsoby vykonávacího řízení, neboť každý rozsudek, vyhovující žalobě na plnění musí být vynutitelný, má-li civilní řízení plnit svou funkci.

V sovětské procesní teorii se žaloby na plnění dělí dále na pozitivní žaloby na plnění (domáhající se uložení činnosti) a negativní žaloby na plnění (domáhající se uložení nečinnosti). Setkáváme se i s pokusy dále třídit žaloby na plnění v kombinaci s hmotněprávním hlediskem a to tak, že pozí-

⁵⁰⁾ Komentář k OSŘ, 1970, I. díl, str. 274.

tivní žaloby na plnění jsou žaloby z relativních právních vztahů, negativní žaloby na plnění jsou žaloby z absolutních právních vztahů.⁵¹⁾ Takové třídění je však pro naši teorii nepřijatelné, neboť není ve všech případech správné (viz např. žaloba na vydání věci z titulu vlastnického práva) a kromě toho nepřináší žádný teoretický ani praktický užitek.

Ad C. Ve třetím odstavci jsou praveny *žaloby určovací*. Určovací žalobou se žalobce nedomáhá vydání exekučního titulu, nýbrž vydání autoritativního výroku soudu, že určitý právní vztah nebo právo zde je (pozitivní žaloba určovací), nebo že zde není (negativní žaloba určovací). Takového určení se může žalobce domáhat tehdy, je-li na tom naléhavý právní zájem.

Zákon hovoří o určení právního vztahu nebo práva. Toto rozlišení není příliš jasné. Většinou půjde o určení existence nebo neexistence právního vztahu. Pokud např. se v Komentáři k OSŘ uvádějí příklady právních vztahů, jejich určení může být určovací žalobou požadováno (vlastnický vztah, pracovněprávní vztah), lze s nimi souhlasit. Pokud se tam uvádějí příklady práv, jejichž určení může být požadováno (právo dědické, právo na vyloučení věci z výkonu rozhodnutí), jde opět podle mého názoru o právní vztah, v prvním případě dědický, v druhém případě vlastnický nebo jiný právní vztah nepřipouštějící výkon.⁵²⁾

Protože v tomto směru stejnou formulaci obsahoval už § 228 ČRS, zabývala se rozlišením starší literatura, mnohdy se závěrem, že „oba zákonem použité výrazy znamenají v podstatě totéž“.⁵³⁾ Jelikož v určovací žalobě nejde o určení existence (neexistence) nějakého subjektivního práva abstraktně, nýbrž vždy ve vztahu ke konkrétnímu žalovalému (jde o spor!), musí jít vždy o právní vztah, nebo domněnku právního vztahu, který však neexistuje, což právě má určovací rozsudek určit. Proto se přikláním k názoru, že toto rozlišení, zda právo či právní vztah, nemá patrně žádný význam, rozhodně nemá význam z hlediska procesního.

Určení existence nebo neexistence právního vztahu soudním výrokem lze se domáhat pouze za podmínky, že je na tomto určení naléhavý právní zájem, který spočívá v tom, že právní postavení žalobce je bez tohoto určení ohroženo nebo je nejisté. Autoritativní určení soudem pak ohrožení, nejistotu nebo neurčitost v právním postavení žalobce odkluzuje, aniž by ukládalo splnění nějaké povinnosti. Proto také se u určovacích žalob, na rozdíl od žalob na plnění, zdůrazňuje jejich preventivní charakter a význam.

⁵¹⁾ Gurvič: Pravo na isk, Moskva—Leningrad 1949, str. 152.

⁵²⁾ Nejasnosti lze dokumentovat na učebnici Siedleckého, kde jako příklad práva se uvádí právo vlastnické — srov. Siedlecki: cit. práce, str. 148.

⁵³⁾ Gerlich: Žaloby určovací, Právník 1932, str. 176; obdobně Štastný: cit. práce, str. 184.

Ve srovnání se žalobami na plnění, jejichž podstata a účel ve vztahu k ochraně hmotného práva je daleko zřejmější, vyvolávají žaloby určovací mnohem více teoretických i praktických problémů. Proto věnujme určovací žalobě ještě dále zvláštní pozornost (kapitola 2).

K pozitivněprávnímu třídění žalob v § 80 je třeba ještě dodat, že nejde o taxativní výčet. Z různých výslovných zákonných ustanovení lze vyvodit i další druh žalob, které nelze podřadit ani pod jednu ze tří kategorií, jak je vypočítává v § 80. Jsou to vesměs žaloby, které se domáhají konstitutivního výroku, tedy úpravy právních poměrů soudem, a to jak v nesporném, tak i ve sporném řízení.

V nesporném řízení se zpravidla účastníci nemohou mimosoudně dohodnout a musí vyvolat soudní rozhodnutí (např. úprava poměrů nezletilých dětí nebo povolení uzavřít manželství).

Sporné řízení nastupuje k žalobě tehdy, jestliže mezi účastníky nebylo dosaženo dohody a soud má svým výrokem jejich dohodu nahradit (např. určení doby splatnosti podle § 79 OZ, řešení neshod mezi podílovými nebo bezpodílovými spoluvlastníky podle §§ 139, 146 OZ, zrušení a vypořádání podílového i bezpodílového spoluvlastnictví podle §§ 142, 148, 150 OZ). Tyto žaloby nemají charakter ani žalob na plnění, ani žalob na určení (i když slovně zde někdy jde o určení práv a povinností). Někdy se nikoli přesně označují jako žaloby konstitutivní (pravotvorné). O tom ještě viz dále v kapitole 4.

2. ZVLÁŠT O URČOVACÍ ŽALOBĚ

A. Předmět určení. Předmětem určení může být právní vztah (právo), o němž rozhodování spadá do civilní soudní pravomoci (tedy zásadně občanskoprávní, rodinněprávní, pracovněprávní a družstevněprávní vztah), a to buď v pozitivní podobě (určení, že existuje), nebo v negativní podobě (určení, že neexistuje). Existence či neexistence právního poměru nemůže být určována za dobu minulou ani do budoucna, rozhodný je i zde stav v době vyhlášení rozsudku; rozsudkem tedy může být podle celkem shodného názoru literatury vyslovena existence či neexistence právního poměru v době vyhlášení.

Předmětem určení nemůže být existence či neexistence pouhé skutečnosti, a to ani skutečnosti právní, tj. takové, s níž je spjat vznik, změna nebo zánik právního vztahu.

Civilní řád soudní (na rozdíl od pozdějších obou soudních řádů) připouštěl ještě výslovně určení pravosti či nepravosti listiny, což se považovalo za jedinou výjimku z pravidla, že jinak vždy musí jít o určení právního poměru (práva). Za platného právního stavu nelze se určení pravosti či nepravosti listiny domáhat. Komentář⁵⁴⁾ připouští sice i takový návrh,

za podmínky, že „tato listina je vyjádřením určitého právního vztahu“, s tímto závěrem však nelze podle mého soudu souhlasit. V takovém případě totiž půjde již o určení existence tohoto právního vztahu, přičemž otázka pravosti listiny bude jen otázkou důkazní.⁵⁵⁾ Ostatně určovací žaloby o pravost či nepravost listiny podle § 228 ČRS se v soudní praxi vůbec nevyskytovaly⁵⁶⁾ a tím méně máme důvodu dovozovat jejich přípustnost dnes při nedostatku výslovné úpravy.

Žaloby na určení pouhé právní skutečnosti nejsou tedy přípustné. Je ovšem pravda, že v konkrétním případě může rozlišení právního poměru (práva) a právní skutečnosti být nejasné. Šťastný⁵⁷⁾ vidí hranici v tom, že u právní skutečnosti může být konstatováno, že existuje, u právního poměru, že podle práva platí. S tím ovšem lze těžko souhlasit, když typickými právními skutečnostmi jsou právní úkony. Zdá se však, že jde do značné míry jen o otázku formulace petitu. Nelze se tedy správně domáhat určení, že právní úkon byl učiněn platně (ač to současná soudní praxe připouští), lze se však domáhat určení, že smlouva jím založená existuje. Vzhledem k závěrům, ke kterým dospíváme dále pod bodem F. není však třeba praxi za takový postup kritizovat.

Pokud jsou některé žaloby určovací povahy upraveny jmenovitě, není třeba předmět určování takto pečlivě vážit — tu může jít popřípadě o pouhou právní skutečnost (např. žaloba o neplatnost výpovědi z pracovního poměru podle § 64 ZP — viz R/10/69).

Otázka zda a kdy vznikne z určovacího právního poměru povinnost plnit, je pro určovací žalobu nerozhodná (pokud ovšem tato povinnost, tedy splatnost už nastala; v takovém případě je pak zpravidla určovací žaloba vyloučena pro nedostatek naléhavého právního zájmu). Je však nerozhodné, zda a kdy nastane splatnost v budoucnu. Proto se domnívám, že určovací žaloba je přípustná i tehdy, je-li povinnost vázána na splnění odkládací podmínky, která popřípadě nemusí být později splněna.

Z téhož důvodu bych považovala za přípustnou i určovací žalobu, směřující k určení tzv. naturální obligace, neboť je právním poměrem, byť i její ochrana je oslabena. Určení existence naturální obligace může mít význam pro event. uplatňování nároku z neoprávněného majetkového prospěchu. Existují však i opačné názory.⁵⁸⁾

V naší soudní praxi poslední doby jsou nejčastěji předmětem určení

⁵⁴⁾ Komentář k OSŘ, 1970, I. díl, str. 275.

⁵⁵⁾ Není bez zajímavosti uvést v této souvislosti, že ve francouzském procesu je jednou z jmenovitě přípustných určovacích žalob žaloba na zajištění důkazu pro budoucí spor.

⁵⁶⁾ Šťastný: cit. práce, str. 184.

⁵⁷⁾ Tamtéž, str. 182.

⁵⁸⁾ Tamtéž.

existence či neexistence pracovněprávního vztahu (R 10/69, R 28/57), vlastnického vztahu (R 65/72, R 16/74, R 53/73), nájemního či podnájemního vztahu (R 67/58, R 18/59), méně již jiného právního vztahu.

B. *Účinky určovací žaloby.* Podání určovací žaloby má v zásadě tytéž účinky jako podání žaloby jiné. Zvláštní pozornosti zde zasluhuje z procesních účinků otázka litispendence, zejména ve vztahu k žalobě na plnění z téhož právního poměru a dále pak otázka vlivu určovací žaloby na běh promlčecí lhůty.

Podáním určovací žaloby samozřejmě vzniká překážka litispendence pro totožnou určovací žalobu. Totožnost je zde stejně jako jinde dána totožností účastníků, byť i v opačných procesních rolích a totožností uplatněného žalobního nároku.

Součástí žalobního nároku je i žalobcův naléhavý právní zájem na požadovaném určení. Proto by se zdálo, že jiný právní zájem na určení ruší totožnost žalob. Vzhledem k účelu procesní překážky litispendence je však nutno za totožné považovat i žaloby domáhající se určení téhož právního poměru při jiném naléhavém právním zájmu a dokonce při jiném uplatňovaném nároku (jeden účastník uplatňuje vyslovení existence, druhý vyslovení neexistence), jen pokud se vztahují k témuž právnímu poměru mezi týmiž účastníky. Proto kladná určovací žaloba musí vytvořit překážku litispendence pro zápornou určovací žalobu žalovaného o tentýž právní poměr a naopak.

Podáním určovací žaloby však zásadně nevzniká překážka litispendence pro žalobu na plnění z téhož právního poměru, protože každou z nich se uplatňuje jiný žalobní nárok. Žalobní nárok uplatněný určovací žalobou je užší, protože se domáhá pouhého určení, kdežto žaloba na plnění se domáhá navíc přisouzení určité povinnosti. Aby soud mohl o takové povinnosti rozhodnout, musí si prejudiciálně vyřešit otázku existence právního poměru, z něhož povinnost plyne. Řeší tedy tutéž otázku, jako při žalobě určovací, avšak ve výroku rozsudku rozhodne pouze o důsledcích, které z existence právního poměru plynou. Protože tudíž v žalobě na plnění a v žalobě určovací nejde o totéž, nevytváří jedna pro druhou překážku litispendence.⁵⁹⁾

Je ovšem jiná věc, že v takovém případě bude zpravidla úspěšnosti určovací žaloby bránit nedostatek naléhavého právního zájmu, který zde musí být v době vyhlášení rozhodnutí; může tedy i v průběhu řízení naléhavý právní zájem na určení pominout, třeba právě tím, že již nastala splatnost a lze žalovat na plnění. Přitom je nerozhodné, která z obou žalob byla podána dříve, když nejde o otázku litispendence, ale o otázku exis-

⁵⁹⁾ Jinak Komentář k OSŘ, 1959, II. díl, str. 639; podle názoru zde zastávaného je žaloba na plnění překážkou litispendence pro určovací žalobu, nikoli však naopak.

tence žalobcova naléhavého právního zájmu na určení. Jen zcela výjimečně je možné, aby obě žaloby obstály vedle sebe.

Pokud jde o vliv podání určovací žaloby na běh promlčecí doby, je v literatuře převážně zastáván názor, že podáním kladné určovací žaloby se přerušuje běh promlčení. V nebezpečí hrozícího promlčení může právě naléhavý právní zájem žalobce spočívat.⁶⁰⁾ Toto stanovisko lze podle mého názoru sdílet i za platného právního stavu, neboť je v souladu s účelem promlčení.⁶¹⁾ Ve většině případů to nebude praktické, neboť v době, kdy již promlčecí lhůta běží, lze se domáhat přímo plnění. Avšak tam, kde výjimečně je počátek běhu promlčecí lhůty stanoven objektivně, může podání určovací žaloby způsobit stavení (přerušení) promlčecí lhůty a tím zabránit promlčení práva. (Např. nebude-li ani ve tříleté objektivní promlčecí době podle § 106 OZ znám rozsah způsobené škody, bylo by lze se určovací žalobou domoci výroku, že odpovědnostní právní poměr existuje; podáním takové žaloby přerušil by se běh promlčecí doby.) Nějde však o závěr nepochybný. Odvisí mj. také od toho, zda lze žalobu na určení považovat za uplatnění práva ve smyslu § 112 OZ.

C. *Věcná legitimace aktivní a pasivní.* Z textu zákona se v naší starší i současné literatuře vyvozuje závěr, že právní poměr, o jehož určení je žalobou žádáno, nemusí být právním poměrem mezi žalobcem a žalovaným, nýbrž může to být též právní poměr mezi žalovaným a třetí osobou. Je však nezbytné, aby žalobce prokázal svůj naléhavý právní zájem na takovém určení právního poměru, jehož sám není účastníkem a navíc tento právní zájem musí mít právě ve vztahu k žalovanému. Rozsudek o takové žalobě vydaný má ovšem potom účinky pouze pro účastníky tohoto řízení a třetí osobu nezavazuje. Publikovaná judikatura čs. soudů za účinnosti obou posledních občanských soudních řádů neposkytuje žádný příklad takové určovací žaloby, nelze však ji zřejmě vyloučit (srov. v Komentáři uvedený příklad poddlužnické žaloby, která může mít charakter určovací žaloby, nelze-li žalovat na plnění).⁶²⁾

V souvislosti s tím se dále nabízí otázka, zda vůbec na straně žalovaného musí být porušení právní povinnosti, nebo čím jiným je odůvodněna jeho věcná legitimace. Zde se setkáváme v literatuře s nejrůznějšími konstrukcemi právního zájmu na určení, které mají vysvětlit zejména pasivní legitimaci žalovaného.

Podle Procházky⁶³⁾ je právní zájem dán, jako u všech žalob, neposlušností žalovaného resp. nesplněním jeho povinnosti. Obdobné stanovisko za-

⁶⁰⁾ Gerlich: cit. práce, str. 181; Ott: cit. práce, str. 28.

⁶¹⁾ Opačně Komentář k OSŘ, 1959, II. díl, str. 636.

⁶²⁾ Komentář k OSŘ, 1959, II. díl, str. 634.

⁶³⁾ Procházka: cit. práce, str. 56.

ujímá Štastný,⁶⁴⁾ když říká, že „ten, kdo má právní zájem, je legitimován aktivně, ten, kdo má v právní dispozici nejistotu odstranit, je legitimován pasivně“.

Naproti tomu Hora⁶⁵⁾ zastává názor, že právní zájem „může být vyvolán nejen jistým počínáním odpůrcovým, nýbrž i činy osob třetích, a nejen činy, nýbrž i jistými událostmi“. Z toho lze vyvodit, že nepovažuje za nezbytné nesplnění právní povinnosti žalovaným, ani to, že odstranění právní nejistoty musí být v možnostech žalovaného.

Konečně ještě citujme Komentář k OSŘ,⁶⁶⁾ kde se říká, že není třeba ke vzniku žalobcova právního zájmu porušení jeho práva žalovaným. „Stačí, že chování žalovaného ukazuje na úmysl porušit žalobcovo právo, způsobit žalobci újmu na jeho právním postavení.“

V sovětské procesní teorii se setkáváme s názorem, že žaloby na plnění se poskytují z důvodu porušení práva, žaloby určovací pak tam, kde je právo pouze ohroženo, tedy k odvrácení budoucího porušení (Gurvič, Klejzman). Proti tomuto názoru vystupuje Dobrovolskij⁶⁷⁾ s tím, že mnohé žaloby určovací chrání nikoli jen ohrožené, ale už přímo porušené právo a rozdíl mezi žalobami na plnění a žalobami určovacími nelze spatřovat v uvedeném kritériu, nýbrž pouze v tom, zda se jimi vymáhá uložení určitého plnění nebo ne.

Všechny tyto úvahy jsou do značné míry spekulativní a nemají podle mého názoru valný praktický význam. Pozitivní právo vymezuje předpoklady určovací žaloby tak, že na požadovaném určení musí být naléhavý právní zájem. Ten může být dán v konkrétním případě nejrozličnějšími okolnostmi a otázka, zda žalovaný porušil právní povinnost event. zda může nejistotu sám odstranit, není podle mého soudu pro přípustnost určovací žaloby podstatná. K otázce věcné legitimace se však ještě vrátíme (viz sub F).

D. *Naléhavý právní zájem.* Zatímco § 228 ČRS i § 406 OSŘ z r. 1950 hovořily o právním zájmu žalobce na určení, zvolil § 80 platného občanského soudního řádu neutrální formulaci „je-li na tom naléhavý právní zájem“. Z porovnání dřívějších textů s dnešním se nejprve naskytá otázka, zda změna formulace znamená i změnu obsahu v tom smyslu, že by mohlo jít i o jiný právní zájem na určení, než žalobcův. Podle mého názoru je třeba odpovědět negativně.

Ze samé podstaty žaloby, zejména ve sporném řízení, o něž zde jde, plyne, že žalobce jedná ve svém právním zájmu a k ochraně svých sub-

⁶⁴⁾ Štastný: cit. práce, str. 101.

⁶⁵⁾ Hora: cit. práce, str. 155.

⁶⁶⁾ Komentář k OSŘ, 1959, II. díl, str. 646; Komentář k OSŘ, 1970, I. díl, str. 276.

⁶⁷⁾ Dobrovolskij: Iskovaja forma zaščity prava, Moskva 1965; Dobrovolskij, Ivanova: Osnovnyje problemy iskovoj formy zaščity prava, Moskva 1976 (rukopis).

jektivních práv. Ani pro žalobu určovací nemůže platit nic jiného. Požadavek právního zájmu žalobcova je nezbytným předpokladem u všech žalob; u žalob na plnění však plyne zřejmě z (tvrzeného) porušení práva a z nesplnění povinnosti žalovaným, proto nemusí být výslovně zákonem požadován. U určovacích žalob by tento žalobcův právní zájem na ochraně nemusel být tak zřejmý a aby se zabránilo šikanování žalovaného i zbytečnému zatěžování soudů, klade zákon požadavek tvrzení a prokázání naléhavého právního zájmu na určení. Nemůže však jít o právní zájem jiný než žalobcův. Tomu ostatně nasvědčuje i text důvodové zprávy k OSŘ, kde se říká, že „návrh na určení, zda tu je či není právo nebo právní vztah, je vázán na naléhavý právní zájem navrhovatele“. Proč tedy zde zákon zvolil méně určitou formulaci než předchozí normy, není jasné.

Pojmu právní zájem užívá zákon i v jiných souvislostech než u určovací žaloby (např. vedlejším účastníkem se může stát ten, kdo má právní zájem na výsledku řízení — § 93, návrh na prohlášení za mrtvého může podat, kdo má na věci právní zájem — § 195, vlastníku nemovitosti může být vydán výpis z pozemkových knih, osvědčí-li na vydání právní zájem — § 101 NŘ, navrhnout uznání cizího rozhodnutí může ten, kdo má právní zájem — § 67 zák. 97/63 Sb.).

Podle Šťastného⁶⁸⁾ znamená právní zájem na určení něco jiného než v ostatních případech a pokusy o jednotnou konstrukci všech těchto právních zájmů (obdobné příklady bylo možno nalézt i v civilním soudním řádu, zejména pokud jde o vedlejší účastenství) považuje za „zřejmé vybočení z rámce zákona“, a to proto, že je třeba lišit, k čemu se právní zájem vztahuje. Blíže toto své stanovisko nezdůvodňuje.

Podle mého názoru těžko s takovým stanoviskem souhlasit. Jistě se právní zájem může vztahovat k různým výsledkům, ale pojem sám musí mít ve všech souvislostech též základní význam. Nelze přece bez dalšího předpokládat, že též pojem užitý v jednom zákoně na více místech znamená pokaždé něco jiného. Soudím proto, že lze při výkladu pojmu právní zájem přihlídnout i k tomu, jak je užít jinde.

Všem uvedeným případům je společné, že to, k čemu právní zájem směřuje, se pozitivním způsobem odrazí v právním postavení nositele tohoto zájmu. Prívlastek „právní“ zde podtrhuje, že nestačí sám o sobě zájem psychický, morální, dokonce ani ekonomický, pokud nemá současně nezbytný aspekt právní, tedy nějaký, byť nepřímý, vliv na právní postavení nositele tohoto zájmu v jeho subjektivní právní sféře.

Položíme-li si nyní otázku, kdy má žalobce právní zájem na autoritativním určení existence či neexistence právního vztahu, je to vlastně otázka, kdy takové autoritativní určení může příznivě ovlivnit žalobcovo právní

⁶⁸⁾ Šťastný: cit. práce, str. 91.

postavení. Odpovědět pak lze, že tehdy, když existence tohoto právního vztahu je neurčitá, nejistá, nejasná a rozhodnutí soudu může určitost, jistotu a jasnost mezi účastníky zjednat. Šťastný velmi zevrubně rozebírá pojem právního zájmu a dospívá k závěru, že jej lze vymezit jako „situaci, kde mezi stranami panuje právní nejistota“. Tato nejistota ovšem musí dosáhnout určité intenzity; nestačí pouhá nejistota subjektivní, která by popř. mohla být pouhou neznalostí práva, ale je potřeba, aby se právní nejistota jevila jako objektivní situace. Tu pak je už těžko obecně vymezit, proto autor poznamenává, že je třeba „aby soud očima dobrého občana prohlédl daný stav“⁶⁹⁾ a podle něj na objektivní nejistotu usoudil.

Podobně právní zájem vymezuje Hora⁷⁰⁾ („právní poměry žalobcovy jsou uváděny v neklid a nejistotu“, i Ott⁷¹⁾ („potřeba odstranit ohrožení právního klidu žalobcova“).

Právní zájem žalobcův na určení však musí být kvalifikovaný, podle znění zákona musí být naléhavý (§ 80). Naléhavost právního zájmu lze chápat jednak ve smyslu časovém, že totiž již potřeba odstranění nejistoty rostala, nikoli že by mohla teprve v budoucnu nastat. Právní zájem musí být dán v okamžiku vyhlášení rozsudku (§ 154).

Naléhavost právního zájmu lze dále chápat ještě v tom smyslu, že žalobce nemá jinou možnost, jak se domoci ochrany, zejména že nemá možnost žalovat na plnění z téhož právního poměru. Možnost podání žaloby na plnění zpravidla vylučuje možnost žaloby určovací, právě pro nedostatek naléhavého právního zájmu na pouhém určení.

Lze tedy uzavřít, že podle převažujícího mínění, k němuž se přikláním, je naléhavý právní zájem na určení dán tehdy, je-li zde aktuální stav objektivní právní nejistoty mezi žalobcem a žalovaným, který je ohrožením žalobcova právního postavení a který nelze jiným právním prostředkem odstranit. Nezáleží na tom, jak tato nejistota vznikla.

Mám však pochybnosti o dalším závěru v literatuře činěném, že vždy lze přičítat žalovanému porušení právní povinnosti. Nejvyhraněnější názor v tomto směru zastává Procházka,⁷²⁾ který vidí právní zájem na určení vždy v „bezpráví žalovaného na žalobci spáchaném“. Procházka je ovšem potud důsledný, že podle něho právní nejistota nemusí být objektivní, stačí pouhé popírání práva žalovaným pro kladnou určovací žalobu a nesprávné vychloubání žalovaného pro zápornou určovací žalobu.

S takovou konstrukcí nelze souhlasit, když zpravidla takové chování žalovaného nemusí ještě právní sféru žalobce ohrožovat. Správně proto Šťastný klade požadavek objektivní nejistoty pro vznik právního zájmu, ale

⁶⁹⁾ Tamtéž, str. 95.

⁷⁰⁾ Hora: cit. práce, str. 154.

⁷¹⁾ Ott: cit. práce, str. 18.

⁷²⁾ Procházka: cit. práce, str. 61.

porušení povinnosti žalovaným vidí v tom, že tuto nejistotu neodstranil, ač je to v jeho právní dispozici.

Podle mého názoru je toto řešení rozporné a nedůsledné. Postavíme-li se na stanovisko požadavku objektivní nejistoty o tom, co mezi stranami jako právo platí, není pak v dispozici žalovaného tuto nejistotu odstranit, ledaže by uznal právo, které (možná) neexistuje. Stejně tak by se mohl žalobce vzdát práva, které (možná) existuje. Proto nepovažují porušení právní povinnosti žalovaným za nezbytný požadavek při určovací žalobě, což se může mj. projevit v otázce náhrady nákladů řízení (§ 143 OSŘ).

Posouzení naléhavého právního zájmu je otázkou právní kvalifikace rozhodných skutečností. Žalobce proto musí tvrdit skutečnosti a nabídnout důkazy o skutečnostech, z nichž soud může na existenci naléhavého právního zájmu na určení usuzovat. Proto také ohledně skutečností dokládajících naléhavý právní zájem tíží žalobce důkazní břemeno.

Otázkou naléhavého právního zájmu se soud musí v každém případě určovací žaloby zabývat a v rozhodnutí se s ní vypořádat. Ne vždy se tak děje, je však možno též uvést příklady pečlivého hodnocení naléhavého právního zájmu v publikované judikatuře. (Žalobce nemá naléhavý právní zájem na určení, že žalovaný není jeho podnájemníkem, když mezi účastníky není tato okolnost sporná. V takovém případě nepostačuje pro právní zájem ani to, že podle žalobce národní výbor neprávem tvrdí, že žalovaný je podnájemníkem žalobcovým — R 18/1959; soud zamítl žalobu o určení rozsahu nájemní smlouvy, protože jde o výklad obsahu smlouvy, nikoli o určení její existence a nadto není na tom naléhavý právní zájem, protože vyhověním žalobě by se neodstranilo nebezpečí dalších sporů mezi účastníky, třeba v jiných bodech smlouvy — R 42/61; pracovník má naléhavý právní zájem na určení, že jeho převedení na jinou práci je neplatné, i když by se mohl domáhat náhrady mzdy. Nejde jen o morální satisfakci, ale určení soudem poskytuje pracovníkovi preventivní ochranu při hodnocení jeho dosavadní pracovní činnosti, popř. jiným zaměstnavatelem — R 26/72.)

E. *Vztah žaloby na plnění a žaloby určovací.* Ott⁷³⁾ vymezuje rozdíl mezi oběma druhy žalob tak, že „žaloba o plnění domáhá se odepřenému uskutečnění obsahu práva, žaloba určovací ale dovolává se určení dosahu určitého práva“. Proto také jakmile nastanou podmínky žaloby o plnění, odpadají zároveň podmínky žaloby určovací. Spojení obou žalob je vyloučeno.

I když lze v právu poukázat vždy na výjimečné případy, v zásadě toto vše platí i v současném civilním řízení. Žaloba na určení právního poměru a na plnění z téhož právního poměru se vzájemně vylučují, a to zásadně ve prospěch žaloby na plnění. Tam, kde by přicházely v úvahu obě, má vždy žaloba na plnění přednost. Žalobou na plnění je požadováno poskyt-

⁷³⁾ Ott: cit. práce, str. 18.

nutí přímé soudní ochrany tím, že bude v rozsudku uložena konkrétní povinnost plnění. Aby ji však soud mohl uložit, musí si prejudiciálně vyřešit otázku existence právního poměru, čili tutéž otázku, kterou na základě určovací žaloby řeší jako hlavní a jedinou. Z toho je zřejmé, že předmět žaloby na plnění je širší, že zahrnuje v sobě i určení, byť prejudiciální, právního vztahu a že proto vedle sebe obstát nemohou. Jsou-li zde již hmotněprávní předpoklady žaloby na plnění, brání žalobě určovací nedostatek naléhavého právního zájmu.

Jen výjimečně mohou obě žaloby vedle sebe obstát, a to tehdy, liší-li se nejen obsahem žalobního nároku, tak jak bylo uvedeno, ale i rozsahem nároku. Např. u trvajících právního poměru (nájemní poměr, pracovní poměr) může se žalobce domáhat již splatného plnění a vedle toho může mít právní zájem na určení existence právního poměru, a to pro prevenci dalších poruch (příkladem může být již citované R 10/1969, v němž je spojen návrh na určení neplatnosti rozvázání pracovního poměru s nárokem na náhradu ušlé mzdy).

Za podmínek § 95 lze připustit i změnu žaloby na plnění v žalobu určovací a naopak, přičemž požadavek naléhavého právního zájmu v prvním případě musí být zachován. Vztah žaloby určovací a žaloby na plnění je tedy vztahem prejudiciality (§ 135). Z toho plyne, že pravomocné rozhodnutí o určovací žalobě představuje pro soud závazně vyřešenou prejudiciální otázku a soud rozhodující o žalobě na plnění je jím vázán.

Tu je však třeba rozlišovat, zda pravomocným rozsudkem je závazně vyřešena otázka existence (neexistence) právního vztahu, neboť jen takové řešení je pro soud závazné. To jsou případy vyhovujícího rozsudku o kladné (tím je pravomocně určena existence právního vztahu) a záporné (tím je pravomocně určena neexistence právního vztahu) určovací žalobě. U zamítavého rozsudku o určovací žalobě třeba přihlídnout k tomu, nebyla-li žaloba zamítnuta pro nedostatek naléhavého právního zájmu (zde pak existence či neexistence právního vztahu není pravomocně určena). Ve všech případech je pak třeba zvlášť pečlivě posuzovat, zda jde o totožný právní poměr.

Platná právní úprava zná určovací žaloby pouze samostatné. Civilní řád soudní umožňoval vedle toho ještě podružnou určovací žalobu (tzv. mezitímní určovací žalobu). Protože výrokem o plnění soud existenci právního vztahu autoritativně neurčuje a posuzuje ji pouze prejudiciálně, bylo možno zvláštním mezitímním návrhem během řízení požadovat, aby vedle výroku na plnění byl vydán také výrok určující existenci práva nebo právního poměru.

Pouze částečně obdobnou funkci plní dnes mezitímní rozsudek, který má rovněž povahu určovacího rozsudku, ale k jehož vydání není zapotřebí zvláštního návrhu a kde soud nezkoumá existenci naléhavého právního

zájmu na určení; rozhodující zde jsou výlučně hlediska procesní ekonomie.

F. *Právní podstata a význam určovací žaloby.* Žaloba určovací jako obecný druh žaloby (obecný prostředek právní ochrany) se vyvinula teprve v 19. století, i když též existovala v kanonickém právu.⁷⁴⁾

Již v římském právu a v celém pozdějším právním vývoji byly však známy určité typy žalob, požadujících pouhé určení práva. Z nich za bezprostředního předchůdce určovací žaloby je v literatuře považována tzv. žaloba vyzývací (provokační), kterou žalobce mohl donutit žalovaného, aby své tvrzené nároky uplatnil u soudu ihned, pod následkem věčného mlčení čili zániku nároků. Tato žaloba tedy směřovala k odstranění nejistoty v právním postavení žalobce.

Obecná žaloba určovací existuje dnes snad ve všech právních řádech buď pozitivním právem výslovně upravená (středoevropské právní řády včetně socialistických zemí), nebo připuštěná naukou a jurisprudencí (Francie, Itálie). V sovětském civilním procesu výslovná zákonná úprava neexistuje (s výjimkou zvláštního řízení o určení právních skutečností), teorie však určovací žaloby jednoznačně připouští. Také anglo-americký právní systém zná určovací žalobu a přikládá jí, zdá se, značný význam.⁷⁵⁾

Účelem určovací žaloby ve srovnání se žalobou na plnění je poskytnutí nepřímé ochrany právním poměrům tam, kde tyto právní poměry jsou ohroženy nejistotou a tedy nebezpečím budoucího porušení právních povinností. Má tedy určovací žaloba preventivní charakter. Naproti tomu účelem žaloby na plnění je poskytnutí přímé ochrany porušenému právu, tedy reparace. I když tyto rozdíly nelze absolutizovat, v zásadě platí.⁷⁶⁾

Nepřímá ochrana poskytnutá soudem na základě určovací žaloby spočívá v tom, že se vnáší jistota do nejistých právních vztahů a získává se pevný právní základ pro případnou pozdější žalobu na plnění. Již Hora však vidí význam určovací žaloby širě a možno říci moderně; upozorňuje na to, že určovacím rozsudkem se zpravidla předejde žalobám o plnění, protože se účastníci určovacímu rozsudku dobrovolně podrobí a důsledky vyvodí bez dalšího donucování. Poukazuje dále na to, že mnohdy může určovací rozsudek sloužit zájmu obou účastníků, neboť oba mohou mít zájem na vyjasnění svých právních vztahů a že tedy „mohou právě žaloby určovací přispět ku smírnému soužití občanstva“.⁷⁷⁾

⁷⁴⁾ Srov. Fiala: práce cit. v pozn. 3, str. 28.

⁷⁵⁾ Jennings (Yale Law Journal, XLII) píše, že určovací rozsudek je symbolem koncepce práva 20. století.

⁷⁶⁾ Souhlasím s názorem Dobrovolského již výše uvedeným, že nelze ve všech případech tvrdit, že porušení práva je důvodem žaloby na plnění a ohrožení práva, důvodem žaloby určovací. Žaloba na plnění může sledovat mnohdy preventivní účel — předejít poruše vůbec (§ 417 odst. 2 OZ) nebo předejít další poruše (sem patří žaloby na zdržení se, zejména vlastnická žaloba negatorní).

⁷⁷⁾ Hora: cit. práce, str. 159.

Při takovém pojetí není tedy určovací žaloba nutně reakcí na bezpráví, ale specifickým právním prostředkem, který má svůj základ v procesním právu. Můžeme to lépe objasnit, vrátíme-li se k otázce věcné legitimace.

Věcná legitimace jako předpoklad úspěšnosti žaloby se obvykle vymezuje jako stav vyplývající z hmotného práva, stav, kdy tvrzený subjekt hmotného práva nebo hmotněprávní povinnosti jím také skutečně je.⁷⁸⁾ Ve skutečnosti toto vymezení dopadá plně pouze na žaloby na plnění.

U žalob určovacích pramení věcná legitimace jako předpoklad úspěšnosti žaloby z procesního práva, protože sama žaloba určovací je procesní žalobou. Podle Šťastného věcnou legitimaci u určovací žaloby vytváří právní zájem na určení (požadovaný procesním právem) sám o sobě.⁷⁹⁾

Domnívám se, že je zde však třeba rozlišit pozitivní a negativní určovací žalobu. U pozitivní určovací žaloby je nezbytná věcná legitimace dvojí — jak procesněprávní, tak hmotněprávní. Procesněprávní spočívá v naléhavém právním zájmu na určení, hmotněprávní pak spočívá v existenci určovaného hmotněprávního poměru. Žalobce musí splňovat obě, aby byl se svou žalobou úspěšný.

U negativní určovací žaloby je pak věcná legitimace dána výlučně procesním právem (právním zájmem na určení), protože hmotněprávní vztah zde žádný není, což právě má být rozsudkem určeno.

Protože právní zájem na určení vytváří v tomto smyslu věcnou legitimaci, je součástí žalobního nároku, nikoli snad nějakou procesní podmínkou. Proto rozhodnutí o něm je meritorní rozhodnutí a nedostatek právního zájmu je důvodem zamítnutí žaloby, nikoli snad zastavení řízení (odmítnutí žaloby).

Z předchozího pak lze, domnívám se, vyvodit závěr, že *žaloba určovací je zvláštním procesněprávním prostředkem, konstrukcí procesního práva, která neplyne nezbytně ze vztahu hmotného a procesního práva, ale je něčím navíc.*

Žaloby na plnění z povahy vztahu mezi hmotným a procesním právem existovat musí, nemá-li být připuštěna svépomoc. Jsou samozřejmým důsledkem toho, že stát poskytuje svým příslušníkům právní ochranu.

Určovací žaloby však takto nutně existovat nemusí. Jsou, jak už bylo řečeno, zvláštní konstrukcí procesního práva, jejímž účelem je ochrana právní jistoty za podmínek procesním právem stanovených. Proto také zde nepřicházejí v úvahu jiné způsoby ochrany než ochrana poskytovaná soudem (ochrana poskytovaná národním výborem podle § 5 OZ, dovolená svépomoc podle § 6 OZ). Určovací žaloba konečně je specifická pro civilní proces, v jiných procesech nemá obdoby. Svým účelem je zaměřena na

⁷⁸⁾ Učebnice Občanské právo procesní, 1968, str. 54.

⁷⁹⁾ Šťastný: cit. práce, str. 102.

preventivní ochranu právní jistoty a pořádku v právních vztazích mezi subjekty práv a tím také k ochraně socialistické zákonnosti.

Požadavek naléhavého právního zájmu na určení stanoví zákon proto, aby se zabránilo zbytečným, akademickým sporům, a tím bezdůvodnému zatěžování soudů. Je asi nepochybné, že takovou mez zákon stanovit musí. Domnívám se ovšem, že zmíněné obavy není třeba v současné naší soudní praxi přeceňovat.

Není proto třeba podle mého názoru kritizovat soudní praxi, jestliže předmět určení nebo naléhavý právní zájem žalobců vykládá benevolentně. Tím může přispět k tomu, že určovací žaloba, vzhledem ke svému preventivnímu účelu, může získat právě v socialistickém civilním procesu významnější místo, než jaké dosud má a jaké jí přísluší.

3. TRÍDĚNÍ ŽALOB PODLE HMOTNĚPRÁVNÍHO DŮVODU

Již dříve bylo konstatováno, že třídění žalob podle materiálněprávního hlediska má v teorii procesu tím větší význam, čím více se tato teorie přiklání k materiálněprávnímu pojetí žaloby.

Tak ve francouzském procesním právu se klasické třídění žalob provádí výlučně podle tohoto hlediska, které má ovšem ještě dále různé aspekty. Z hlediska podstaty uplatněného práva se dělí žaloby na reálné (věcněprávní), personální (obligačněprávní) a smíšené. Z hlediska objektu práva třídí francouzská teorie žaloby na mobilární (movité) a immobilární (nemovité). Konečně věcněprávní immobilární žaloby se dělí na petitorní a posesorní.⁸⁰⁾

Také v sovětské procesní teorii má hmotněprávní hledisko při třídění žalob značný význam. Ve starší literatuře se setkáváme s tříděním žalob na věcné (směřující k ochraně vlastnického práva nebo držby) a osobní (vyplývající ze závazkového práva).⁸¹⁾ V novější sovětské literatuře pak převládá třídění žalob jednak podle hmotněprávního odvětví (občansko-právní, pracovněprávní, rodinněprávní žaloby), jednak podle konkrétního uplatněného práva (vlastnická žaloba, dědická žaloba, žaloba o náhradu škody atd.).⁸²⁾ Praktický význam takového třídění žalob zdůrazňuje ve svých pracích Dobrovolskij, poukazuje přitom na nejružnější procesní otázky, pro jejich řešení má právě tato klasifikace význam. Jsou to otázky pravomoci soudu, příslušnosti soudu, způsobu řízení, rozsahu dokazování atd.

Podstatně menší význam má třídění žalob podle hmotněprávních znaků

⁸⁰⁾ Solus, Perrot: cit. práce, str. 117.

⁸¹⁾ Abramov: Občiansky proces SSSR, Bratislava 1951, str. 138.

⁸²⁾ Klejman: cit. práce, str. 32; Dobrovolskij: obě cit. práce.

v naší procesní teorii. Dlužno ovšem přiznat, že se označování žalob podle jejich hmotněprávního důvodu běžně v právní praxi i v науce užívá.

Ve starší literatuře se setkáváme s dělením žalob na petitorní (směřující k ochraně práva) a posesorní (směřující k ochraně držby, k ochraně pokojného stavu). Jelikož platné právo neupravuje zvláštní řízení o žalobách z rušené držby, pozbylo takové třídění význam, ač ovšem se o petitorních žalobách někdy hovoří.⁸³⁾

Třídění žalob podle konkrétního hmotněprávního důvodu žaloby je tradiční a vžitě. Přesněji řečeno nejde o klasifikaci žalob, protože při rozmanitosti subjektivních práv nemůže být ani zhruba vyčerpávající a takové třídění je už z formálnělogického hlediska vadné. Jde spíše o tradiční označování některých žalob, které se udrželo vlivem klasických institutů římského práva (nejtypičtější tzv. žaloby vlastnické, tj. *actio reivindicatio* a *actio negatoria* aj.). Pokud se někdy hovoří o obecné ochraně vlastnického práva (tj. všemi přípustnými procesními prostředky) a speciální ochraně vlastnického práva (tj. výše uvedenými dvěma vlastnickými žalobami), nemá takové dělení z procesního hlediska žádný význam.

Hmotněprávní důvod žaloby je sice rozhodný pro určení pravomoci, příslušnosti soudu, pro obsazení soudu, avšak to nemá nic společného s klasifikací žalob, když tato klasifikace nemůže v současných podmínkách být úplná. Je třeba souhlasit s Bourou,⁸⁴⁾ když říká, že „tato pojmenování nemohou mít nic víc než pouze technický charakter“. Považovat je za něco více by bylo v rozporu s pojetím žaloby jako univerzálního prostředku procesní ochrany.

4. TRÍDĚNÍ ŽALOB PODLE PRÁVNÍCH ÚČINKŮ

Procesní teorie nemohla nechat stranou pozornosti ty zvláštní případy, kdy soud je podle hmotného práva a na návrh účastníka povolán, aby založil, změnil nebo zrušil právní poměr mezi účastníky nebo aby upravil nově jejich vzájemná práva a povinnosti. Žaloby v takových případech nejsou ani žalobami na plnění, zpravidla se v nich uložení nějaké konkrétní povinnosti nepožaduje; nejsou ani žalobami na určení existence či neexistence právního poměru, protože se opírají o výslovné ustanovení hmotného práva a nikoli o žalobcův nálehavý právní zájem na určení a protože nežadají autoritativní vyjasnění nejistých právních poměrů, nýbrž založení nových (popř. změnu, zrušení). Tyto žaloby byly v teorii označeny jako pravotvorné a jsou považovány za další, třetí kategorii žalob vedle žalob na plnění a žalob určovacích.

⁸³⁾ Srov. např. Fiala, Švestka: Úvaha nad ochranou vlastnického práva se zvláštním zřetelem k vlastnickým žalobám, *Soc. zákonost* 2/1971, str. 74.

⁸⁴⁾ Boura: *Soudní rozhodnutí*, Orbis 1957, str. 33.

Abychom se vyhnuli nedorozumění, je třeba poznamenat, že termín „pravotvorná žaloba“ není přesný. V žádném případě tyto pravotvorné, konstitutivní účinky nemá žaloba sama, nýbrž tyto účinky může mít jen rozsudek, jehož vydání je takovou žalobou požadováno. Proto se v sovětské teorii volí přesnější, příhodnější označení těchto žalob jako žalob o vznik, změnu či zrušení právního poměru. Polština má termín žaloba na vytvoření práva (uksztaltowanie) vedle žaloby na určení práva (ustalenie). Podobný termín v češtině vžitý není, ostatně by termín žaloba o vytvoření práva mohl rovněž vzbuzovat námitky. Ježto jde pouze o otázku terminologickou, aniž by v tomto smyslu vznikaly pochybnosti, není třeba tomu věnovat větší pozornost.

Závažnější jsou pochybnosti obsahového charakteru. V sovětské procesní teorii vznikl svého času spor o to, zda tzv. pravotvorné žaloby mají své místo v sovětském civilním procesu. Předmětem sporu není ani tak otázka, zda takové žaloby v sovětském právu existují (protože jejich existence je nepopíratelná — typickým příkladem je žaloba o rozvod manželství); jde spíše o to, zda tvoří samostatný druh žalob. Samostatnost pravotvorných žalob má své zastánce (Gurvič) i, a to většinou, odpůrce (Klejnman, Avdě-jenkova, Dobrovolskij). Převážně se tyto pravotvorné žaloby přiřazují k žalobám určovacím, popř. k žalobám na plnění, jestliže výjimečně mají vykonatelný obsah (jako příklad se uvádí žaloba o změnu výše alimentů, což nelze považovat, z hlediska našeho práva, za příklad vhodný). Avdě-jenkova považuje pravotvorné žaloby za podskupinu žalob určovacích tak, že žaloby určovací dělí na pozitivní, negativní a pravotvorné (preobrazovatělnyje).

Nejdůslednějším odpůrcem pravotvorných žalob je Dobrovolskij, který vůbec popírá existenci takových žalob, a proto ani je do klasifikace žalob nepotřebuje zařadit. Podle Dobrovolského existují pouze žaloby na plnění a žaloby určovací, lišící se podle toho, že první vedou a druhé nevedou k získání exekučního titulu.⁸⁵⁾ Úkolem soudů je podle něho výlučně ochrana existujících práv a chráněných zájmů a soud v žádném případě není oprávněn měnit nebo rušit právní poměry. Soud žádné právo nevytváří, pouze proěřuje, zda účastníkům vzniklo právo na změnu či zrušení právního poměru. Toto právo na změnu vzniká na základě hmotněprávních skutečností již předprocesně a soud pouze deklaruje důsledky. Při takové koncepci jeví se Dobrovolskému rozsudek o rozvodu manželství pouhým zjištěním faktů, z nichž plyne, že manželství fakticky neexistuje; soud pouze deklaruje nezbytné právní důsledky skutečného stavu.

Tyto spory nalezly ohlas také v naší procesní literatuře. Boura se do značné míry ztotožňuje s argumentací těch sovětských autorů, kteří se

⁸⁵⁾ Klejnman: cit. práce, str. 32; Dobrovolskij: obě cit. práce.

vyslovují proti tzv. pravotvorným žalobám z obavy, že to vede k nesprávným představám o úkolech socialistického soudnictví. Připouští však, že takové žaloby, usilující o úpravu právních poměrů, v našem právu existují a že mají „poněkud jiný charakter a jiné důsledky než běžné žaloby“.⁸⁶⁾ Výraznější stanovisko zaujímá učebnice Občanské právo procesní, kde se přes nejružnější existující výhrady považuje rozlišování konstitutivních a deklaratorních soudních rozhodnutí v zásadě za správné.⁸⁷⁾

Podle mého názoru lze takový závěr vztahovat i na třídění žalob; koneckonců je jádrem tohoto sporu o pravotvorné žaloby otázka konstitutivnosti a deklaratornosti soudních rozhodnutí, nikoli otázka odpovídajících žalob. Hlavním motivem a argumentem odpůrců pravotvorných žalob je totiž obava, že přiznáním konstitutivních účinků soudnímu rozhodnutí se soudu dostává normotvorné funkce, která mu v soustavě socialistických státních orgánů naprosto nepřísluší.

Konstitutivní a deklaratorní účinky soudního rozhodnutí jsou jednou ze základních teoretických otázek práva, kterou se nemůžeme v rámci této práce podrobněji zabývat. Vycházím proto ze stanoviska učebnice, že konstitutivnost soudního rozhodnutí neznamena normotvornou činnost, neboť jde o úpravu konkrétního právního vztahu, která nemá závaznost i pro jiné případy. Proto obava, že se tím vybočuje z funkcí soudu, není na místě.

Stejně tak lze vyvrátit námitku jiného druhu, že totiž rozlišování konstitutivních a deklaratorních rozhodnutí nemá význam, když každé rozhodnutí má zároveň určité deklaratorní a určité konstitutivní účinky. Námitku lze vyvrátit tím, že v každém rozhodnutí některé tyto účinky výrazně převažují vzhledem k hmotnému právu, o které jde. Tak rozsudek ukládající vydání věci vlastníku této věci deklaruje právo vlastníka mít věc u sebe, ve své dispozici. Rozsudek, kterým se vyslovuje osvojení, zakládá, konstituuje nový právní poměr, jenž zde do té doby nebyl. A podle těchto převažujících účinků lze rozsudky dělit na deklaratorní a konstitutivní.

S argumentací Dobrovolského nelze, podle mého názoru, souhlasit. Jistě že soud je vázán při svém rozhodování hmotněprávními předpoklady, ale „faktická neexistence“ manželství nemá, alespoň v našem právním řádu, žádný právní význam. Manželství právně existuje se všemi právními důsledky, dokud není pravomocným rozhodnutím soudu rozvedeno. Teprve účinkem tohoto rozhodnutí právně zaniká, a to i v případě, jestliže ve skutečnosti nebyly hmotněprávní předpoklady rozvodu splněny a soud (nesprávně, ovšem s právními účinky) rozvod vyslovil.

⁸⁶⁾ Boura: cit. práce, str. 31 a násl.

⁸⁷⁾ Učebnice Občanské právo procesní, 1968, str. 235.

Proto lze, podle mého soudu, přisvědčit názoru, že soudní rozhodnutí mají buď deklaratorní, nebo konstitutivní charakter. Pak ovšem také existují žaloby, které směřují k vydání deklaratorního rozhodnutí, a žaloby, které směřují k vydání konstitutivního rozhodnutí. Tyto pravotvorné žaloby (s výhradou terminologické nepřesnosti, jak byla výše uvedena) nejsou ani žalobami na plnění, ani žalobami určovacími, ale zvláštními žalobami, které se na rozdíl od předchozích opírají o výslovné zákonné ustanovení. Patří mezi ně v našem platném právu převážná většina tzv. statusových žalob a dále jiné případy, kdy se soudu ukládá, aby upravil právní poměry účastníků, nemohou-li se o nich dohodnout (viz příklady).

Pravotvorné žaloby se z hlediska procesního cíle přibližují žalobám určovacím, protože sledují vydání rozsudku, který určuje právní poměry a není exekucním titulem, protože neukládá zpravidla povinnost k plnění (může ji ovšem ukládat tam, kde jsou nároky kumulovány a kde se petitum požaduje nejen úprava právního poměru, ale též uložení konkrétních povinností z této úpravy plynoucích).

Společným znakem těchto pravotvorných žalob je právě to, že se domáhají založení, změny či zrušení právního poměru. Není proto zcela logické zařazovat tyto žaloby jako třetí druh žalob vedle žalob na plnění a žalob určovacích; logičtější by bylo třídění žalob podle právních účinků rozsudku jimi požadovaného na žaloby směřující k vydání deklaratorního rozhodnutí (na plnění a určovací) a na žaloby směřující k vydání konstitutivního rozhodnutí.⁸⁸⁾

Charakteristické znaky této druhé skupiny žalob jsou tyto:

a) opírají se o výslovné ustanovení zákona; soud může zakládat, měnit a rušit právní poměry pouze tam, kde to zákon výslovně stanoví;

b) rozsudky vydané o těchto žalobách působí zásadně ex nunc, není-li zákonem výslovně stanovena působnost ex tunc (jako je tomu např. u rozsudku, kterým se prohlašuje manželství za neplatné — § 17 ZR).

⁸⁸⁾ Komentář k OSŘ, 1959, II. díl, str. 630.

III. DISPOZICE ŽALOBOU

Podáním žaloby vzniká procesněprávní vztah mezi soudem a účastníky řízení, který má zásadně vést k meritornímu rozhodnutí soudu o původním žalobním nároku mezi původními účastníky, tak jak bylo obojí v žalobě vymezeno. Ve starší literatuře hovoří se o setrvační povinnosti sporných stran ve smyslu subjektivním a objektivním.⁸⁹⁾

Avšak v průběhu řízení může dojít ke změnám. Tyto změny procesní právo ve větší či menší míře připouští ze dvou důvodů.

Jednak proto, že je civilní proces ovládán dispoziční zásadou a že tedy vůle účastníků musí být v přiměřené míře respektována i v průběhu již zahájeného řízení. Za druhé pak proto, že proces je děj, probíhající v určitém časovém úseku, v němž se mohou projevit i různé vlivy objektivní, na vůli účastníků nezávislé.

Proto může být zásadně určující vliv žaloby na rozsudek v průběhu řízení porušen, a to jak ve smyslu subjektivním, tak ve smyslu objektivním.

V subjektivním smyslu může dojít ke změně (záměně) nebo rozšíření okruhu účastníků oproti jejich vymezení původní žalobou. Těmito změnami v subjektech se nebudeme v práci zabývat.

V objektivním smyslu může dojít ke změně tak, že soud nerozhoduje o původním žalobním nároku, ale rozhoduje o něčem více, o něčem méně, nebo o něčem jiném. Dále pak může dojít k takové změně, že k meritornímu rozhodnutí soud vůbec nedospěje. Všechny tyto případy jsou vybočením z rozhodujícího vlivu původní žaloby na rozsudek a musí proto být v pozitivním právu výslovně upraveny.

Z těchto případů mají přímý vztah k tématu práce dispoziční úkony účastníků, a to: zpětvzetí žaloby, změna žaloby a vzájemná žaloba. Jimi se proto budeme postupně zabývat.

⁸⁹⁾ Ott: cit. práce, str. 38.

1. ZPĚTVZETÍ ŽALOBY

Zpětvzetí žaloby je dispoziční procesní úkon, k němuž je oprávněn výlučně ten, kdo žalobu podal, tedy žalobce, a rovněž prokurátor a národní výbor, jde-li o žalobu jimi podanou. Připustnost zpětvzetí je motivována tím, že žalobce může z různých důvodů ztratit zájem na věcném rozhodnutí soudu o žalobě a není všeobecně důvodu, proč ztrátu jeho zájmu nerespektovat.

Platná právní úprava připouští zpětvzetí žaloby časově neomezeně od okamžiku jejího podání až do okamžiku právní moci rozhodnutí o žalobě, tedy i v řízení odvolacím nebo mimo ně, avšak poté, co již soud prvního stupně rozhodl a lhůta pro odvolání dosud neskončila. Zpětvzetí žaloby může být úplné nebo částečné. Úplné se týká celé žaloby, částečné zpětvzetí se týká jen části žalobního nároku.

Aby zpětvzetí žaloby projevilo své účinky, musí je soud připustit, přičemž souhlas soudu je podmíněn tím, že zpětvzetí žaloby není v konkrétním případě v rozporu se zájmem společnosti. Souhlasu soudu však není třeba, dojde-li ke zpětvzetí před započítáním jednání a dále dojde-li ke zpětvzetí žaloby o rozvod, neplatnost manželství nebo určení, zda tu manželství je nebo není v kterémkoli stadiu řízení (§ 96).

V prvním případě, který se vztahuje obecně na kteroukoli žalobu, je patrně důvodem, proč není třeba přivolení soudu, skutečnost, že teprve při jednání se objasňují skutkové okolnosti, z nichž pak může soud usuzovat na případný rozpor se společenským zájmem, zatímco v době do zahájení jednání tuto možnost prakticky nemá.

Ve druhém případě je důvodem, proč není třeba přivolení soudu, úvaha, že zpětvzetí žaloby v těchto věcech manželských nikdy nemůže být v rozporu se společenským zájmem, který zde proto ani nemusí být individuálně vážen; to je zcela zřejmé, jde-li o řízení o rozvod, méně už zřejmé, jde-li o řízení o neplatnosti manželství nebo určení, zda tu manželství je nebo není. K této otázce se však ještě vrátíme. Potud platná právní úprava zpětvzetí žaloby.

Je nepochybné, že zpětvzetí žaloby musí být vždy v procesním právu vázáno na nějaké podmínky. Zcela neomezená dispozice žalobou po jejím podání by totiž mohla vést ke svévoli žalobce, k obtěžování soudu a k šikanování žalovaného opětovným podáváním žaloby v téže věci. Tomu sice částečně brání též poplatkové předpisy a předpisy o náhradě nákladů řízení, to však samo o sobě nemusí být dostatečné.

Podmínkami zpětvzetí žaloby, jak je stanoví pozitivní právo, jsou zpravidla buď souhlas žalovaného se zpětvzetím, nebo souhlas soudu.

Prvé řešení volí spíše buržoazní procesní řády, druhé řešení socialistické procesní řády, neplatí to však výlučně.

Tak civilní soudní řád umožňoval zpětvzetí žaloby bez přivolení žalovaného do počátku prvního roku a pokud se žalovaný nedostavil, také ještě při prvním roku. Později bylo zpětvzetí možné jen se souhlasem žalovaného, jehož zájem na meritorním a konečném rozhodnutí sporu byl takto chráněn.

Ve francouzském civilním procesu je zpětvzetí možné bez souhlasu žalovaného, dokud žalovaný nezačal jednat ve věci nebo nepodal vzájemnou žalobu; poté jen s jeho souhlasem.

Ze socialistických procesních řádů možno uvést polskou úpravu, která zpětvzetí žaloby umožňuje bez souhlasu žalovaného do počátku jednání, po zahájení jednání je podmínkou zpětvzetí souhlas žalovaného. Nadto však je ke všem dispozičním úkonům, tedy i ke zpětvzetí žaloby, potřebný souhlas soudu. Soud může nepřipustit dispoziční úkon, jestliže je v rozporu s právem nebo zásadami socialistického soužití nebo když hrubě narušuje spravedlivý zájem oprávněných osob.

Sovětská právní úprava (RSFSR) dává žalobci právo vzít žalobu zpět; zpětvzetí soud nepřijme, je-li to v rozporu se zákonem nebo narušuje-li to něčí práva a zákonem chráněné zájmy. Dlužno ovšem poznamenat, že jak v polské, tak i v sovětské právní úpravě se takto vymezené předpoklady souhlasu soudu vztahují na všechny dispoziční úkony účastníků, nikoli speciálně na zpětvzetí a nemusí proto všechny tyto předpoklady také na zpětvzetí žaloby dopadat. Naopak z jejich formulace je patrné, že jsou zaměřeny především na schvalování soudního smíru, i když platí obecně.

Naše právní úprava váže účinnost zpětvzetí, až na uvedené výjimky, na souhlas soudu, který je podmíněn tím, že zpětvzetí není v rozporu se zájmem společnosti.

Pojem „zájem společnosti“ užívají procesní předpisy na mnoha místech, a to zejména, nikoli však výlučně, ve spojení s účinností dispozičních procesních úkonů (§§ 95, 96, 99, 110 atd.). Výkladem pojmu „zájem společnosti“ v těchto souvislostech se zabýval u nás podrobně Štajgr.⁹⁰⁾ Vychází z předpokladu, že všechny právní předpisy v socialistické společnosti jsou vydány v zájmu této společnosti a jsou pro soud závazné. Proto odkaz na zájmy společnosti v konkrétním ustanovení musí znamenat odkaz na „takový zájem společnosti, který není vyjádřen v jiných právních ustanoveních“.⁹¹⁾ Při snaze o vymezení takto pojatého zájmu společnosti dospívá pak autor k závěru, že toto ustanovení § 96 (u zpětvzetí žaloby) je bezpředmětné, neboť při správné interpretaci a aplikaci zákona nemůže nastat případ, kdy by měl soud odeprít souhlas ke zpětvzetí žaloby pro rozpor

⁹⁰⁾ Štajgr: „Zájmy společnosti“ v civilním procesu, AUC 3/1967.

⁹¹⁾ Štajgr: cit. práce, str. 209.

se zájmy společnosti. Argumentuje přitom zejména tím, že zákon preferuje zájem účastníka v případě zpětvzetí žaloby prokurátorem. I když prokurátor vezme svou žalobu zpět, protože společenský zájem na jejím vyřízení odpadl, může účastník volit, zda se s tím spokojí, nebo navrhne pokračování v řízení. Má-li účastník v tomto případě možnost volit, není podle Štajgra žádného důvodu, proč mu odírat možnost volby, jde-li o jeho vlastní žalobu a domnívá-li se, že věc lze vyřešit jinak než soudním rozhodnutím.

Se Štajgrovým závěrem, že odkaz na zájem společnosti v ustanovení § 96 je bezpředmětný, a proto zbytečný, plně souhlasím. Lze jej ještě dále podepřít argumentem, že společenský zájem na tom, aby určitá věc byla projednána a rozhodnuta soudem, může být a také je dostatečně chráněn jinými procesními prostředky. Stačí připomenout velmi široké oprávnění prokurátora (§ 35) a národního výboru (§ 32) podat žalobu v kterékoli občanskoprávní věci a výjimkou ryze osobního práva občana, vyžaduje-li to zájem společnosti. Tu je pak i další dispozice žalobou věcí prokurátora či národního výboru, účastník nemůže projednání a rozhodnutí věci procesně zabránit. Dále je možno poukázat na oprávnění soudu zahájit bez návrhu řízení tam, kde to zákon umožňuje; jsou to vesměs věci, v nichž je zvýšený společenský zájem na tom, aby byly řešeny i v případě, že návrh není podán.

Mám zato, že zájem společnosti je těmito procesními možnostmi dostatečně chráněn. Ostatně je těžko nalézt v konkrétním případě rozpor zpětvzetí žaloby se společenským zájmem, jak o tom svědčí i judikatura: v praxi nalezneme případy, kdy se při hodnocení zájmu společnosti přihlíží k pravděpodobnému výsledku řízení, což nelze považovat za správné („při hodnocení, zda zpětvzetí není v rozporu se zájmem společnosti, má soud přihlídnout k tomu, zda je opodstatněnost nároku pravděpodobná“ — R 56/1971); nebo případy, kdy se nehodnotí zájem společnosti v konkrétní věci, ale obecně vzhledem k druhu řízení, což rovněž nelze považovat za správné („v řízení o určení otcovství je dán zájem společnosti na rychlém a spolehlivém zjištění právních vztahů mezi rodiči a dětmi, a proto je zpětvzetí žaloby o určení otcovství v rozporu se zájmem společnosti — R 82/70, R 65/68).

Nemůžeme tedy platnou právní úpravu v této otázce považovat za příliš zdařilou.

Ustanovení § 96 lze však vytýkat i nedůslednost a dokonce nelogičnost v dalších směrech.

Je obtížné zdůvodnit, proč se k zájmu společnosti má přihlížet po započetí jednání a nikoli před tím, než se začalo jednání. Tradiční zdůvodnění (viz výše) je spíše právě jen tradiční než věcné.

Je dále nelogické, proč se ke společenskému zájmu nepřihlíží ve všech

tzv. věcech manželských, kde je přípustné zpětvzetí bez přivolení soudu. To má svůj zřejmý smysl, pokud jde o rozvod manželství. Zpětvzetí žaloby zde znamená zachování manželství, a to nemůže být nikdy v rozporu se zájmem společnosti. Ale proč se totéž vztahuje na řízení o neplatnosti manželství, lze opravdu těžko racionálně zdůvodnit, když zároveň lze takové řízení ve většině případů zahájit i bez návrhu, čímž je dokumentován právě společenský zájem na tom, aby neplatnost manželství byla vyslovena. Rovněž lze usuzovat, že na určení, zda tu manželství je či není, by mohl být v pochybných případech větší společenský zájem než na nějakém majetkovém sporu, protože jde o osobní status občana, kterým občan nemůže volně disponovat; přesto zde souhlas soudu se zpětvzetím není vyžadován.

Konečně ještě lze platné úpravě vytknout, že nerespektuje zájem žalovaného na meritorním ukončení sporu a nedává mu možnost zpětvzetí žaloby zabránit. Bylo by možno se sice domnívat, že je v tom úmysl zákonodárce preferovat společenský zájem jako významnější, před méně důležitým zájmem jednotlivého účastníka. Avšak bližší pohled ukáže, že tomu tak není, alespoň ne důsledně. Vždyť totéž ustanovení dává některému z účastníků, tedy i žalovanému, možnost navrhnout pokračování v řízení, vezme-li svou žalobu zpět prokurátor nebo národní výbor. Proč může žalovaný trvat na meritorním rozhodnutí sporu při zpětvzetí prokurátorem a nemá takovou možnost při zpětvzetí žalobcem, je těžko vysvětlit jinak, než nedůsledností v tomto směru. Ostatně lze též poukázat na ustanovení § 92 odst. 2, které vyžaduje souhlas mj. i žalovaného k záměně účastníků. Zde dokonce přímo důvodová zpráva uvádí, že je třeba souhlasu dosavadních účastníků, „neboť ti mají vždy právo žádat, aby řízení bylo ukončeno rozhodnutím ve věci samé“.⁹² Je tedy nedůsledné, jestliže se o pouhé čtyři paragrafy dál na toto právo, pokud jde o žalovaného, zapomnělo.

Chceme-li však obhajovat — de lege ferenda — požadavek nezbytného souhlasu žalovaného se zpětvzetím žaloby, musíme se ještě zabývat otázkou účinků zpětvzetí žaloby v oblasti hmotného práva. Také zde může být právní úprava různá — zpětvzetí žaloby může popř. musí nebo nemusí být spojeno se vzdáním se uplatněného nároku. To má, resp. by mělo mít vliv také na právní postavení žalovaného.

Buď je zpětvzetí žaloby pouhou dispozicí procesem, v tom případě řízení končí bez meritorního rozhodnutí a postavení účastníků je takové, jako by bylo k řízení vůbec nedošlo. Žalobce může kdykoli znovu podat žalobu o totéž. Je jen logické, že v tomto případě by měl být žalovaný chráněn proti svévoli žalobce a měl by mít možnost trvat na meritorním rozhodnutí již jednou započatého sporu.

Nebo je zpětvzetí žaloby spojeno se současným vzdáním se nároku

⁹²⁾ Komentář k OSŘ, 1970, I. díl, str. 306 (výňatek z důvodové zprávy).

žalobcem, je dispozicí jak procesem, tak i jeho předmětem. V tomto případě zaniká hmotné právo a žalobce je nemůže znovu s úspěchem uplatnit. To je v plném souladu se zájmem žalovaného a není tedy nezbytné vyžadovat jeho souhlas.

Tento zásadní rozdíl mezi oběma případy respektovala dřívější právní úprava (§ 237 ČRS), která nevyžadovala souhlas žalovaného, pokud se žalobce zříká současně se zpětvzetím uplatněného nároku. Obdobná v tomto směru je i současná úprava polská.⁹³⁾

Jiné řešení, jednoduché a v tomto směru důsledné, nalezneme v sovětském procesním právu. Zpětvzetí žaloby zde znamená vždy současně obligatorně vzdání se nároku (čl. 129 GPK). Nové uplatnění téhož nároku je nepřipustné a vede k odmítnutí žaloby. Proto se ke zpětvzetí nevyžaduje souhlas žalovaného, pouze souhlas soudu.

Naše platná úprava ve srovnání s uvedenými řešeními je, jak už bylo řečeno, nedůsledná. zpětvzetí žaloby je pouhou dispozicí řízením a nemá za následek účinky ve sféře hmotného práva. Žalobce může totéž právo znovu žalobou uplatnit a žalovaný nemá možnost tomu zabránit.

Zpětvzetí žaloby lze ovšem i v našem procesu spojit se současným vzdáním se nároku. Protože vzdání se nároku a uznání nároku nejsou jako dispoziční procesní úkony v platném občanském soudním řádu upraveny, vznikají v této souvislosti ještě jiné problémy.⁹⁴⁾ V každém případě však zpětvzetí žaloby musí soud posuzovat podle § 96, který, jak jsme snad dostatečně zdůvodnili, není ustanovením zdařilým.

Zpětvzetí žaloby, k němuž soud přivolil tam, kde je jeho souhlasu třeba, má v našem platném právu tyto procesní účinky:

Soud usnesením zastaví řízení a rozhodne již jen popř. o náhradě nákladů řízení, jsou-li splněny podmínky § 146 odst. 2. Procesněprávní vztah zastavením řízení zaniká. Zastavením řízení končí i řízení o námitkách žalovaného, nikoli však o jeho vzájemné žalobě. V řízení o vzájemné žalobě musí být samostatně pokračováno.

Procesní rozhodnutí, vydaná v řízení do té doby, než bylo zastaveno, pozbývá účinnosti. Bylo-li však nařízeno předběžné opatření, nezaniká podle mého názoru automaticky, protože předběžné opatření může pokračovat rámec sporu. Soudím rovněž, že pravomocné rozsudky vydané v řízení (ať rozsudek částečný nebo mezitímní) zůstávají v účinnosti.⁹⁵⁾ Pokud však byl již vydán konečný rozsudek I. instance, který dosud nenabyl právní moci, musí být odvolacím soudem zrušen, dojde-li k účinnému zpětvzetí žaloby po jeho vydání.

V oblasti hmotného práva nemá zpětvzetí žaloby, pokud není spojeno se vzdáním se práva, žádné účinky. Je samozřejmé, že zastavení řízení ne-

⁹³⁾ Siedlecki: cit. učebnice, str. 204.

způsobuje neplatnost hmotněprávních úkonů, které byly případně v řízení učiněny a takové úkony zůstávají v platnosti.

Jediné, kde se zastavení řízení musí projevit, je běh hmotněprávních lhůt. Podáním žaloby dochází ke stavení (resp. přerušení) běhu promlčecí doby. Jestliže řízení nedospěje k meritornímu rozhodnutí a bude zastaveno, byl po dobu řízení běh promlčecí doby staven a bude tedy pokračovat od právní moci rozhodnutí o zastavení řízení.⁹⁴⁾ To právě umožňuje žalobci, aby znovu právo u soudu uplatnil s úspěchem, pokud běh promlčecí doby neskončí zcela. Proto nelze podle mého názoru přisvědčit opačnému stanovisku též zastávanému, že po skončení řízení již běh lhůty nepokračuje.

2. ZMĚNA ŽALOBY

Změna žaloby je dispoziční procesní úkon, k němuž je oprávněn výlučně ten, kdo žalobu podal, tedy žalobce a rovněž prokurátor a národní výbor, pokud jde o jimi podanou žalobu. Nejtypičtější je změna žaloby spočívající ve změně žalobního petitu a to buď tak, že žalobce požaduje více (rozšíření žaloby) nebo požaduje něco jiného. Změna žaloby však nemusí výlučně spočívat ve změně petitu, může být i změnou skutkového základu (a tím právního důvodu). Omezení petitu tak, že žalobce požaduje méně, považuje se za částečné zpětvzetí žaloby.

Důvodem přípustnosti změny žaloby v moderním civilním procesu je, stejně jako u ostatních dispozičních úkonů, snaha umožnit účastníkům pružné přizpůsobení změněným okolnostem, aby tak proces co nejlépe sloužil ochraně jejich práv. Rovněž změna žaloby však musí být zpravidla vázána na určité podmínky, aby se vyloučila svévole žalobce a zbytečné zatěžování soudu. Kromě stanovených podmínek přípustnosti změny žaloby v tomto směru působí také ustanovení o náhradě zaviněných nákladů řízení (§ 147).

Platná právní úprava připouští změnu žaloby kdykoli během řízení, od podání žaloby až do právní moci rozhodnutí. Změna žaloby musí být provedena výslovným projevem žalobce kteroukoli formou, která je přípustná pro podání. Zákon zajišťuje zájmy žalovaného tím, že musí být o změně žaloby náležitě informován. Pokud není přítomen jednání, při němž ke změně došlo, musí mu být změněná žaloba doručena do vlastních rukou.

Změna žaloby podléhá souhlasu soudu. Jen je-li soudem připuštěna, projeví své účinky, spočívající v tom, že soud bude nadále jednat o změněném

⁹⁴⁾ Srov. Winterová: cit. práce.

⁹⁵⁾ Opačně Štastný, cit. práce, str. 119, zastává názor, že mezitímní rozsudek pozbývá platnosti. Nevidím však důvod, proč by neměl být v případném dalším sporu závazně vyřešenou prejudiciální otázkou.

⁹⁶⁾ Švestka, Češka, Chyský: cit. práce, str. 229.

návrhu a upustí, bez rozhodnutí, od projednávání původní žaloby. Přípuštění změny žaloby soudem je vázáno na dvě podmínky. Soud změnu nepřipustí, jestliže by výsledky dosavadního řízení nemohly být podkladem pro řízení o změněném návrhu nebo jestliže by změna návrhu byla v rozporu se zájmem společnosti. O tom soud rozhodne usnesením. V řízení o původní žalobě pak soud pokračuje po právní moci usnesení (§ 95).

Pojem „změny žaloby“ není v zákoně vymezen. Je však zřejmé, že za změnu žaloby ve smyslu § 95 nemůže být považována každá změna kterékoli žalobní náležitosti, tím méně doplnění nebo zpřesnění kterékoli žalobní náležitosti. Takový rigorózní výklad dostával by se do rozporu s ustanovením § 43, který přímo předpokládá doplnění nebo opravu žaloby, která je nesprávná nebo neúplná a vedl by k většímu formalismu než připouštěl i starý civilní soudní řád, když výslovně vymezoval, jaké změny v žalobě (a to i v petitu žaloby) se nepokládají za změnu žaloby. Protože obdobné ustanovení dnes nemáme, je určení, kdy jde a kdy nejde o změnu žaloby přenecháno teorii a právní praxi.

Nejvýznamnější náležitostí žaloby je žalobní petit a o jeho změnu nejčastěji při změně žaloby půjde. Změna petitu může spočívat ve změně kvantity (rozšíření, zúžení) nebo ve změně kvality (požadavek něčeho jiného).

Z kvantitativních změn můžeme vyloučit zúžení, omezení petitu, protože tu jde o částečné zpětvzetí žaloby výslovně zmiňované v § 96. Proto je omezení žalobního petitu na část plnění nebo jen na některá plnění z původně požadovaných částečným zpětvzetím, nikoli změnou žaloby a řídí se ustanovením § 96.

Naproti tomu rozšíření žalobního petitu o další nároky nebo zvýšení původně uplatněného nároku bude téměř vždy změnou žaloby, a to nejen v případě, že je spojeno s doplněním skutkového stavu (uvedením dalších skutečností), ale i v případě, že se opírá o nezměněný skutkový stav, avšak dosavadní výsledky řízení (např. vyjádření znalce) naznačují, že by žalobce mohl s úspěchem uplatňovat nárok vyšší. I v takovém případě jde o změnu žaloby, protože koneckonců je rozsah uplatňovaného nároku v dispozici žalobce, který také nese rizika s tím spojená (náklady řízení). Výhradu, podle mého názoru, lze učinit pouze pro ty případy, kdy rozšíření uplatněného nároku je pouhým důsledkem uplynutí času, během něhož dospěly další dávky či splátky, což žalobce při podání žaloby nemohl bezpečně předvídat. Protože rozhodný je stav v době vyhlášení rozhodnutí, může žalobce v průběhu řízení rozšířit žalobu o dávky či splátky mezi tím dospělé, aniž by šlo o změnu žaloby.

Kvalitativní změna žalobního petitu (žalobce požaduje něco jiného než v původní žalobě) je podle shodného názoru literatury vždy změnou žaloby. Není bez zajímavosti si zde připomenout, že § 235 ČRS stanovil výslovně,

že změnou žaloby není mj., když beze změny žalobního důvodu se místo předmětu původně žádaného žádá předmět jiný neb interesse. Rovněž v sovětském civilním procesu, bez výslovného zákonného ustanovení, ale v soudní praxi, nepokládá se taková změna žalobního petitu za změnu žaloby.⁹⁷⁾

To naznačuje možnost různého chápání pojmu změna žaloby. Domnívám se však, že při nedostatku zákonné úpravy je nutno v našem civilním procesu podpořit názor,⁹⁸⁾ že kvalitativní změna petitu je změnou žaloby a podléhá posouzení podle § 95, i když jde o případ, že na změně nenese žalobce vinu (např. v řízení o žalobě reivindikační se zjistí, že žalovaný věc zničil a žalobce mění petit tak, že namísto vydání věci požaduje náhradní peněžité plnění). Podle Fialy⁹⁹⁾ jde o zvláštní případ změny žaloby, kterou soud musí vždy připustit. To však nic nemění na tom, že o změnu žaloby ve smyslu § 95 jde.

Kvalitativní změnou žalobního petitu je rovněž změna určovacího petitu v petit na plnění z téhož právního poměru a naopak.

Zbývá nám otázka, zda změna jiných náležitostí žaloby při nezměněném žalobním petitu může být změnou žaloby ve smyslu § 95. Takových případů bude málo, avšak nelze je zcela vyloučit.

Změna v účastnících řízení není změnou žaloby ve smyslu § 95 a řídí se jinými ustanoveními.

Změna ve skutkových tvrzeních a navržených důkazních prostředcích rovněž zpravidla nebude změnou žaloby. Ustanovení § 235 ČRS stanovilo, že za změnu žaloby nesluší pokládati, když skutkové okolnosti v žalobě udané a důkazy v ní nabídnuté se změní, doplní, vysvětlí neb opraví, aniž se změní žalobní důvod. I bez výslovného ustanovení v platném občanském soudním řádu můžeme prohlásit, že totéž platí i dnes vzhledem k § 43.

Je tedy pouze otázka, zda změnu žalobního důvodu bez změny žalobního petitu můžeme dnes pokládat za změnu žaloby. Žalobní důvod, podle stanoviska, které jsme zaujali v části I/2, není náležitostí žaloby, nýbrž otázkou právního posouzení skutečností v žalobě uvedených. Právní posouzení je věcí soudu a dospěje-li soud k jinému právnímu závěru na konci řízení, než jaký si předběžně před tím učinil, nejde samozřejmě o změnu žaloby. Nejde však o změnu žaloby ani tehdy, jestliže žalobce právní důvod v žalobě výslovně uvádí a soud skutkový stav kvalifikuje jinak.

O změnu žaloby by tedy šlo pouze tehdy, když by žalobce v průběhu řízení změnil nikoli pouze tvrzený právní důvod, ale svá skutková tvrzení

⁹⁷⁾ Kommentarij k GPK, str. 61.

⁹⁸⁾ Komentář k OSŘ, 1970, I. díl, str. 341; Macur: Dispozitivne úkony účastníků, PO 1969, str. 720; Fiala, Švestka: cit. článek, str. 79.

⁹⁹⁾ Tamtéž.

a to podstatným způsobem. Zde je nutno rozlišit změnu tvrzeného skutkového stavu jako celku na straně jedné od pouhé změny, doplnění či opravy jednotlivé tvrzené skutečnosti. V prvním případě půjde o změnu žaloby, neboť změněný skutkový stav povede také k jinému právnímu posouzení. Ve druhém případě nepůjde o změnu žaloby.

Rozlišení obou případů může být v praxi někdy obtížné. Obecným vodítkem zde může být to, zda původně tvrzený skutkový stav je pouze dále rozvíjen, ale v zásadě není s dalšími tvrzeními v rozporu, anebo zda jde o zcela různé skutkové stavy. Pouze druhý případ představuje změnu žaloby ve smyslu § 95 (srov. příklady již uvedené na str. 00).

Věnujme nyní pozornost otázce, na jaké podmínky může být vázána přípustnost změny žaloby, když jsme již výše zdůvodnili, že změna žaloby nemůže být zcela svévolná.

Podobně jako u zpětvzetí žaloby může zde pozitivní právo požadovat souhlas žalovaného nebo souhlas soudu. Souhlas soudu se změnou žaloby může být různě podmíněn.

Podle § 235 ČRS mohl žalobce změnit žalobu bez dalšího do zahájení sporu, tj. před doručením žaloby žalovanému. Po zahájení sporu, jakmile již byla žaloba žalovanému doručena, bylo zapotřebí svolení žalovaného. Dal-li žalovaný souhlas ke změně žaloby, třeba jen i konkludentně, musel soud pokračovat v řízení o změněné žalobě. Potud byla vůle stran rozhodující. Pokud však žalovaný souhlas nedal, mohl přesto změnu žaloby povolit soud za podmínky, že „následkem změny není se obávati značného stížení nebo průtahu jednání“ (§ 235 ČRS). Pro souhlas soudu, vyžadovaný pouze v případě nesouhlasu žalovaného, byla tedy rozhodná hospodárnost řízení.

Z civilněprocesních úprav socialistických zemí stanoví GPK RSFSR v čl. 34, že žalobce je oprávněn změnit základ nebo předmět žaloby, rozšířit nebo omezit žalobní nárok. Zákon sám nestanoví žádné omezující podmínky. Soudní praxe však vychází z toho, že možnost změny žaloby je omezena určitým rámcem, a to v žalobě uvedeným sporným právním vztahem. V rámci téhož právního vztahu připouští jakékoli změny, nesmí však cestou změny žaloby jít o uplatnění nového nároku ze zcela jiných důvodů, aniž by tu byla souvislost s původní žalobou.¹⁰⁰⁾ Tímto výkladem se zřejmě sleduje rovněž zajištění hospodárnosti řízení.

Polské procesní právo umožňuje změnu žaloby za podmínky, že soud je příslušný i pro řízení o změněné žalobě. Souhlas žalovaného ke změně se nevyžaduje. Změna žaloby sama o sobě nevyžaduje ani souhlas soudu. Přivolení soudu je však nezbytné v případě, že změna žaloby spočívá vlastně ve zpětvzetí původní žaloby nebo ve vzdání se původně uplatněného práva. Tyto případy je třeba posuzovat stejně jako zpětvzetí žaloby a soud takto-

¹⁰⁰⁾ Kommentarij k GPK, str. 61.

vou změnu nepřipustí, je-li to v rozporu s právem, se zásadami socialistického soužití nebo jestliže to hrubě narušuje spravedlivý zájem oprávněných osob.¹⁰¹⁾

Z tohoto stručného přehledu některých právních úprav je patrné, že souhlas žalovaného se změnou žaloby, na rozdíl od zpětvzetí žaloby, se nevyžaduje, alespoň ne bezpodmínečně. Důvodem je, že změna žaloby, na rozdíl od zpětvzetí žaloby, neznamená ukončení řízení bez meritorního rozhodnutí, nýbrž je pouze jiným, než původním vymezením předmětu řízení. Vymezení předmětu řízení je zásadně věcí žalobce a není tedy důvodu, proč by žalovaný měl být oprávněn změnu žaloby zmařit. Takové pojetí „setrvační povinnosti“ by bylo příliš formalistické a v moderním procesním právu, zejména socialistickém procesním právu, nežádoucí. To neplatí, jestliže je změněná žaloba vlastně žalobou novou, čemuž lze bránit buď tím, že se taková změna nepřipouští vůbec nebo jen se souhlasem soudu (viz popsaná polská úprava). Jinak k ochraně žalovaného postačí, jestliže se soud postará o to, aby byl žalovaný náležitě o změně informován a mohl uplatnit své námítky a obrany proti změněné žalobě. To většinou znamená, že musí dojít k odročení jednání.

Jiná je otázka přivolení soudu ke změně žaloby. Tím je většinou sledována hospodárnost řízení. Jde totiž o to, aby se žalobci zabránilo měnit žalobu v době, kdy již byly v řízení dosaženy určité výsledky, zejména provedeno dokazování, přičemž změnou žaloby by se tyto výsledky staly bezpředmětné a zbytečné a celé řízení by vlastně začínalo od počátku.

Ustanovení § 95 to vyjadřuje tak, že soud změnu nepřipustí, jestliže by výsledky dosavadního řízení nemohly být podkladem pro řízení o změněném návrhu.

Soud tedy z tohoto hlediska připustí změnu žaloby, jestliže dosavadní výsledky mohou být podkladem pro řízení o změněném návrhu, byť i ne samy o sobě, ale ve spojitosti s dalšími poznatky soudu. Změna žaloby bude totiž patrně vždy znamenat, že se řízení protáhne a jde jen o to, aby se výsledky již získané nestaly bezpředmětnými. Probereme-li z tohoto hlediska jednotlivé výše uvedené případy změny žaloby, lze obecně říci, že nepřipustnost změny z tohoto prvního důvodu přichází v úvahu tam, kde by změna žaloby spočívala v úplné změně skutkového stavu, ať už ve spojení se změnou petitu nebo bez takové změny. Změna žalobního petitu při zachování nebo doplnění skutkového stavu nebude s požadavkem zákona v rozporu. Tímto ustanovením tedy zákon sleduje zachování alespoň minimální konexity mezi původní a změněnou žalobou.

V rámci svých úvah o použitelnosti dosavadních výsledků řízení musí soud ovšem přihlédnout i k dalším předpokladům, které výslovně záko-

¹⁰¹⁾ Siedlecki: cit. práce, str. 202.

nejsou stanoveny nejsou. Musí totiž posoudit, zda změněná žaloba splňuje všechny procesní podmínky, zejména zda je dána pravomoc a příslušnost soudu a zda změně nebrání překážky litispendence a rei iudicatae. Pokud by některá z procesních podmínek splněna nebyla, nemohl by soud změnu žaloby připustit, protože by vzápětí musel pro nedostatek procesní podmínky zastavit řízení.

Druhým důvodem pro nepřipuštění změny žaloby soudem podle § 95 je, že by změna návrhu byla v rozporu se zájmem společnosti. Štajgr v již citované studii dospívá při rozboru tohoto ustanovení k závěru, a to ještě s větším důrazem než při zpětvzetí žaloby, že jde o ustanovení bezpředmětné. Tvrdí totiž, že změna žaloby nemůže nikdy být v rozporu se zájmem společnosti. Argumentuje takto: kvantitativní ani kvalitativní změna žalobního petitu při zachování skutkového stavu nebo pouze částečné změně skutkového stavu se nemůže do rozporu se zájmem společnosti dostat, protože změna žaloby je důsledkem materiálněprávního předpisu, z něhož plyne určitý nárok. Protože procesní právo slouží ochraně hmotného práva, je třeba materiálněprávnímu posuzování přiznat logickou prioritu a proto je zde rozpor se zájmy společnosti vyloučen. Zbývá pak případ takové změny žaloby, která spočívá v uplatnění zcela jiného hmotněprávního nároku na základě zcela jiného skutkového stavu. Protože takovou změnu nemůže soud připustit už z toho důvodu, že výsledky dosavadního řízení by nemohly být podkladem pro řízení o změněném návrhu, je zcela zbytečné uvažovat o případném rozporu se zájmem společnosti.¹⁰²⁾

Se Štajgrovy závěry lze, podle mého soudu, plně souhlasit. Také publikovaná judikatura to dokazuje, když neposkytuje za účinnosti obou posledních soudních řádů ani jeden příklad nepřipuštění změny žaloby pro rozpor se zájmem společnosti, zatímco nepřipuštění změny z důvodu hospodárnosti lze nalézt.

Tak se skutečně jeví toto ustanovení § 95 bezpředmětné. Navíc soudím, že ani z hlediska teoretické koncepce podmíněnosti dispozičních procesních úkonů v socialistickém procesu nejde o ustanovení zdařilé a domyšlené. Změna žaloby je v případech, kdy nejde pouze o kvantitativní změnu petitu, vlastně novou žalobou. K podání žaloby nevyžaduje zákon, a z povahy věci ani vyžadovat nemůže, zkoumání jejího souladu nebo rozporu se společenským zájmem. Jde přece o poskytnutí ochrany subjektivním právům, a to samo nemůže být v rozporu se zájmem společnosti, když je to právě cíl a účel celého procesu. Případný rozpor se zájmy společnosti by nastal teprve tehdy, když by šlo o bezdůvodně požadovanou ochranu, což prokáže teprve výsledek řízení a projeví se v obsahu konečného rozhodnutí. Jestliže tvrdíme, že ochrana se poskytuje i zamítavým rozhodnutím, a to v tomto

¹⁰²⁾ Štajgr: práce cit. v pozn. 90, str. 217.

případě žalovanému proti bezdůvodným nárokům žalobce, jde o tentýž případ i při změně žaloby v průběhu řízení. Není tedy v tomto případě důvodu pro zkoumání společenského zájmu a tato část ustanovení § 95 se jeví jako nadbytečná snaha o preferenci společenských zájmů u všech dispozičních úkonů, i tam, kde tyto zájmy nemohou být nijak ohroženy.

Účinky soudem připuštěné změny žaloby se projeví v procesu tak, že soud upustí bez meritorního rozhodnutí a tedy samozřejmě bez účinků rei iudicatae od projednání původní žaloby a pokračuje v řízení o změněné žalobě. Nejde však o dvě řízení; obě části, před změnou žaloby i po ní, tvoří jeden celek a procesní i hmotněprávní úkony zůstávají zachovány. Pokud jde o účinky v hmotněprávní oblasti, zejména z hlediska zachování hmotněprávních lhůt, je rozhodná doba uplatnění nároku, tedy okamžik žalobcova projevu o změně žaloby. Teprve tímto dnem se staví (přerušuje) běh promlčecí doby pro nárok nově ve změněné žalobě uplatněný.

IV. VZÁJEMNÁ ŽALOBA

Procesněprávní vztah založený žalobou umožňuje žalovanému účastníkovi, aby se bránil vydání meritorního rozhodnutí vůbec, nebo aby se bránil vydání meritorního rozhodnutí pro něj nepříznivého. Podle toho se rozlišují procesní *obran*y žalovaného v prvním případě (obranou se uplatňují překážky procesní povahy, které mají vést k odmítnutí žaloby, popř. zastavení řízení) a *námítky* žalovaného ve druhém případě (námítky plynoucí z hmotného práva, jimiž žalovaný sleduje cíl zamítnutí žaloby). Z procesněprávního vztahu založeného žalobou dále vzniká žalovanému právo vykročit z mezí pouhé obrany proti žalobě a uplatnit aktivně své vlastní nároky proti žalobci. Tomu slouží procesní institut vzájemné žaloby (žaloby navzájem, protižaloby).

Vzájemnou žalobou je žaloba, kterou v průběhu již započatého řízení podává žalovaný proti žalobci a kterou se žalovaný domáhá ochrany svého porušeného či ohroženého práva. Podmínky a rozsah přípustnosti vzájemné žaloby mohou být platným právem stanoveny různě s ohledem na to, že institut vzájemné žaloby má své výhody i nevýhody.

Mezi nesporné výhody vzájemné žaloby patří to, že vzájemné nároky účastníků, zpravidla nějak skutkově souvisící, mohou být důkladněji posouzeny v jednom řízení a současné rozhodnutí o nich brání tomu, aby si popřípadě různá rozhodnutí vydaná v samostatných řízeních odporovala. Ze společného jednání vzájemných nároků plyne dále úspora času i nákladů řízení jak pro účastníky, tak pro soud, protože skutková zajištění, rozhodná pro oba vzájemné nároky, není třeba znovu opakovat.

Naproti tomu za nevýhodu vzájemné žaloby je třeba považovat, z hlediska už zahájeného řízení to, že se toto řízení protahuje a komplikuje uplatněním nových nároků, které předmětem řízení od počátku nebyly a že žalovaný může popřípadě záměrně řízení takto ztěžovat, aby oddálil rozhodnutí.

Výhody vzájemné žaloby jsou přesto natolik převažující, že ji procesní řády, zejména též socialistické, vesměs připouštějí, ač tomu tak ve vývoji civilního procesu vždy nebylo. Byla však známa už v římském právu (*re-conventio*).

Svou podstatou je vzájemná žaloba zvláštním případem objektivní kumulace, tedy spojení různých nároků ke společnému projednání a rozhodnutí. Protože však ke kumulaci zde dochází z iniciativy žalovaného, nikoli žalobce, vykazuje určité zvláštní znaky, tj. může být současně prostředkem obrany žalovaného. Proto se někdy v literatuře hovoří o dvojím charakteru vzájemné žaloby, jako procesního prostředku zároveň obranného i útočného (uplatnění taktiky, že nejlepší obranou je útok).¹⁰³⁾ To však závisí na konkrétní pozitivněprávní úpravě přípustnosti vzájemné žaloby. Pro oblast čs. platného procesního práva nelze, domnívám se, s touto charakteristikou ve všech případech souhlasit. Vzájemná žaloba jakožto žaloba se všemi náležitostmi a účinky žaloby je v tomto smyslu vždy prostředkem „útočným“; prostředkem obranným pak je pouze tehdy, když směřuje k popření nebo oslabení původně uplatněného nároku (zejména při kompenzaci). Tak tomu však vždy nemusí být a vzájemná žaloba může se domáhat jiného nároku, který vedle původně uplatněného může obstát. Pak ovšem nelze hovořit o tom, že je prostředkem obrany.¹⁰⁴⁾

Podmínky přípustnosti vzájemné žaloby v čs. platném právu jsou tyto:

a) Procesní legitimace aktivní a pasivní. Vzájemnou žalobu může podat pouze žalovaný proti žalobci (§ 97). Z toho plyne, že vzájemná žaloba je z povahy věci vyloučena v nesporných řízeních, kde účastníci nemají postavení vzájemných odpůrců. Z § 32 a 35 nutno dovodit, že vzájemnou žalobu může podat též prokurátor a národní výbor. Vzájemnou žalobu může podat i jen některý ze společníků na straně žalované proti některému ze společníků na straně žalující.

Vzájemnou žalobu však nemůže podat vedlejší účastník a rovněž nikdo, kdo není účastníkem, ač by jím podle hmotného práva měl být. Nelze tedy nikterak cestou vzájemné žaloby rozšiřovat okruh účastníků vymezený původní žalobou. V tomto směru jsou vesměs procesní úpravy shodné.

b) Včasné podání. Vzájemnou žalobu lze podat za řízení (§ 97). To znamená, že žalovanému vzniká právo na podání vzájemné žaloby od okamžiku zahájení řízení. Zákon nestanoví, do kdy lze vzájemnou žalobu podat. Judikatura správně nepřipouští podání vzájemné žaloby v odvolacím řízení, protože by to bylo v rozporu s ustanovením o věcné příslušnosti a věc by v první instanci řešil odvolací soud (R 76/1968). Proto je též třeba pro první instanci dovodit, že vzájemnou žalobu lze podat nejdéle do vy-

¹⁰³⁾ Siedlecki: cit. práce, str. 220; Solus, Perrot: cit. práce, str. 298.

¹⁰⁴⁾ Obdobně Kommentarij k GPK, str. 195.

hlášení rozhodnutí o původní žalobě. Soud má vždy možnost vyloučit vzájemnou žalobu k samostatnému řízení, jestliže je spojení nevhodné a pro to budou tím spíše dány důvody, čím později je vzájemná žaloba podána. Její podání před vyhlášením rozhodnutí nebude už zpravidla vhodné. Protože však vzájemná žaloba je určitým způsobem zvýhodněna (např. v otázce místní příslušnosti), měl by být okamžik, do kdy lze této výhody využít, stanoven přesně.

Civilní řád soudní připouštěl podání vzájemné žaloby do skončení ústního jednání v první stolici (§ 233 ČRS). Rovněž ve francouzském procesu judikatura připouští podání vzájemné žaloby do skončení ústního jednání, čl. 131 GPK RSFSR do vynesení soudního rozhodnutí, čl. 204 polského KPC nejpozději při prvním jednání, jímž má ovšem zpravidla, tak jako v naší procesní úpravě, řízení končit.

Při nedostatku výslovné úpravy u nás a při srovnání pozitivněprávních úprav výše popsaných, lze snad dovodit, že vyhlášení rozhodnutí soudem I. stupně může být tou nejzazší časovou hranicí pro podání vzájemné žaloby. To pak ovšem s důsledkem, že soud je podle § 89 pro projednání takové žaloby příslušný, i když rozhodne, že ji vyloučí k samostatnému řízení. Výslovná zákonná úprava by zde však patrně byla namístě.

c) Přípustný nárok vzájemnou žalobou uplatněný. V tomto směru se jednotlivé právní úpravy nejvíce liší. Patrně nejširší je naše platná úprava, která připouští uplatnění jakýchkoli vzájemných nároků odpůrce cestou vzájemné žaloby. Ustanovení § 97 o vzájemné žalobě odkazuje totiž nepřímo na ustanovení o spojení věcí (§ 112); spojit pak lze věci, které spolu skutkově souvisí nebo se týkají týchž účastníků. Protože totožnost účastníků, byť i v opačných procesních rolích je u vzájemné žaloby dána vždy, je možno vzájemnou žalobou uplatnit jakýkoli nárok, přičemž skutková či jiná souvislost s nárokem původní žalobou uplatněným se nevyžaduje. Soud je oprávněn vyloučit vzájemnou žalobu k samostatnému řízení, opět za podmínek § 112; přichází tedy v úvahu vyloučení věci, které se ke spojení nehodí. Vhodnost či nevhodnost společného řízení o vzájemné žalobě hodnotí tedy pouze soud v konkrétním případě a musí mít přitom na zřeteli hledisko procesní hospodárnosti spojeného či odděleného řízení.

Jiné procesní řády zpravidla vhodnost nároku uplatňovaného vzájemnou žalobou přímo vymezují, většinou následovně: vždy se připouští uplatnění kompenzabilního nároku a uplatnění nároku, který skutkově souvisí s původním. Nadto naše dřívější právní úprava připouštěla vzájemnou žalobu na rozhodnutí prejudiciální otázky (§ 96 JN), ve francouzském procesním právu se připouští uplatnění jiného než kompenzabilního nároku, pokud směřuje k obraně proti původní žalobě a uplatnění nároku na náhradu škody způsobené původní žalobou.¹⁰⁵⁾ Občanský soudní řád RSFSR dále

¹⁰⁵⁾ Solus, Perrot: cit. práce, str. 304.

připouští vzájemnou žalobu, jestliže nárok v ní uplatněný zcela nebo zčásti vylučuje uspokojení původního nároku (čl. 132), bulharské procesní právo požaduje souvislost s původně uplatněným nárokem, maďarské požaduje, aby nárok plynul z téhož právního vztahu, jako nárok v původní žalobě uplatněný.

Všechna tato řešení, mnohdy až kazuistická, nepřinášejí patrně ve srovnání s naší zcela obecnou úpravou nějaké podstatné výhody. Naopak se zdá, že cíle sledovaného právní úpravou vzájemné žaloby, tak jak byl v úvodu této části vymezen, lze spíše dosáhnout tam, kde se soudu ponechá dostatečná volnost úvahy, zda v konkrétním případě je spojení z hlediska procesní ekonomie vhodné, přičemž žádné spojení nároků (ostatně ne vždy předvídatelné) není předem vyloučeno. Proto považuji v tomto směru československou platnou právní úpravu za plně vyhovující.

d) Příslušnost soudu pro projednání vzájemné žaloby. Podle obecných ustanovení o místní příslušnosti zpravidla soud příslušný k projednání původní žaloby není zároveň příslušný pro projednání vzájemné žaloby. Aby tím možnost podání vzájemné žaloby nebyla citelně oslabena, stanoví se zde zpravidla zvláštní místní příslušnost, a to příslušnost podle původní žaloby (§ 89 stanoví, že soud, který je příslušný k řízení o určité věci, je příslušný i k řízení o vzájemných návrzích odpůrců, s výjimkou věcí, kdy je dána výlučná místní příslušnost podle § 88; důvody pro stanovení výlučné místní příslušnosti jsou zpravidla totiž tak závažné, že ani z důvodu vzájemné žaloby nelze tuto příslušnost měnit). Obdobně je otázka místní příslušnosti řešena i v civilněprocesních předpisech jiných zemí.

Řízení o vzájemné žalobě zpravidla probíhá ve spojení s řízením o žalobě původní (pokud soud výjimečně nerozhodne, že provede samostatná řízení; i tu pak vzájemná žaloba zůstává vzájemnou žalobou, jestliže splňuje podmínky a příslušnost podle § 89 zůstává zachována).

Provádí-li soud spojené řízení, rozhodne také zpravidla o obou žalobách jedním rozsudkem. To však nic nemění na tom, že řízení koná a rozhoduje o dvou samostatných žalobách. Proto na vzájemnou žalobu musí soud pohlížet jako na každou jinou samostatně podanou žalobu. Musí tedy zkoumat její náležitosti, starat se o doplnění a opravu vzájemné žaloby, dbát, aby byl splacen soudní poplatek ze vzájemné žaloby, ač v případě vzájemné žaloby nezaplacení poplatku nevede výjimečně k zastavení řízení (§ 8 SP). Vzájemná žaloba je samostatnou žalobou i z hlediska všech účinků, jak procesních, tak i hmotněprávních. Má tedy soud povinnost i ohledně vzájemné žaloby zkoumat splnění procesních podmínek. Dojde-li k zastavení řízení o vzájemné žalobě pro nedostatek procesních podmínek, pokračuje soud v řízení o žalobě původní. Totéž ovšem platí i naopak, takže zastavení řízení o původní žalobě, a to z jakéhokoli důvodu, nebrání pokračování v řízení o žalobě navzájem.

Poněkud zvláštní případ v souvislosti se vzájemnou žalobou představuje v procesu otázka *hmotněprávní kompenzace* (započtení) vzájemné pohledávky jako jeden z důvodů zániku práv a povinností.

Kompenzace v procesu je zvláštním případem proto, že z povahy věci musí být v procesu přípustná jako námitka žalovaného, směřující k zamítnutí žaloby proto, že žalovaná pohledávka kompenzační zanikla. Zároveň však musí procesní právo, aby bylo skutečně účinným nástrojem ochrany subjektivních práv, umožnit žalovanému dosáhnout nejen zamítnutí žaloby z důvodu platné kompenzace, ale dosáhnout nadto přisouzení té části své pohledávky, která původně uplatněnou pohledávku převyšuje. A to je právě možné cestou vzájemné žaloby.

Při pozitivněprávní úpravě pak vznikají problémy zejména v otázce, zda a do jaké míry je o vzájemné pohledávce pravomocně rozhodnuto, když, stručně řečeno, o námitce soud nerozhoduje ve výroku rozsudku, kdežto o vzájemné žalobě rozhoduje ve výroku rozsudku (pokud zákon jinak výslovně nestanoví).

Problematickou kompenzace v procesu se zabýval v poslední době u nás Hrdlička.¹⁰⁶⁾ V úvodu své studie poukazuje na to, že jde stále o problém nerozřešený, čehož dokladem je i skutečnost, že od počátku století byla kompenzace v procesu zákonem upravena na našem území čtyřikrát a po každé odchýlně. Ani současnou právní úpravu nelze považovat za dokonalou, přilicemž více problémů vyvolává námitka kompenzace, které také autor věnuje převážně pozornost. Tato otázka se však vymyká z rámce našeho tématu. Proto se zaměříme pouze na kompenzaci v souvislosti se vzájemnou žalobou.

Podle § 98 je vzájemným návrhem i projev odpůrce, jímž proti návrhovateli uplatňuje svou pohledávku k započtení, avšak jen pokud navrhuje, aby bylo přisouzeno více, než co uplatnit návrhovatel. Jinak soud posuzuje takový projev jen jako obranu proti návrhu.

Z citovaného zákonného textu mohou plynout při jeho interpretaci tyto problémy, k nimž se postupně vyjádříme:

a) posouzení otázky, zda jde o námitku žalovaného či o vzájemnou žalobu;

b) otázka, zda vzájemná žaloba zahrnuje pouze část převyšující žalobcem uplatněnou pohledávku nebo celou protipohledávku žalovaného;

c) znění výroku rozsudku.

Ad a) Pochybnosti vzbuzuje zejména koncepce citovaného ustanovení, pokud přenechává rozlišení obrany (správně námitky) a vzájemné žaloby soudu.¹⁰⁷⁾ Především je třeba říci, že toto rozlišení je důležité a má prak-

¹⁰⁶⁾ Hrdlička: Kompenzace v procesu, AUC 4/1971.

¹⁰⁷⁾ Srov. též Hrdlička, práce cit. v předchozí pozn., str. 224, kde je koncepce § 98 kritizována ještě z jiných důvodů.

tický význam. Jinak bude soud posuzovat námitky žalovaného a jinak vzájemnou žalobu, zejména z hlediska náležitostí úkonu, z hlediska další dispozice námitkou či vzájemnou žalobou, z hlediska pokračování v řízení při případném zastavení řízení o původní žalobě atd.

Z dispozičního charakteru civilního řízení vyplývá podle mého názoru, že druh procesního úkonu musí být určen tím, kdo jej činí, tedy v tomto případě žalovaným účastníkem. S tímto charakterem se ustanovení § 98 dostává do rozporu, když vlastně soudu ukládá, aby úkon posoudil z hlediska rozsahu vzájemné pohledávky bez ohledu na vůli účastníka. Dostává se dále do rozporu i s ustanovením hmotného práva o kompenzaci.

Podle § 96 OZ je totiž k započtení zapotřebí, aby některý z účastníků učinil projev směřující k započtení. Pokud žalovaný takový projev v řízení (ani mimo ně) neučiní, ale podá vzájemnou žalobu, nemůže soud tuto vzájemnou žalobu, vzdor ustanovení § 98, považovat za pouhou námitku, ale musí projednat vzájemnou žalobu odpůrce a o obou uplatněných nárocích v rozsudku rozhodnout.¹⁰⁸⁾ V takovém případě totiž k hmotněprávnímu započtení vůbec nedojde. Soud musí žalovaného v tomto směru poučit, ale domnívám se, že jeho jasně projevenou vůli nemůže nerespektovat.

Kdyby naopak žalovaný vznesl za řízení námitku započtení své pohledávky, která převyšuje pohledávku původně žalovanou, nemohl by ji soud bez dalšího považovat za vzájemnou žalobu, ale musel by žalovaného poučit, že jen podá-li vzájemnou žalobu, může se domoci i prisouzení toho, oč jeho pohledávka převyšuje pohledávku žalobcovu. Neučiní-li to žalovaný, bude jeho projev považován za námitku a k rozhodnutí o převyšující části protipohledávky vůbec nedojde. Žalovanému nelze ani bránit v tom, aby svou větší pohledávku vědomě a úmyslně namítl k započtení pouze v části, která se rovná žalobcově pohledávce a více nepožadoval.

Rovněž v případě, že by žalovaný namítl k započtení svou pohledávku, která není kompenzabilní (§ 97 OZ), musel by jej soud poučit, že může podat vzájemnou žalobu, ale jinak by k námitce nepřihlížel, když ke kompenzaci nemůže podle hmotného práva dojít.

Domnívám se tedy, že nakonec musí být ve všech případech rozhodná vůle žalovaného. Soud je povinen ho poučit o jeho právech a možném procesním postupu, ale nemůže sám rozhodovat o tom, zda se žalovaný bude pouze bránit námitkou kompenzace, nebo zda nastoupí „útočnou“ cestu vzájemné žaloby. Proto se ustanovení § 98 jeví v tomto smyslu jako nereálné.

Ad b) Uplatní-li žalovaný vzájemnou žalobou svou pohledávku vyšší než je původně uplatněná pohledávka, a jde-li o pohledávky kompenzabilní, vzniká otázka, zda se vzájemnou žalobou uplatňuje pouze část pohledávky převyšující pohledávku žalobcovu a do výše žalobcovy pohledávky jde

o námitku, anebo zda se vzájemnou žalobou uplatňuje vzájemná pohledávka celá.

Ač by doslovné znění § 98 spíše nasvědčovalo názoru prvému, příkláním se ke stanovisku, že vzájemnou pohledávku žalovaného nelze nějak procesně štěpit a že vzájemnou žalobou je uplatněna celá pohledávka žalovaného. To má svůj důvod a praktický význam v tom, že předmětem řízení je celá protipohledávka. Dojde-li k zastavení řízení o původní žalované pohledávce, musí soud pokračovat v řízení o vzájemné žalobě a rozhodnout o celé protipohledávce žalovaného, nikoli jen o převyšující části.¹⁰⁹⁾

Ad c) V případě vzájemné žaloby se výrok rozsudku musí vyslovit o obou vzájemně uplatněných nárocích, a to platí i v případě kompenzovaných nároků. Proto musí soud v případě úspěšnosti vzájemné žaloby původní žalobu zamítnout (s odůvodněním, že původní nárok zanikl kompenzací s protipohledávkou žalovaného) a žalovanému rovněž ve výroku rozsudku přisoudit částku ve výši přesahující původní žalobní pohledávku. Stejně tak je nutno ve výroku rozsudku zamítnout vzájemnou žalobu, pokud nárok jí uplatněný nebude po právu a ke kompenzaci nedojde, žalobci pak přiznat nárok žalobou uplatněný.

¹⁰⁸⁾ Shodně řeší Komentář k OSŘ, 1970, I. díl, str. 352.

¹⁰⁹⁾ Komentář k OSŘ, 1970, I. díl, str. 357.

V. ZÁVĚR

V jednotlivých částech práce jsme postupně dospěli k dílčím závěrům, jak pokud jde o teoretickou koncepci právního institutu žaloby a souvisících otázek, tak i pokud jde o konfrontaci platné československé procesní úpravy s touto teoretickou koncepcí, popř. i s pozitivněprávní úpravou zkoumaných otázek v jiných zemích.

Učinit nějaký celkový závěr by bylo velmi obtížné. Leckde jsme konstatovali, že platná právní úprava vyhovuje sledovanému účelu, totiž poskytnout subjektům práv účinný nástroj k jejich ochraně za současného respektování celospolečenských zájmů socialistické společnosti, leckde jsme konstatovali, že platná právní úprava nevyhovuje nebo by mohla být v určitém směru zdokonalena. Celkem však takových hodnotících závěrů není v práci mnoho. Pozitivněprávní úprava žaloby a souvisících otázek, kterým byla věnována pozornost, je dosti kusá a řadu problémů vůbec neřeší.

Právní praxe je však denně stavěna před různé otázky, mj. i procesní, které musí řešit. Tak se judikatura čs. soudů vypořádává i s nejrůznějšími spornými otázkami, které v souvislosti se žalobami v občanskoprávních věcech mohou vzniknout. Hodně dlužna zde zůstává procesní teorie, která se u nás v posledním období těmto otázkám věnovala jen okrajově a dílčím způsobem. Jestliže se proto podařilo v této práci alespoň vymezit problémy a sporné otázky, shrnout názory k nim vyjádřené a upozornit tak na ně, pak splnila svůj účel. Vlastní stanoviska k některým z těchto problémů jsou pak samozřejmě diskusní. Nebude snad na škodu si závěrem ta z nich, která považuji za podstatná, připomenout.

V první části práce je pozornost věnována praktickým otázkám žalobních náležitostí, avšak zejména vyjasnění teoretických prvků žaloby (předmět žaloby, žalobní důvod), které jako pojmy se běžně užívají, jejichž obsah je však značně neurčitý. Pokud jde o předmět žaloby, zaujímám stanoviska,

že je jím tzv. procesní (žalobní) nárok. Za žalobní důvod považují právní kvalifikaci skutkového stavu, je proto určení žalobního důvodu věcí soudu (*iura novit curia*). Žalobce není povinen se určitého žalobního důvodu dovolávat. V kapitole o žalobním petitu srovnávám rozsah uplatnění zásady *ne ultra petita* u nás a v některých socialistických státech. Protože širší výjimek z této zásady je otázkou správného uplatnění dispoziční zásady v socialistickém civilním procesu, považují naši platnou úpravu, která po poslední novele OSŘ připouští tyto výjimky v nejužším rozsahu, za správnou a vyhovující.

Druhá část pojednává o druzích žalob. Zvláštní pozornost zde je věnována určovací žalobě, kterou považují za zvláštní procesní prostředek, jehož účelem je ochrana právní jistoty. Vedle řešení dílčích sporných otázek, jichž je v této souvislosti celá řada, hodnotím podstatu a význam určovací žaloby, která by vzhledem ke svému preventivnímu účelu mohla mít v socialistickém civilním procesu významnější místo, než jaké dosud má. V otázce tzv. pravotvorných žalob zaujímám stanovisko, že jsou zvláštním druhem žalob (s výhradou terminologické nepřesnosti), jejichž společné charakteristické rysy se pokouším shrnout.

Třetí část je věnována dispoziční žalobě. Teoretickým východiskem je zde dispoziční princip socialistického civilního procesu, širší jeho uplatnění a jeho nezbytná omezení ve společenském zájmu. Z tohoto hlediska rozbor platné úpravy zpětvzetí žaloby a změny žaloby, rovněž i ve srovnání s právní úpravou v jiných socialistických státech, ukazuje, že zkoumání případného rozporu těchto úkonů se společenským zájmem není dosti důvodné, když společenský zájem je dostatečně chráněn jinými procesními prostředky. Naproti tomu, zejména u zpětvzetí žaloby, není v čs. platné právní úpravě dostatečně chráněn zájem žalovaného.

Čtvrtá část pojednává o vzájemné žalobě. V konfrontaci s jinými právními úpravami je naše úprava přípustnosti vzájemné žaloby nejširší, ponechává posouzení vhodnosti spojení soudu, což považují z hlediska účelu vzájemné žaloby za správné řešení. Nelze však považovat za uspokojivé řešení otázky kompenzace, zejména rozlišení procesní námitky a vzájemné žaloby, kde se procesní právo dostává do rozporu s hmotněprávní úpravou započtení.

SEZNAM LITERATURY

- Abramov S. N.: Občiansky proces SSSR, Bratislava 1951.
- Avdejenko N. I.: Isk i jeho vidy v sovětskom graždanskom procesualnom prave, Leningrad 1951.
- Boháček M.: Actio negatoria, Praha 1938.
- Boura F.: Soudní rozhodnutí, Orbis 1957.
- Cerman J.: Změna žalobního důvodu, Právník 1940, str. 480.
- Československé občanské právo (učebnice), Orbis 1974.
- Češka Z.: Vztah občanského procesu k občanskému a rodinnému právu, AUC 1–2, 1966.
- Dobrovolskij A. A.: Iskovaja forma zaščity prava, Moskva 1965.
- Dobrovolskij A. A., Ivanova S. A.: Osnovnyje problemy iskovoj formy zaščity prava, Moskva 1976 (rukopis).
- Dobrovolskij A. A., Nevai a kol.: Graždanskij process v socialističeskich stranach – členach SEV, Moskva 1977.
- Fiala J.: Důkaz zavinění v občanském soudním řízení, nakl. ČSAV 1965.
- Fiala J.: Historický vývoj některých procesních principů, zásad a institutů civilního procesu, AUC XXI/1974.
- Fiala J.: Spory vznikající z podnětu výkonu rozhodnutí, AUC XVI/1972.
- Fiala J.: Změna účastníka v občanskoprávním řízení, AUC/1961.
- Fiala J., Švestka J.: Úvaha nad ochranou vlastnického práva se zvláštním zřetelem k vlastnickým žalobám, Soc. zákonnost 2/1971.
- Fourneau A.: Pour une conception objective de l'action en justice, Aix–Marseille, thèse 1951.
- Gassin R.: La qualité pour agir en justice, Aix–Marseille 1955.
- Gerlich K.: Žaloby určovací, Právník 1932, str. 173.
- Gignoux Ch.: Les actions préventives, Paris 1935.
- Grňa J.: Binderova konstrukce žalobního práva, Právník 1930, str. 8.
- Grňa J.: Prejudicialita v civilním řízení, Brno 1930.
- Gurvič M. A.: Pravo na isk, Moskva–Leningrad 1949.
- Handl V. a kol.: Příprava soudního jednání, soudní jednání, Příručky MS ČR 36/1976.
- Hellwig K.: Anspruch und Klagrecht, Leipzig 1924.
- Heyrovský L.: Římský civilní proces, Bratislava 1925.

- Hora V.: Československé civilní právo procesní, II. díl, Praha 1923.
- Hora V.: Procesní úkony dle práva rakouského, Praha 1907.
- Hora V.: Učebnice civilního práva procesního, Praha 1947.
- Hrdlička J.: Kompenzace v procesu, AUC 4/1971.
- Hrdlička J.: Možnosti překročení mezí návrhu na zahájení řízení, Soc. zákonost 9/1964.
- Hrdlička J.: Prokurátorské žaloby v občanské právu procesním, Studie ČSAV 5/1968.
- Jelisejkin N.: Suděbnoje ustanovenije faktov imějuščich juridičeskoje značeniye, Moskva 1973.
- Jodlowski J. a kol.: Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego, Polska akademia nauk 1974.
- Klabouch J.: Staré české soudnictví, Orbis 1967.
- Klejnman A. F.: Novějšíje tečenija v sovětskoj nauke graždanskogo procesualnogo prava, Moskva 1967.
- Kommentarij k GPK RSFSR, Moskva 1976.
- Luby Š.: Občianskoprávny nárok, Právnické štúdie 1/1958.
- Macur J.: Dispozičné úkony účastníků, Právny obzor 1969.
- Macur J.: Občanské právo procesní v systému práva, UJEP, Brno 1975.
- Morel R.: Traité élémentaire de procédure civile, Sirey 1949.
- Nesrovnal V.: Dispozičná zásada občianskeho súdneho konania, Právnické štúdie 1/1969.
- Nypl M.: Právní důvod žaloby, Právník 8/1969.
- Občanské právo procesní (učebnice), Orbis 1968.
- Ott E.: Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního, Praha 1908.
- Procházka A.: Žalobní důvod, Praha—Brno 1932.
- Pužman J.: Právní nároky a procesní návrhy, Orbis 1957.
- Ratica J.: Základy procesního práva, Bratislava 1948.
- Rjabova E. V.: Osnovaniye iska v sovětskom graždanskom procese, Moskva 1964.
- Roubier P.: Droits subjectifs et situations juridiques, Dalloz 1963.
- Rozbor a směrnice NS o úrovni soudních rozhodnutí v občanském soudním řízení u soudů prvního stupně, 1967.
- Rubeš J. a kol.: Komentář k OSŘ I. a II., Orbis 1957 a 1959.
- Rubeš J. a kol.: Komentář k OSŘ I., Orbis 1970.
- Siedlecki W.: Zarys postępowania cywilnego, Warszawa 1968.
- Solus H., Perrot R.: Droti judiciaire privé, Sirey 1961.
- Sommer O.: Učebnice soukromého práva římského, Praha 1946.
- Steiner J.: Rozšírenie žaloby podľa o. s. p., Právny obzor 1955.
- Steiner V.: Občanské právo procesní v teorii a praxi, Orbis 1975.
- Steiner V.: Žaloba v poměru k právu hmotnému a procesnímu, Právník 5/1974.
- Švestka, Češka, Chyský: Promlčení a prekluze v čs. právním řádu, Orbis 1967.
- Štajgr F.: Některé teoretické otázky civilního práva procesního, AUC X/1969.
- Štajgr F.: Procesní podmínky a jejich zjišťování, AUC 1—2/1966.
- Štajgr F.: „Zájmy společnosti“ v civilním procesu, AUC 3/1967.
- Šťastný M.: Civilní žaloba v právu československém, Praha 1934.
- Vizioz H.: Études de procédure, Bordeaux 1956.
- Winterová A.: Úvaha nad pojetím dispoziční zásady v občanském právu procesním, AUC 2/1976.
- Zettl: Alternativní petit žalobní, Právník 1942.
- Žeruolis I.: Suščnost sovětského graždanskogo procesa, Vilnius 1969.

ИСК В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ПРАВЕ

РЕЗЮМЕ

Цель работы состоит в даче совокупного изложения проблематики иска в чехословацком социалистическом гражданском процессуальном праве и, таким образом, попытаться устранить проблемы в современной процессуальной литературе. Имелось в виду обобщить частичные проблемы, которые в научной литературе затрагивались лишь попутно, и, в частности, почти вовсе нераскрытые проблемы (например, предмет иска и основание иска как элементы иска). Работа не имела своей целью разрешить все вопросы, возникающие в связи с гражданско-правовым иском, а по крайней мере — постановку проблем и спорных вопросов, обобщение высказанных по ним мнений, и в общих чертах наметить пути их решения, что, конечно, можно считать дискуссионным.

Наименование первого раздела работы — Иск. Этот раздел посвящен, главным образом, элементам иска в теоретическом плане. В качестве элементов иска, как правило, приводятся стороны (участники), предмет иска и основание иска. Приведенный в работе обзор судебной практики, имевшей место в последнее время в чехословацких судах, говорит о том, что за изъятием понятия участники производства все эти теоретические понятия еще окончательно не установились и их содержание не является однозначным и бесспорным; но вместе с тем становится очевидной их необходимость для практики.

Предмет иска определяется в работе как так называемое исковое (или же процессуальное) требование в более широком смысле, то есть — содержание искового заявления вместе с мотивировкой фактической стороны дела.

Более проблематичным оказалось понятие основания иска. В научной литературе дается в общем — то сходное определение последнего как правоотношения, из которого проистекают права и обязанности, подлежащие разрешению по суду. Между тем проблемы возникают в следующем: является ли определение основания иска делом истца или является ли определение правооснований иска делом суда, ибо речь идет о юридической квалификации фактической стороны дела. Автор придерживается второго мнения по той причине, что оно соотносится с принципом *iura novit curia* и еще потому, что нельзя на участника переносить риск, вытекающий из неправильной юридической оценки фактической стороны дела, поскольку он и не обязан это делать.

Что касается просительного пункта иска, особое внимание уделено тому факту, что в социалистическом гражданском процессе находит применение принцип не

ultra petita partium, что полностью обосновано диспозитивным характером данного процесса. Здесь же автором рассматриваются и политико-правовые причины, ведущие к проломиению указанного принципа. По сравнению с действующей правовой регламентацией в других социалистических странах современная чехословацкая правовая регламентация возможностей выхода за пределы просительного пункта расценивается как удовлетворяющая, ибо ею допускаются изъятия из правила в наиболее узком и полностью обоснованном объеме.

Во втором разделе, поименованном Виды иска, рассматриваются вопросы классификации исков по различным критериям. Самой значительной следует считать классификацию по содержанию просительного пункта: иск о присуждении, иск о признании и иск (исковое заявление) по определению статуса. Наибольшее внимание в работе уделено искам о признании, так как последние вызывают гораздо больше теоретических и практических проблем, чем иски о присуждении, сущность и назначение которых по отношению к защите материального права являются более зримыми. Поэтому автор в самостоятельной главе пытается разрешить отдельные вопросы, связанные с иском о признании. Основываясь на анализе этих частичных вопросов, в работе предпринята попытка произвести оценку правовой сущности и значимости иска о признании. Иск о признании — это специфический процессуально-правовой инструмент, наличие которого не обязательно обусловлено соотношением материального и процессуального права, как это имеет место в отношении исков о присуждении. По своему назначению острие последнего нацелено на превентивное осуществление юридической гарантии применения правовых норм и на укрепление порядка в правоотношениях между субъектами прав, а тем самым и на обеспечение социалистической законности. Поэтому думается, что как раз в социалистическом гражданском процессе иск о признании может занять более видное место, чем занимает до сих пор.

Название третьего раздела работы — Право распоряжения иском. В нем рассматриваются вопросы распоряжения правом отказа от иска и правом на изменения иска. Теоретическим началом служит в этом отношении диспозитивный принцип социалистического гражданского процесса, масштабы его применения и, учитывая общественные интересы, безусловная необходимость в его ограничении.

Отказ от иска не может иметь место без каких-либо ограничений, последний, как правило, связан либо согласием ответчика, либо согласием суда. Первый вариант присущ скорее буржуазным процессуальным кодексам, а второй — социалистическим процессуальным кодексам, но имеются также исключения. Чехословацкое действующее законодательство связывает законную силу отказа от иска с наличием согласия суда, дача которого обусловлена тем, что действие (отказ от иска) не противоречит интересам общества. Анализируя это правило, автор разделяет высказанное уже в научной литературе мнение, что ссылка на интересы общества не имеет значения, так как при правильной трактовке и правильном применении закона наступление такого случая фактически невозможно; это и подтверждается судебной практикой, ибо применение соответствующего постановления в большинстве случаев никак нельзя считать правильным (в работе приведены конкретные факты).

С другой стороны, недостаток действующей правовой регламентации следует усматривать в том, что ею игнорируется заинтересованность ответчика в разрешении спора по существу и не предоставляется ему возможность своим несогласием воспрепятствовать отказу от иска. Действующая правовая регламентация не решает также вопрос о том, связано ли взятие иска обратно с отказом от исковых требований или нет, что должно было бы повлиять на правовой статус ответчика. Большинство процессуальных кодексов проводит грань между обоими случаями, когда в первом

из них больше уже не представляется возможным опять удачно предъявить иск, тогда как во втором это является вполне возможным (из числа социалистических процессуальных кодексов можно в этом отношении сослаться на польскую и советскую законодательные регламентации), но в чехословацкой действующей правовой регламентации этому не место. Поэтому в заключение работы автор приходит к выводу, что существующее на сегодняшний день решение данного вопроса в чехословацком гражданском процессуальном праве нельзя считать удовлетворяющим.

Возможность изменения искового заявления действующая правовая регламентация связывает согласием на это суда, который при этом исходит из следующих соображений: можно ли имеющиеся результаты производства по делу использовать в дальнейшем производстве по измененному заявлению. Этим правилом обеспечивается экономность производства по делу, защита ответчика от придинок и оно же полностью соответствует принципу диспозитивности. Далее, согласие суда обусловлено соображением о том, не противоречит ли изменение искового заявления интересам общества. И здесь автор разделяет мнение о том, что данное правило является беспредметным, так как наступление подобного случая фактически невозможно. Доказательством этого служит и судебная практика, ибо на протяжении действия обоих последних процессуальных кодексов ею не зафиксирован ни один случай недопущения по данному поводу изменения искового заявления. В работе автор высказывает мнение, что в свете теоретической концепции обусловленности распорядительных процессуальных действий в социалистическом процессуальном законодательстве упомянутое правило следует считать неудачным.

В четвертом разделе работы рассматриваются вопросы встречного иска. В первую очередь здесь дается определение условий допустимости встречного иска в действующей правовой регламентации в свете активного и пассивного оснований иска, своевременного его предъявления, а также условий в отношении требований по встречному иску и в отношении подсудности. По сравнению с другими законодательными регламентациями чехословацкая законодательная регламентация допустимости встречных исков является более обширной, ибо предоставляет суду полную возможность свободного усмотрения, уместно ли произвести соединение дел в целях обеспечения процессуальной экономии, причем заранее не исключена возможность любого соединения исковых требований. Учитывая назначение встречных исков, автор считает, что в данном отношении чехословацкая законодательная регламентация вполне устраивает.

Особое внимание в этом разделе уделено раскрытию вопроса компенсаций в производстве по делу, поскольку таковые находят применение посредством встречного иска, так как с этим связан ряд отмеченных в данной работе теоретических и практических проблем.

DIE KLAGE IM ZIVILPROZESSRECHT

RESUME

Das Ziel dieser Studie ist es, die Problematik der Klage im tschechoslowakischen Zivilprozessrecht in komplexer Weise zu bearbeiten und so zu versuchen, die in der gegenwärtigen Literatur über Prozessrecht bestehende Lücke zu füllen. Es ging hier darum, sowohl jene in der Literatur nur nebenbei behandelten Teilprobleme, als auch die – und dies vor allem fast überhaupt nicht gelösten Probleme (so z. B. Klaggegenstand und Klagegrund als Elemente der Klage) zusammenzufassen. Die Arbeit strebt darum keineswegs die Zielsetzung an, alle im Zusammenhang mit der Zivilklage auftauchenden Fragen zu lösen, ihr Ziel war es jedoch, wenigstens Probleme und Streitfragen abzugrenzen, die darüber geäußerten Ansichten zusammenzufassen und Lösungen anzudeuten, die selbstverständlich als diskutabel betrachtet werden können.

Der erste Teil dieser Arbeit führt den Titel „Klage“. Er ist vorwiegend den Elementen der Klage unter theoretischem Aspekt gewidmet. In der Regel werden als Elemente der Klage die Parteien (die Beteiligten), der Klaggegenstand und der Klagegrund angegeben. Die in dieser Studie angeführte Übersicht über die in letzter Zeit publizierte Judikatur der tschechoslowakischen Gerichte lässt erkennen, dass diese theoretischen Begriffe noch nicht endgültig konstituiert sind – mit Ausnahme des Begriffs „Beteiligte im Prozess“ – und dass sie keinen eindeutigen und unanfechtbaren Inhalt haben, sie deutet jedoch zugleich an, dass diese für die Praxis unentbehrlich sind.

Der Klaggegenstand wird in dieser Studie als sog. Klagebegehren (oder auch Prozessbegehren) im weiteren Sinne des Wortes abgegrenzt, d. h. als Inhalt eines Klageantrags zusammen mit der Begründung der Tatumstände.

Grössere Schwierigkeiten bereitet der Begriff „Klagegrund“. Dieser wird in der Literatur ziemlich einhellig als Rechtsverhältnis definiert, aus dem sich Rechte und Pflichten ergeben, über die das Gericht zu entscheiden hat. Es entstehen jedoch Probleme hinsichtlich der Frage, ob die Bestimmung des Klagegrunds dem Kläger zukommt, oder ob die Bestimmung des Rechtsgrundes der Klage dem Gericht obliegt, weil es sich um rechtliche Qualifizierung der Tatumstände handelt. In meiner Studie neige ich zur letztangeführten Auffassung, und das aus dem Grund, weil diese dem Prinzip „iura novit curia“ entspricht, sowie deshalb, dass ein sich aus falscher rechtlicher Beurteilung der Tatumstände ergebendes Risiko keinesfalls auf einen Beteiligten übertragen werden kann, zumal dieser keine Pflicht rechtlicher Beurteilung hat.

Was das Klagspetit anbelangt, wird das Hauptaugenmerk auf die Geltung des Prinzips „ne ultra petita partium“ im sozialistischen Zivilprozess gerichtet, die durch den Dispositionscharakter dieses Prozesses völlig begründet ist. Ich befasse mich jedoch auch mit der Analyse der zur Durchbrechung dieses Prinzips führenden rechtspolitischen Ursachen. Im Vergleich zur geltenden rechtlichen Regelung in anderen sozialistischen Staaten wird dann unsere gegenwärtige rechtliche Regelung im Hinblick auf die Möglichkeit der Ausdehnung des Klagspetits als geeignet gewertet, denn sie lässt Ausnahmen aus der Regel im engsten, völlig begründeten Umfang zu.

Der zweite Teil dieser Studie, überschrieben als „Klagenarten“, behandelt die Klassifikation der Klagen nach verschiedenen Kriterien. Am bedeutsamsten erscheint die Einteilung nach dem Inhalt des Klagspetits in Leistungsklagen, Feststellungsklagen (-anträge). Grösste Aufmerksamkeit wird hier in dieser Arbeit den Feststellungsklagen geschenkt, weil diese weit mehr theoretische und praktische Probleme mit sich bringen als die Leistungsklagen, deren Wesen und Zweck in Bezug auf den Schutz des materiellen Rechts weit offener ist. In einem selbständigen Kapitel bemühe ich mich deshalb um eine Lösung einzelner im Zusammenhang mit der Feststellungsklage auftauchender Fragen. Anschliessend wird auf Grund der Analyse dieser Teilfragen in meiner Arbeit ein Versuch unternommen, die Rechtssubstanz und die Bedeutung der Feststellungsklage zu werten. Die Feststellungsklage stellt ein spezifisches prozessrechtliches Mittel dar, das sich nicht unbedingt aus dem Verhältnis des materiellen Rechts und des Prozessrechts ergibt, wie es bei Leistungsklagen der Fall ist. Ihrem Zweck nach ist sie auf den Präventivschutz der Rechtssicherheit und der Ordnung in rechtlichen Beziehungen zwischen den Rechtssubjekten und somit auch auf den Schutz der sozialistischen Gesetzlichkeit gerichtet. Im Hinblick darauf bin ich der Meinung, dass sie gerade im sozialistischen Zivilprozess eine bedeutsamere Stellung erlangen kann, als sie bis jetzt einnimmt.

Der dritte Teil der Arbeit heisst „Verfügung über die Klage“. Er behandelt die Klagezurücknahme und die Klageänderung. Den theoretischen Ausgangspunkt bildet hier das Dispositionsprinzip des sozialistischen Zivilprozesses, das Ausmass seines Anwendungsbereichs sowie seine mit Rücksicht auf die Interessen der Gesellschaft unvermeidlichen Einschränkungen.

Die Klagezurücknahme kann nicht unbegrenzt zugelassen werden, in der Regel ist sie entweder an die Zustimmung des Beklagten, oder an die des Gerichts gebunden. Die erstgenannte Lösung wird eher von den bourgeois, die letztgenannte von den sozialistischen Prozessordnungen gewählt, was jedoch nicht ohne Ausnahme gilt. Unsere geltende Regelung knüpft die Wirksamkeit der Klagezurücknahme an eine Zustimmung des Gerichts, die dadurch bedingt ist, dass diese Handlung den gesellschaftlichen Interessen nicht widerspricht. Wenn ich diese Regelung beurteile, neige ich zu der in der Literatur schon geäusserten Ansicht, dass der Hinweis auf gesellschaftliches Interesse hier völlig gegenstandslos ist, denn bei richtiger Auslegung und Anwendung des Gesetzes kann solcher Fall praktisch nie eintreten; dies bekräftigt ja auch die Judikatur, wo die Anwendung dieser Bestimmung meistens nicht für richtig gehalten werden kann (in meiner Studie werden Beispiele dafür angeführt).

Demgegenüber kann der geltenden rechtlichen Regelung vorgehalten werden, dass sie das Interesse des Beklagten an meritorischer Streitentscheidung durch Sachurteil ausser acht lässt und ihm keine Möglichkeit bietet, durch seine Nichtzustimmung eine Klagezurücknahme zu verhindern. Die geltende rechtliche Regelung unterscheidet auch nicht, ob die Zurücknahme mit einem Verzicht auf Anspruch verbunden ist, oder nicht, wodurch die Rechtsstellung des Beklagten beeinflusst werden sollte. Der Unterschied zwischen den beiden Fällen, wo man im ersten Falle nicht mehr erneut

mit Erfolg klagen kann, wogegen im zweiten Fall erneut mit Erfolg geklagt werden kann, wird von den Prozessordnungen meistens berücksichtigt (unter sozialistischen Prozessordnungen ist diesbezüglich auf die polnische und die sowjetische Regelung hinzuweisen), was sich jedoch nicht auf unsere geltende Regelung bezieht. Deshalb gelange ich in meiner Arbeit zu dem Schluss, dass die gegenwärtige Lösung dieser Frage im tschechoslowakischen Zivilprozessrecht keineswegs als zweckmässig zu betrachten ist.

Die Klageänderung ist durch die geltende rechtliche Regelung an eine Zustimmung des Gerichts gebunden, die — erstens — auch durch Erwägungen bedingt ist, ob die bisherigen Verfahrensergebnisse im Prozess benutzt werden können. Durch diese Bestimmung wird die Berücksichtigung des Wirtschaftlichkeitsprinzips des Verfahrens, der Schutz des Beklagten gegen Schikane gesichert, und sie steht im Einklang mit dem Dispositionsprinzip. Zweitens ist die Zustimmung des Gerichts durch Erwägungen bedingt, ob die Klageänderung den Interessen der Gesellschaft nicht widerspricht. Hier neige ich ebenfalls zum Standpunkt, dass es sich um eine gegenstandslose Bestimmung handelt, weil es solchen Fall praktisch nicht geben kann. Dies beweist auch die publizierte Judikatur, denn sie bietet unter Wirksamkeit beider letzten Gerichtsordnungen kein Beispiel für Nichtzulassung der Klageänderung aus diesem Grund. In meiner Arbeit vertrete ich die Auffassung, dass es sich in dieser Hinsicht vom Gesichtspunkt der theoretischen Konzeption der Bedingtheit der Prozesshandlungen von Verfügungscharakter im sozialistischen Prozessrecht um keine sehr gelungene Bestimmung handelt.

Der vierte Teil der Arbeit behandelt die Gegenklage. In erster Reihe werden hier die Bedingungen für die Zulässigkeit der Gegenklage in der geltenden rechtlichen Regelung abgegrenzt, und zwar unter dem Aspekt aktiver und passiver Prozesslegitimation, rechtzeitiger Klageerhebung, des durch Gegenklage geltend gemachten Anspruchs sowie unter dem Aspekt der Gerichtszuständigkeit.

Im Vergleich zu anderen rechtlichen Regelungen weist unsere geltende Regelung der Zulässigkeit der Gegenklage das breiteste Ausmass auf, denn sie gewährt dem Gericht einen ausreichenden Raum für seine Erwägungen, ob im konkreten Falle die Verbindung von Sachen vom Gesichtspunkt der Prozessökonomie her angebracht ist, wobei keine Verbindung der Ansprüche von vornherein ausgeschlossen ist. Im Hinblick auf den Zweck der Gegenklage halte ich deshalb unsere geltende rechtliche Regelung in dieser Hinsicht für vollkommen entsprechend.

Besondere Aufmerksamkeit wird in diesem Teil meiner Studie der Frage der Kompensation im Prozess gewidmet, soweit sie auf dem Wege der Gegenklage zur Geltung kommt, weil sie eine Reihe theoretischer und praktischer Probleme aufkommen lässt, auf die in meiner Arbeit hingewiesen wird.

L'ACTION DANS LE DROIT DE PROCÉDURE CIVILE

RÉSUMÉ

Le travail a pour but de traiter dans son ensemble la problématique de l'action dans le droit socialiste tchécoslovaque de procédure civile et d'essayer ainsi de combler la lacune existant dans la littérature contemporaine sur le droit de procédure. Il s'agissait de réunir tant les problèmes qui dans la littérature ont été traités en marge que surtout les problèmes dont on n'a presque point cherché la solution (par ex. l'objet de l'action et la cause juridique de l'action en tant qu'éléments de l'action). C'est pourquoi le travail ne se propose pas le but de résoudre toutes les questions qui naissent à propos de l'action, mais son but était au moins de délimiter les problèmes et les questions controversés, de résumer les opinions qui ont été émises à leur sujet et d'esquisser les solutions que naturellement on peut considérer comme des sujets de discussion.

La première partie du travail est intitulée „L'action“. Elle est avant tout consacrée aux caractères (éléments) de l'action au point de vue théorique. En règle générale, on indique comme éléments de l'action les parties (participants), l'objet de l'action et la cause juridique de l'action. L'aperçu, figurant dans le travail, de la jurisprudence des tribunaux tchécoslovaques publiée ces derniers temps fait entrevoir combien ces notions théoriques (à l'exception des participants à la procédure) sont flottantes et manquent de teneur univoque et indubitable; cependant il fait en même temps voir qu'elles sont nécessaires pour la pratique.

L'objet de la demande est déterminé dans le travail comme ladite prétention au sens plus large, c.-à-d. comme la teneur des conclusions ensemble avec leurs motivations de fait.

C'est la notion de la cause juridique de la demande qui soulève des difficultés plus grandes. Dans la littérature elle est généralement définie comme le rapport juridique d'où résultent les droits et les obligations sur lesquels le tribunal a à statuer. Or, les problèmes naissent en la question de savoir si c'est au demandeur de déterminer la cause juridique de la demande ou s'il appartient au tribunal de déterminer la base juridique de la demande car il s'agit de la qualification juridique de la situation de fait. Dans le travail je penche pour la seconde opinion pour la raison qu'elle est d'accord avec le principe *jura novit curia* et parce qu'il n'est pas possible de transférer au participant le risque de l'appréciation juridique erronée de la situation de fait puisque le participant n'a même pas l'obligation d'appréciation juridique.

En ce qui concerne les conclusions, l'attention principale est axée sur la validité du principe *ne ultra petita partium* dans le procès civil socialiste; cette attention est pleinement justifiée par le caractère de disposition de ce procès. Je m'occupe aussi des raisons juridico-politiques qui conduisent à rompre ce principe. En comparaison avec la réglementation juridique en vigueur dans d'autres Etats socialistes notre réglementation juridique contemporaine des possibilités de statuer *ultra-petita* est estimée satisfaisante car elle admet les exceptions à la règle dans l'étendue la plus étroite et pleinement justifiée.

La deuxième partie du travail appelée „Les catégories des actions“ traite du classement des actions selon les différents critères. On peut considérer comme le plus important le classement selon la teneur des conclusions en actions en accomplissement des obligations, actions en détermination d'un droit ou d'un rapport juridique et actions d'état. Parmi elles, la plus grande attention est accordée dans le travail aux actions en détermination d'un droit ou d'un rapport juridique parce qu'elles soulèvent beaucoup plus de problèmes théoriques et pratiques que les actions en accomplissement des obligations dont l'essence et l'objectif sont relativement à la protection du droit matériel beaucoup plus évidents. Dans un chapitre spécial j'essaie donc de résoudre les différentes questions qui naissent à propos de l'action en détermination d'un droit ou d'un rapport juridique. Sur la base de l'analyse de ces questions théoriques un essai est effectué dans le travail d'apprécier l'essence juridique et la signification de l'action en détermination d'un droit ou d'un rapport juridique. L'action en détermination d'un droit ou d'un rapport juridique est un moyen spécifique de droit de procédure qui ne découle pas nécessairement du rapport du droit matériel et du droit de procédure comme il en est pour les actions en accomplissement des obligations. Par son but elle est axée sur la protection préventive de la sécurité juridique et de l'ordre dans les rapports juridiques entre les sujets de droit et par là — même orientée aussi vers la sauvegarde de la légalité socialiste. En considération de ces faits je juge qu'elle peut acquérir, précisément dans le procès civil socialiste, une place plus marquée qu'elle n'a jusqu'ici.

La troisième partie est appelée „Disposition de l'action“. Elle traite du retrait et de la modification de l'action. Le point de départ est ici le principe dispositif du procès civil socialiste, la largeur de son application et sa limitation indispensable dans l'intérêt social.

Le retrait de la demande ne peut pas être admis de manière illimitée; en règle générale, il est lié ou bien au consentement du défendeur ou bien au consentement du tribunal. La première solution, ce sont les règlements de procédure bourgeois qui l'adoptent, tandis que les règlements de procédure socialistes choisissent la seconde solution; mais ceci ne s'applique de façon absolue. Notre réglementation en vigueur lie l'effet du retrait de la demande à l'assentiment du tribunal qui est conditionné par le fait que l'acte n'est pas en contradiction avec l'intérêt de la société. En examinant cette réglementation je penche pour l'opinion déjà exprimée dans la littérature que le renvoi à l'intérêt de la société est ici sans objet car en interprétant et appliquant correctement la loi un tel cas ne peut pas se produire. C'est aussi ce que confirme la jurisprudence où universellement l'application de cette disposition ne peut pas être considérée comme juste (des exemples sont cités dans le travail).

Par contre on peut reprocher à la réglementation juridique en vigueur de ne pas respecter l'intérêt du défendeur à ce que le litige soit terminé par la décision rendue sur le fond et de ne pas lui donner la possibilité d'empêcher par son dissentiment le retrait de la demande. La réglementation juridique en vigueur ne distingue pas aussi si le retrait est lié à la renonciation à la prétention ou non ce qui pourrait

exercer une influence sur la situation juridique du défendeur. La différence entre les deux cas où dans le premier cas il n'est plus possible d'actionner de nouveau avec succès tandis que dans le second cas il est possible d'actionner à nouveau avec succès, en règle générale les règlements de procédure la respectent (dans les pays socialistes on peut renvoyer à ce sujet à la réglementation polonaise et soviétique), mais pas notre réglementation juridique en vigueur. Dans le travail j'en arrive donc à la conclusion que la solution contemporaine de cette question adoptée par le droit de procédure civile tchécoslovaque ne peut pas être jugée satisfaisante.

La modification de la demande, la réglementation juridique en vigueur la lie au consentement du tribunal qui est conditionnée d'une part par la considération si les résultats actuels de la procédure peuvent être utilisés dans la procédure de la demande modifiée. Cette disposition assure l'économie de la procédure, la protection du défendeur contre la chicane et elle est en accord avec le principe de disposition. Deuxièmement, le consentement du tribunal est lié à la considération si la modification de la demande n'est pas en contradiction avec l'intérêt de la société. De même ici, je penche pour le point de vue selon lequel il s'agit là d'une disposition sans objet puisque dans la pratique un tel cas ne peut pas se produire. C'est ce que prouve aussi la jurisprudence publiée car durant la validité des deux derniers codes de procédure civile elle n'offre pas d'exemple de ce que la modification n'ait pas été admise pour cette raison. Dans mon travail je soutiens l'opinion que du point de vue de la conception théorique du caractère conditionnel des actes dispositifs dans le droit de procédure socialiste il ne s'agit pas là d'une disposition réussie.

La quatrième partie du travail traite de la demande reconventionnelle. Sont ici déterminées avant tout les conditions de la recevabilité de la demande reconventionnelle dans la réglementation juridique en vigueur au point de vue de la capacité d'actionner et d'être actionné, de la formation à temps de la demande, au point de vue de la prétention mise en valeur par la demande reconventionnelle et au point de vue de la compétence du tribunal. Confrontée avec d'autres réglementations juridiques notre réglementation en vigueur de la recevabilité de la demande reconventionnelle est la plus large car elle laisse au tribunal une latitude suffisante pour considérer si dans le cas concret la jonction des causes est opportune au point de vue de l'économie de procédure aucune jonction des prétentions n'étant pas exclue d'avance. Vu le but poursuivi par la demande reconventionnelle je considère notre réglementation juridique en vigueur comme pleinement satisfaisante.

Une attention spéciale est accordée dans cette partie du travail à la compensation au procès pour autant qu'elle est mise en valeur par voie de la demande reconventionnelle car elle soulève une série de problèmes théoriques et pratiques que dans le travail je signale.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
IURIDICA MONOGRAPHIA XXXI — 1979

JUDr. ALENA WINTEROVÁ, CSc.

ŽALoba
V OBČANSKÉM PRÁVU PROCESNÍM

Redakční rada časopisu: prof. JUDr. Zdeněk Lukeš, CSc. (předseda), JUDr. Karel Malý, CSc. (tajemník), doc. JUDr. Dagmar Císařová, CSc., prof. JUDr. Jaromír Kincl, DrSc., prof. JUDr. ing. Eduard Kučera, DrSc., doc. JUDr. Jiří Švěstka, CSc. — Vydala Univerzita Karlova, Praha 1979 — Prorektor-editor prof. RNDr. Václav Prosser, CSc. — Odpovědný redaktor doc. RNDr. Jiří V. Černý, CSc. — Vedoucí univerzitní edice PhDr. Zdeňka Vávrová-Rejšková — Grafická úprava Jaroslav Příbramský — Z nové sazby písmem Primus vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p., Brno, závod 1 — Náklad 500 výtisků — Vydání 1. —

Kčs 10,—